POLITICA

Tartu Ülikooli Johan Skytte
poliitikauuringute instituudi toimetised

Riigikogu valimised
2015

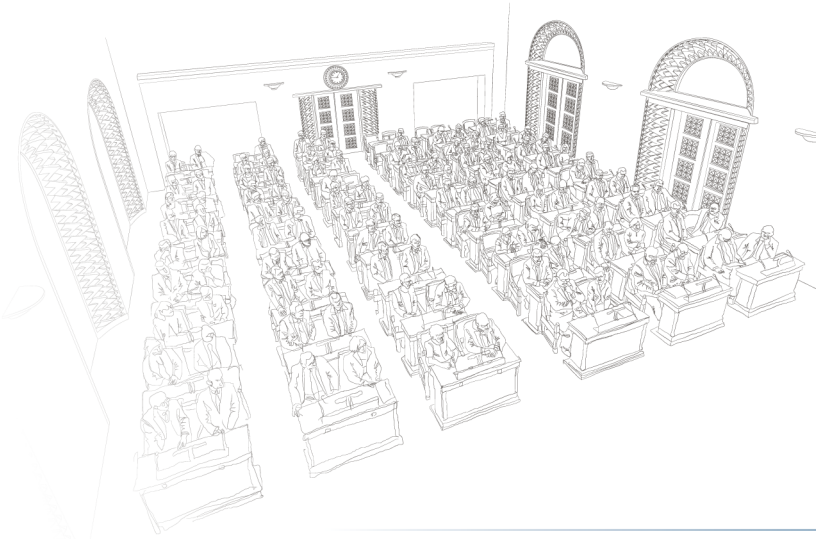

Vol. 17

Riigikogu valimised 2015

Toimetajad Rein Toomla, Mihkel Solvak, Alar Kilp

Keeletoimetaja Marika Kullamaa

Kujundaja Pärt Ojamaa

© Artiklite autorid, 2016

ISSN 1406-5525

ISSN 2504-6500

Väljaandja

Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituut

TARTU ÜLIKOOL
Johan Skytte
poliitikauuringute instituut

Sisukord

Sissejuhatus. *Rein Toomla* 6

Popkultuur ja kuulsused 2015. aasta valimiskampaaniates. *Kristel Kaldma* 13

Demokraatia erakondade valimisprogrammides 2015. aasta Riigikogu valimistel. *Alar Kilp* 42

Eesti valijaskonna enese ja erakondade vasak- ja parempoolne määratlemine 2015. aastal. *Kats Kivistik* 64

Erakonnatoetus ajavahemikul 2007–2015: valimistsükkel ja majanduse käekäik. *Mihkel Solvak* 87

Kas e-hääletus on parteivaliku puhul poliitiliselt neutraalne: 2015. aasta Riigikogu valimiste näitel. *Kerli Zirk* 112

Majanduse mõju valimiskäitumisele. *Liisa Talving* 132

Heitlus ringkondliku esinumbri pärast. *Rein Toomla* 154

Sissejuhatus

Rein Toomla

Aastal 1999 ilmus esimene Tartu Ülikooli toonase politoloogia-osakonna õppejõudude koostatud valimiskogumik. Nende aastate jooksul on osakond kaks korda nime muutnud – algul oli see riigiteaduste instituut, alates 2016. aasta jaanuarist Johan Skytte poliitikauuringute instituut. Nimemuutusest hoolimata on valimisuuringud jäänud meie teadusliku tegevuse üheks kõige olulisemaks valdkonnaks, mida kinnitab ka see kogumik, mis on pühendatud Riigikogu 2015. aasta valimistele. Kuid mitte ainult. Artiklites on analüüsitud nii kõiki Riigikogu valimisi alates 1992. aastast kui ka viimaseid Euroopa Parlamendi ja kohalike volikogude valimisi, erakondade populaarsusreitingute uurimisega on mindud tagasi aastasse 2007. Peaaegu pooled artiklid toetuvad instituudi korraldatud arvamusuuringutele, mis on korrapäraselt aset leidnud pärast kõiki valimisi.

Kindlasti pole 2015. aasta valimistulemused eripärased – nii proportsionaalsust hindav põhiseadus kui ka valimisseadus lausa eeldavad, et Riigikogu poliitiline koosseis oleks pigem kirev. Siiski on kirevuses võimalik aimata teatud seaduspära, mille tabamiseks ei piisa pelgalt ühe või kahe valimistulemuse esitamisest ja võrdlemisest – teeme seda alljärgnevalt kõikide valimiste puhul alates 1992. aasta valimistest kuni 2015. aastani välja.

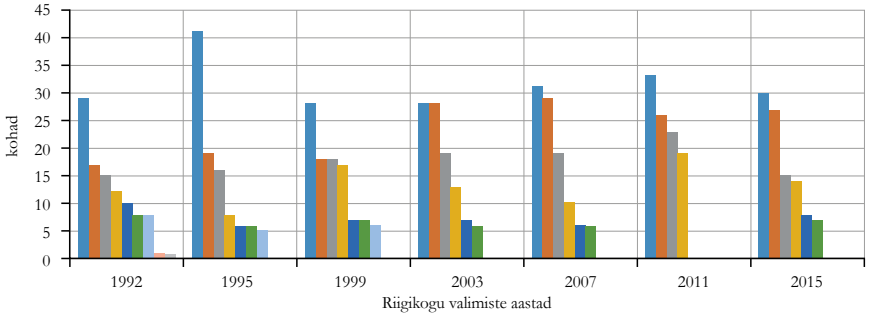

Joonis 1. Erakondade esindatus Riigikogus – suuruse järgi
Allikas: Vabariigi valimiskomisjon (vvk.ee)

Joonisel puuduvad erakondade nimed, mis praegusel juhul pole kuigi oluline – tähtis on see, kuidas näeb Riigikogu koosseis välja fraktsioonide suuruse järgi. Esmapilgul on võimalik täheldada kahte tasandit, millele toetudes alustada analüüsi. Kõigepealt erakondade hulk. Parteisid kokku lugedes on tegemist vaikse vähenemisega üheksalt neljale aastatel 1992–2011, et siis 2015 uuesti suureneda kuue erakonnani. Selles võrdluses sarnaneb Riigikogu praegune koosseis 2003. ja 2007. aastal valituga, kuid ei erine palju 1995. ja 1999. aasta koosseisust. Aastad 1992 ja 2011 näikse kujutavat kerget hälvet – seega saab väita, et 2015 on tagasitulek normaalsusesse. Samas pole mingit garantiid, et see normaalsus ilmneb ka järgmiste valimiste tulemusena.

Ka teine tasand tekitab sarnasuse ennekõike 2003. ja 2007. aasta valimistega. Eristamise aluseks on erakondade vahekorrad. Jooniselt torkab silma, et kolmel korral saab iga kord eristada kahte liidererakonda, millele rohkem või vähem korrapäraselt – paarikaupa – järgnevad ülejäänud. Taolist olukorda on nimetatud kahe domineeriva parteiga mitmeparteiliseks süsteemiks (vt Siaroff, 2000: 140). Mainitud autor eristab taolise süsteemi puhul kahte allvarianti – mõõdukat ja äärmuslikku. Piir tõmmatakse tingarvu (vt Taagepera ja Shugart, 1989: 77–81) abil – selleks näitajaks annab Siaroff 4,4. Meie läheneme kõigil kolmel juhul äärmusliku variandini, kuigi mitte palju. Aastal 2003 oli Riigikogu koosseisu kohtade tingarv 4,6, aastal 2007 – 4,4 ja aastal 2015 – 4,7. Pole oluline, kas tegu on mõõduka või äärmusliku variandiga, oluline paistab olevat pigem kahe erakonna domineerimine. Muidugi ei tähenda praegune olukord ega ka kolmekordne kattuvus, et saame järgmistel valimistel uuesti rääkida taolisest erakondlikust süsteemist.

Kuid kaotame ära eelmise joonise erakondliku anonüümsuse. Järgnevas tabelis on esitatud praeguste suuremate erakondade kõik valimistulemused Riigikogu kohtade näol – nii praeguse kui ka minevikus kasutusel olnud nime all. Muude alla on peidetud need erakonnad, kes saavutasid esindatuse ainult ühtedel valimistel.

Tabel 1. Riigikogu kohtade jagunemine 1992–2015

	1992	1995	1999	2003	2007	2011	2015	% kõigist
Keskerakond/ Rahvarinne	15	16	28	28	29	26	27	23,9%
Reformierakond	-	19	18	19	31	33	30	21,2%
I/IL/IRL	29	8	18	7	19	23	14	16,7%
SDE/Mõõdukad	12	6	17	6	10	19	15	12,0%
Koonderakond/ KK/KMÜ	17	41	7	-	-	-	-	9,2%
Rahvaliit/ EME/EKRE	-	-	7	13	6	-	7	4,7%
Vene erakonnad	-	6	6	-	-	-	-	1,7%
Muud	28	5	-	28	6	-	8	10,6%

Allikas: Vabariigi valimiskomisjon (vvk.ee) ja autori arvutused

Lühendid:

I – Isamaa, IL – Isamaaliit, IRL – Isamaa ja Res Publica Liit, SDE – Sotsiaaldemokraatlik Erakond, KK – Kindel Kodu, KMÜ – Koonderakond ja Maarahva Ühendu, EME – Eesti Maarahva Erakond, EKRE – Eesti Konservatiivne Rahvaerakond

Kohtade jagunemises kõikide valimiste lõikes saab esile tuua paar tähelepanekut. Kõigepealt sarnasused Kesk- ja Reformierakonna vahel – mõlemad parteid on alustanud enam-vähem ühesuguse populaarsusega, mõlemad on teinud enam-vähem ühesuguse hüppe ülespoole ning jäänud praeguseks peatuma enam-vähem sarnasele positsioonile. Edasi sarnasus IRL ja SDE vahel – mõlemad on liikunud valimisest valimisse võrdlemisi hüppeliselt, arvestatavale edule on järgnenud üsna suur langus, siis uus tõus ning uuesti langus. Kuid need neli parteid paistavad silma püsiva esindatusega, isegi Reformierakonna saaks paigutada 1992. aasta valimistesse, teades, et Riigikogus moodustati erakonna ühe eelkäija – Liberaaldemokraatliku Erakonna – fraktsioon. Viimase veeru suhtarv näitab võib-olla üllatuslikult Keskerakonna pikaajalist edu ning kui erakonnad enam-vähem samas vaimus jätkavad, kulub Reformierakonnal esikoha võitmiseks tublisti aega.

Kogumiku kõik autorid on seotud Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudiga kas siis õpetamise, õppimise või teadustegevuse kaudu. Kristel Kaldma kaitses 2016 magistriväitekirja, Alar Kilp töötab instituudis lektorina, Kats Kivistik on instituudi doktorant, Mihkel Solvak instituudi vanemteadur, Kerli Zirk kaitses samuti 2016 magistriväitekirja, Liisa Talving kaitses 2016 doktoriväitekirja ja Rein Toomla töötab instituudis lektorina. Nagu selles loetelus, on ka kogumikus esitatud autorid tähestikulises järjestuses.

Kristel Kaldma vaatleb oma artiklis maailmakogemuse põhjal popkultuuri võtete kasutamist ja kuulsuste kaasamist 2015. aasta valimiskampaanias. Kampaaniate analüüs kinnitab, et suuremad erakonnad on popkultuuri kasutamise strateegia üldiselt omaks võtnud. Siiski on võimalik esile tuua ka erakondadevahelisi erinevusi. Reformierakond ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond on kasutanud oma kampaanias jõuliselt nii popkultuuri võtteid kui ka kaasanud märkimisväärselt selle valdkonna kuulsusi. Isamaa ja Res Publica Liit on pigem panustanud kuulsuste kaasamisse, jättes popkultuuri võtete kasutamise tagaplaanile. Keskerakond on kasutanud nii eraldi võtteid kui ka panustanud kuulsustesse, kuid tunduvalt vähem kui teised suuremad erakonnad.

Alar Kilbi peatükk käsitleb demokraatiat erakondade valimisprogrammides 2015. aasta Riigikogu valimistel, kaardistades demokraatiasõnumeid, mida erakonnad valimiskampaania ajal valijatele esitasid. Erakonnad väljendasid üldiselt poliitilise eliidi kodanikkonnast võõrandumise taju, valmidust parandada esindusdemokraatiat, kaasata poliitika elluviimises eri pooli ning poliitilise otsustamise protsessis asjasse puutuvaid huvirühmi ja asjatundjaid. Valitsuskoalitsiooni erakonnad pooldasid vähem ning parlamendivälised ja opositsioonilised erakonnad rohkem otsedemokraatia tugevdamist, rahva (deemose) avatumat või suletumat määratlemist, kodanikkonna poliitilist aktiveeerimist, inimeste poliitiliste hoiakute muutmist ning nägid poliitilise eliidi võõrandumises kodanikkonnast Eesti demokraatia keskset probleemi. Erakondade suhtumine demokraatiasse on demokraatlikult mitmene – erakonnad

ei ole ühtemoodi nõus, kas ja milles on Eesti demokraatia probleem ning ka siis, kui probleemitaju on jagatud (enim parlamendiväliste ja opositsiooniliste erakondade seas), ollakse erimeelsed küsimuses, millised lahendused võiksid edendada Eesti demokraatiat.

Kats Kivistiku artikkel annab ülevaate sellest, kuidas Eesti valijaskond mõtestab vasak- ja parempoolsust 2015. aastal ehk ligikaudu 25 aastat pärast demokraatliku riigikorra kehtestamist. Keskendutakse üksikisiku ideoloogilisele enesemääratlusele, kuid antakse ülevaade ka sellest, kuidas paigutatakse parteid vasak-parem-skaalale. Küsitlustulemustest selgub, et enamik Eesti inimesi suudab ennast maailmavaateliselt vasak-parem-teljel määratleda. Keskmine Eesti valimisõiguslik inimene paigutab enda kergesti paremale ning iga partei valijaskond paigutab oma partei teistega võrreldes suhteliselt paremale. Väärtused mõjutavad enese paigutamist vasak-parem-skaalal üldjuhul oodatavalt: need, kes toetavad astmelist tulumaksu, kodakondsuse andmise lihtsustamist ega ole demokraatiaga rahul, on vasakpoolsemad. Selge ideoloogiline erinevus ilmneb ka rahvusrühmade vahel – eestlased on parempoolsemad kui teiste rahvuste esindajad.

Mihkel Solvak käsitleb oma artiklis erakondade igakuiseid populaarsusreitingute muutusi ajavahemikul 2007–2015. Käsitluse eesmärk on leida vastus kahele küsimusele: kas erakondade toetusnumbrite muutuste taga on pigem üldine tsüklilisus, mitte ühe või teise poliitilise sündmuse mõju, ning kui domineerib tsüklilisus, siis hinnata, kas ja kui tugevad on seosed majanduse käekäiguga. Statistiline analüüs näitab, et reitingute muutusi iseloomustab siiski tsüklilisus, kusjuures erakonniti võib see olla kohati vastupidine. Nii on see Reformierakonna kui valitsuspartei ja Keskerakonna kui peamise opositsioonipartei näitel. Majandusnäitajate ja erakonnaeelistuste seoseid otsides selgus, et kõige tugevamalt tuleb seos ilmsiks sisemajanduse koguprodukti puhul, jättes tahaplaanile nii tööpuuduse kui ka inflatsiooni.

Kerli Zirk uurib oma artiklis e-valimiste poliitilist neutraalsust. Peamiselt on vaatluse all uute valijate toomine valimistele e-hääletusega ehk mobiliseerimine ning valimisviisi vahetus, kus valimistel juba osalevad hääletajad vahetasid valimisviisi e-hääletuse kasuks. Olukorra testimiseks kasutati 2015. aasta Riigikogu valimiste järel logistilise regressiooni kaudu kogutud küsitlusandmeid. Analüüsi tulemusena selgus, et valimisviisi vahetuse ning erakondliku eelistuse vahel ei esinenud statistiliselt olulisi seoseid. Sama kehtib ka mobiliseerimise ja erakondliku eelistuse kohta. Selgus, et erakondliku eelistuse asemel omandasid statistilise olulisuse sellised sotsiaaldemograafilised tegurid nagu vanus ja arvutioskus, mis tähendab, et noorematel ja parema arvutioskusega valijatel on suurem tõenäosus otsustada e-hääletuse kasuks. Oluline on märkida, et vaatluse all oli just valimisviisi vahetus ja mobiliseerimine ning konkreetne artikkel ei tegelenud e-valimiste turvalisuse aspektide analüüsimisega.

Liisa Talving käsitleb oma artiklis seoseid Eesti majandusprobleemide ja erakondliku eelistuse vahel mitte ainult 2015. aasta valimiste kontekstis, vaid analüüsides ka 2014. aasta Euroopa Parlamendi valimisi ja 2013. aasta kohalike volikogude valimisi. Tuginedes küsitluste andmetele, leiab autor, et valija jaoks on valiku tegemisel olulisemad etniline lõhestatus ja ideoloogiline enesemääratlus, kuid piisavalt tähtsad on samuti majandusküsimused. Eriti olulised on need Reformi- ja Keskerakonna toetajatele, kuid vastupidise suunitlusega – kui majanduslik olukord paraneb, kasvab toetus Reformierakonnale, majandusolukorra halvenemine suurendab Keskerakonna populaarsust. IRL-i ja SDE toetajate jaoks ei ole majandusprobleemid nii olulised. Samuti tõdetakse, et kohalike valimiste jaoks tunduvad majandusprobleemid olevat vähetähtsad.

Rein Toomla vaatleb oma artiklis valimisringkonna erakondade esinumbri kujunemist, tehes seda kõiki valimisi silmas pidades aastast 1992 kuni aastani 2015. Selle aja jooksul sai loendada 784 juhtumit, kus vähemasti teoreetiliselt oli võimalik erakonnasisene konkurents ning ligikaudu kuuendikul neist juhtudest sai esinumbriks kandidaat, kelle erakond oli paigutanud madalamale positsioonile. Analüüsides süvitsi 121 juhtu, selgub, et erakondadest on kõige enam valearvestusi

teinud Keskerakond, valimisringkondadest on esinumbri paigutamine olnud kõige keerulisem Hiiu-, Lääne- ja Saaremaa valimisringkonnas, valija on näinud ringkonna esinumbrina pigem meest kui naist, pigem ealiselt vanemat kui nooremat ning pigem poliitiliselt kogenenumat kui algajat. Samas tõdetakse, et erakonnad on oma esinumbrite planeerimises muutunud tunduvalt täpsemaks – algusaegadel olid möödalaskmised suuremad kui viimsel kümnendil.

Kasutatud kirjandus:

Siaroff, Alan (2000). Comparative European party systems: an analysis of parliamentary elections since 1945. New York: Garland publishers.

Taagepera, Rein; Shugart, Matthew (1989). Häältest mandaatideni: valimissüsteemide mõjud ja mõjutajad. Tallinn: Eesti majandusjuhtide instituut.

Popkultuur ja kuulsused 2015. aasta valimiskampaaniates

Kristel Kaldma

Sissejuhatus

Popkultuuris ja poliitikas on toimunud põimumine, mille käigus on kahe valdkonna vaheline piir hägustunud. Ühelt poolt on poliitikutest saanud osa popkultuurist, mida nad püüavad kontrollida, ning teiselt poolt võtavad artistid endale tihti poliitiku rolli (Street 2000: 79). Kuigi poliitika ja popkultuuri segunemine on modernses maailmas muutunud juba tavaliseks ning igapäevaseks, ei ole nende kahe valdkonna suhted akadeemilisse huviorbiiti sattunud. Vähese analüüsi põhjuseks võib olla n-ö tõsiseltvõetavus (Street ja Inthorn 2010: 471). Kuigi see teemaring võib esmapilgul tekitada küsimusi, annab poliitikute ja parteide kommunikatsiooni muutumine oma valijatega põhjust arvata, et tegemist on poliitilist kommunikatsiooni arendava, mitte takistava trendiga (Van Zoonen 2000: 6). Popkultuuri kasutatakse poliitilistes kampaaniates aina rohkem, seetõttu pole põhjust seda trendi eitada, vaid hoopis põhjalikult analüüsida, et mõista kahe valdkonna põimumise võimalikke tulemusi. Töö kirjeldab 2015. aasta Riigikogu valimiste näitel, missugune on Eesti erakondade popkultuuri kasutus ning kuulsuste kaasamine valimiskampaaniasse.

Popkultuur ja poliitika

Barry Richards (2004: 339–340) väidab, et postmodernistlikus maailmas on piirid elusfääride vahel hägustunud ning poliitika on popkultuuriga põimunud. Kuna popkultuur on seotud tunnete ning emotsioonide väljendamise ja juhtimisega, tähistab selle pealetung poliitikasse, et inimesed otsivad poliitikast emotsionaalset kogemust. Popkultuuri ja poliitika põimumisel on kaks võimalikku tagajärge: kas poliitikat hakatakse inimestele vahendama järjest enam emotsioone

tekitava popkultuuri kaudu või muutub poliitika enamikule veelgi võõramaks ning kasvab demokraatia defitsiit.

Olenevalt uurimuse eesmärgist, võib popkultuuri olemust defineerida erinevalt. Tihtipeale esitatakse popkultuuri näiteks vastandina kõrgkultuurile, kuid praegune uurimus võtab popkultuuri defineerimise aluseks John Streeti ja Sanna Inthorni (2010: 474) neutraalse seisukoha: „Popkultuur on kunstivorm, mis on toodetud kommertseesmärgiga pakkuda massiturul meelelahutust". Seega ei ole eesmärk anda hinnangut popkultuuri olemuse või mõju kohta, vaid seda võetakse lihtsalt kui üht kultuurivormi, mis on toodetud meelelahutuslikul eesmärgil: muusika, filmid, televisioonisaated, tegelaskujud, üritused jne.

Joan L. Conners (2005: 480) ja Ray Morris (1993) nimetavad popkultuuri viidete kasutamist kodustamise (*domestication*) protsessiks, mille käigus abstraktsed ideed ning kauged ja tundmatud isikud muutuvad lähedaseks, tuttavaks ja konkreetseks. Seega kasutab poliitika inimeste jaoks tuttavaid popkultuuri viiteid, et lähendada poliitikat valijatele, tehes muidu võib-olla kaugena tunduvad ideed ja isikud kodusemaks.

Samas on autoreid, kes kirjeldavad popkultuuri kasutamist poliitikas väljendiga *dumbing down* (juhmistamine) (West ja Orman 2002: 199), sest tähtsaid teemasid käsitletakse väga lihtsalt, mistõttu ei saa neid enam tõsiselt võtta. Lihtsustavad sõnumid on üheks võimalikuks populismi tunnuseks, kuid on omased ka üldisele poliitilisele kommunikatsioonile erakondade ja kodanike vahel (Kilp 2015: 75). Benjamin Moffitt ja Simon Tormey (2014) seletavad populismi mitte positiivse või negatiivse nähtusena, vaid poliitilise stiilina, mis tuleneb poliitilise keskkonna muutusest ning millele vastavalt peavad tegutsejad kohandama oma käitumise. „Populistlik retoorika näib olevat üldiselt vajalik eliidi ja kodanikkonna, valitsuse ja kodanikuühiskonna ning huvirühmade omavahelises suhtluses (Kilp 2015: 74)." Seega ei ole populismi kasv negatiivne, vaid pigem inimeste ja poliitika vahelist suhtlust soodustav nähtus. John Streeti (2004: 436) väitel loob popkultuur tänapäeval seose esindaja ja esindatava

vahele ning suurendab demokraatia legitiimsust, seega on popkultuur oluline ja legitiimne osa modernse demokraatia toimimisest. Martin Cloonan ja John Street (1998: 33) väidavad, et popkultuuri kasutamine poliitikas on tõend nn uue ajastu kohta poliitilistes kampaaniates ning kommunikatsioonis.

John Street (2000) toob välja mõned põhjused, miks popkultuuri kasutatakse poliitikas aina enam. Need tuginevad küll Suurbritannia näitele, kuid põhjendavad seda nähtust ka mujal, kus poliitika ja popkultuur põimuvad.

1. USA imiteerimine ehk ameerikastumine. Kuna popkultuuri kasutamine poliitikas on andnud tulemusi USA-s, siis on strateegia kasutusele võetud ka mujal.
2. Ratsionaalne valik. Informatsiooni kogumine valiku tegemiseks on valijale kulukas tegevus, mistõttu tasub parteidel teha see võimalikult kergelt kättesaadavaks ja lihtsalt tarbitavaks.
3. Traditsioonilise vasak-parem-parteisüsteemi muutumine. Kuna partei valik ei ole enam seotud traditsioonilise klassikuuluvusega, siis teevad valijad valiku, tuginedes parteide meeldivusele või argumentidele. Seega peavad erakonnad ennast müüma ning tegema oma sõnumi valijale võimalikult lihtsalt tarbitavaks ning arusaadavaks.
4. Tehnoloogia ja poliitika vahendamine. Tehnoloogia levik (eriti televisiooni populaarsus) paneb poliitikud adapteeruma televisiooni emotsionaalsele tasandile, et säilitada suhe valijaga.
5. Poliitika kommertsialiseerimine. Negatiivne hinnang poliitikale kui kõige turuks muutmisele. Poliitika on muutunud müügiks ilma sügava mõtteta.
6. Popkultuuri politiseerumine. Oli aeg, kui popkultuur ei soovinud end rohkem poliitikaga siduda kui vaid moraalsete kampaaniate kaudu (Live Aid, sõjavastased protestid jne). Nüüd on ka popkultuuri suhtumine poliitikasse muutunud ning koostöö sellevõrra kasvanud. Popkultuuri suundumine poliitikasse on aga tõstatanud demokraatia seisukohalt väga tähtsa küsimuse: kas popkultuur

seob inimesi poliitikaga rohkem või kaugendab neid sellest veelgi (Richards 2004; Štechová ja Hájek 2015; Street 2004; Street ja Inthorn 2010; Van Zoonen 2000)?

Street (2004: 436) toob välja selle, et näiteks kuulsuste osalemine poliitikas saab tihti kriitika osaliseks. Arvatakse, et poliitikute poolt popkultuuri kasutamine on küüniline populism, milles poliitika ja selle põhimõtted vahetatakse lihtsalt väljanägemise vastu. Poliitikud püüavad meeleheitlikult ja teadlikult esindusdemokraatiat päästa, kuid selle käigus kaotavad nad veelgi enam usaldusväärsust ja usutavust, mida nad päästa püüavad.

Robert Putnam (2000) seostab popkultuuri tarbimise otseselt poliitilise taandumisega (*political disengagement*). Ta usub, et kunst ja kultuur, vähemalt popkultuuri vormis, ei aita inimestel mitte kuidagi maailmas hakkama saada. Privaatne kultuuritarbimine mitte ainult ei võta aega ära ühistegevuselt, mis omakorda vähendab sotsiaalset kapitali, vaid ka sõnumid, mis massimeedias ja popkultuuris edastatakse, kaugendavad inimesi kogukonnast ning tekitavad tunde kurjast hukule määratud maailmast.

Teisalt on mitmeid autoreid, kes näevad popkultuuri poliitikas rahvaga ühendava lülina. Liesbet Van Zoonen (2000) näiteks ütleb, et popkultuur funktsioneerib kui poliitiline praktika, kui grupid või indiviidid, kes on eraldatud traditsioonilisest sotsiaalsetest ja poliitilistest kanalitest, kasutavad seda poliitilise tahte väljendamiseks. Raadio ja televisiooni jutusaated on seejuures eriti olulised hääleandjad neile, keda muidu ei kuulata. „Neid peetakse vahel uueks avalikuks platvormiks, mis muudavad privaatse avalikuks, keskendudes siiani tabuteemadele (Van Zoonen 2000: 7)." Seega annab popkultuur võimaluse rääkida avalikult poliitilistel teemadel inimestele, keda poliitilistes ringkondades jutule ei lasta. Tabuteemadel avalikult rääkimine suurendab aga ühiskonna teadlikkust ning saab mingil hetkel seetõttu ka poliitilise tähelepanu osaliseks.

Lisaks väidab Van Zoonen (2000: 6), et kuigi noori peetakse üldiselt poliitikast väga eemaldunuks, ei ole nad maailmaasjades sugugi nii suures teadmatuses, kui võiks arvata, sest nad ammutavad

informatsiooni lihtsalt ebatraditsioonilistest kanalitest, sh popkultuurist. Scott, Street ja Inthorn (2011) korraldasid Suurbritannia noorte seas uuringu, et selgitada välja, kuidas kasutatakse popkultuuri maailmaga suhestumiseks. Leiti, et popkultuur annab noortele pidepunktid, mille kaudu end rahvusliku ja rahvusvahelise areeniga identifitseerida. Sellist mõju ainult uudiste meedial noortele ei ole – nad loovad seoseid isikliku ja poliitilise maailma vahel palju lihtsamini popkultuurist rääkides. Järelikult on popkultuur väga tähtis meedium ka noorte jaoks ning selle kasutamine poliitikas võib aidata kaasata noori rohkem klassikalisse poliitilisse tegevusse.

Van Zoonen (1998: 196–197) ütleb poliitika ja popkultuuri seose kohta konkreetselt: „Populaarset poliitilist kommunikatsiooni peaks vaatama kui katset taastada suhet poliitikute ja valijate vahel, inimeste ja nende esindajate vahel, et taastada ühtsustunne ametiisikute ja üldsuse vahel."

Street ja Inthorn (2010: 484) ning Stephen Coleman (2002: 254) leiavad, et popkultuur suudab suhestuda inimestega teistsugusel moel kui traditsioonilised poliitilise kommunikatsiooni vormid. Peale selle inspireerib popkultuur ideid ja väärtusi, mis on olulised maailmas hakkama saamiseks ning millega suudetakse kaasata ühiskondlikku ja poliitilisse sfääri inimesed, keda traditsioonilised poliitikavormid ei köida.

Seega tundub, et kriitikast hoolimata on popkultuurist saanud ühiskonna ühtsustunnet taastada püüdes poliitika liitlane. Popkultuur suudab kaasata inimesi, kes muidu ei ole või ei saa olla poliitiliselt aktiivsed ning seeläbi suurendab selle kasutamine demokraatiat ning seob ühiskonda.

Kuulsused ja poliitilised kampaaniad

Üheks ilmselgeks poliitika ja popkultuuri seoseks on nähtus, mida Street (2004) nimetab kuulsustest poliitikuteks (*celebrity politicians*). Kuulsustest poliitikuid saab Streeti (2004) järgi jaotada kahte kategooriasse: kuulsused, kes toetavad poliitikuid kampaaniates ja

kuulsused, kes soovivad ise poliitikasse astuda ehk kandideerida. Kuna nende kahe kategooria motivatsioon poliitikas osaleda on väga erinev, siis on oluline käsitleda neid eraldi.

Kuulsuste all peetakse selles töös silmas mitte ainult popkultuuriga seotud inimesi, vaid ka teisi avalikkusele tuntud kultuurivaldkonna inimesi (nt kunstnikud, sportlased, ajakirjanikud, saatejuhid jne), kes pole oma tuntust saavutanud poliitika kaudu.

Ühe levinuima näitena kuulsuste osalemisest poliitikas saab tuua popmuusikud, kes võtavad ise mingi poliitilise teema oma südameasjaks, mitte et poliitikud neid selleks värbaksid (heategevuskontserdid, sõjavastane protest, sotsiaalne initsiatiiv) või kes kaasatakse poliitikute poolt kampaaniatesse kas isiklikult või nende muusika kasutamisega (Franke ja Schiltz 2013: 40). Kolmas võimalus on see, et popmuusikud soovivad ise otseselt poliitikas kaasa rääkida ning kandideerivad poliitilistele ametikohtadele (Street 2004: 437). See, kas poliitikud on nad värvanud või nad on teinud selle otsuse omal algatusel, ei ole praeguse analüüsi jaoks määrav, sest parteisse astumine ning kandideerimine on Eestis vabatahtlik (Erakonnaseadus, VVK).

Kuulsuste esinemises poliitikas pole enam midagi enneolematut ega vastuolulist, samamoodi nagu popkultuuri ja poliitika segunemises üldiselt. Sellele annab kinnituse näiteks Jeffrey Broxmeyer (2010), kes analüüsis Arnold Schwarzeneggeri saamist California kuberneriks 2003. aastal ning tema kampaaniat filmi „Terminaator" tegelaskuju perspektiivist. Kuulsuste ja poliitika seose kohta ütleb Broxmeyer (2010: 1):

> „See tagasikutsumine* illustreeris, et kuulsuse ja poliitiku meeldivuse loogika ei ole täielikult erinevad, eriti laialdase valimisõiguse ning massitarbimise tingimustes. Poliitika oma ülepakkuvate näitlejate, lavastatud sündmuste ning konkureerivate narratiividega on peaaegu definitsioonist tulenevalt teatraalne."

* Kuberner Gray Davise tagasikutsumine California kuberneri kohalt 2003, mille järel sai kuberneriks Arnold Schwarzenegger.

Oluline küsimus, mis tekib seoses kuulsuste osalemisega poliitikas, on see, kuidas suhtuvad fenomeni valijad.

Markéta Štechová ja Roman Hájek (2015) uurisid Tšehhi vabariigi 2013. aasta presidendivalimisi. Autorid tõid välja, et peale selle, et need olid esimesed otsevalimised, olid need märgilise tähendusega ka seetõttu, et kampaanias osales tavatult palju kuulsusi. Teadlased uurisid, mida valijad kuulsuste osalemisest arvavad. Uuringu tulemused näitasid, et arvamused on väga varieeruvad. On inimesi, kes leiavad, et kuulsustel puudub pädevus poliitikas kaasa rääkida, mistõttu nad hoopis kahjustavad poliitikat. Teised leiavad, et kuulsustel, nagu kõigil kodanikelgi, on õigus kaasa rääkida ja seega toetavad nende osalemist. Kuid on ka inimesi, kes näevad kuulsuste kaasamist poliitilistesse kampaaniatesse üsna neutraalselt, lihtsalt ühe suhtekorraldusevõttena. Huvitav, kuid samas mõistetav fenomen on see, et inimesed ei taha tunnistada, et neid kuulsuste osalemine kampaanias kuidagi mõjutaks, kuigi enamik neist usub, et teisi see mõjutab.

Valijate suhtumine kuulsuse osalemisse poliitilises kampaanias sõltub peamiselt kahest aspektist: kuulsuse meeldivusest ja kuulsuse poolt toetatava kandidaadi meeldivusest. Kui meeldiv kuulsus toetab meeldivat kandidaati ja mittemeeldiv kuulsus toetab mittemeeldivat kandidaati, leiavad inimesed, et nad on oma tegemistes ning väljaütlemistes siirad. Kui aga meeldiv kuulsus toetab ebameeldivat kandidaati (vastupidist varianti ei leitud), siis väljendavad inimesed selle üle imestust või rahulolematust (Štechová ja Hájek 2015: 345–346). Seega võib eeldada, et ka Eesti valija usub kuulsuste siirusse, kui nad on esiteks valijale meeldivad ning teiseks kandideerivad neile meeldivas erakonnas.

Publiku ja kuulsuste vahelise suhte üks olulisemaid omadusi on see, et publik võtab kuulsuste edastatud informatsiooni vastu avatumalt ja vähem kriitiliselt kui poliitikute edastatu (Štechová ja Hájek 2015: 345–346). Kuulsuste üks fenomen on see, et nad suudavad luua publikuga meedia kaudu parasotsiaalse suhte, mida võib pidada päris suhte asendajaks, kuid see võib võtta ka fundamentaalse sotsiaalse, kultuurilise või isegi religioosse dimensiooni (Turner 2004: 94). Seega

võib kuulsuse kampaania toetaja või kandidaadina kaasamise põhjus olla selles, et nad suudavad ideid paremini edastada. Kuigi kuulsustel ei ole valijatega otsest suhet, on publikul tekkinud nendega usalduslik suhe meedia kaudu.

Kuulsuste kandideerimine või toetuse avaldamine parteile on muutunud tänapäeval üsna tavapäraseks. Kuigi arvamused selle mõju kohta lähevad lahku, on kuulsused vahendusvõimalus valija ja poliitikute vahel ning seetõttu väga oluline poliitilise kommunikatsiooni kanal.

Popkultuur poliitiliste kampaaniate kasutuses

Teine popkultuuri ja poliitika põimumise viis peegeldub popkultuuri, selle viidete või mustrite kasutamises poliitilistes kampaaniates. Näiteks saab kampaaniates kasutada viidet mõnele tegelaskujule, muusikale, telesaatele vms. Teine viis popkultuuri poliitikaga siduda on popkultuurile omaste mustrite (*pattern*) kasutamine. Popkultuuril on välja kujunenud mingi teatud viis, kuidas asju edastatakse, mis on saanud inimestele tuttavaks ja äratuntavaks. Sellise mustri kasutamine poliitikas aitab tekitada inimestes äratundmisrõõmu või edastatavat informatsiooni lihtsamalt tarbida või omastada.

Tevi Troy (2013) kirjutab sellest, kuidas Barack Obama on loonud endale popi presidendi kuvandi, rääkides sellest, kuidas ta televiisorit vaadates üles kasvas ning siiani USA-s populaarseid sarju või spordialasid jälgib. See jätab valijatele meeldiva mulje, justkui oleks ta üks nende seast, mitte keegi kauge, tundmatute hobidega inimene. Samas peab Obama olema ettevaatlik, et mitte jätta muljet, et tal oleks justkui liiga palju aega televiisorit vaadata, sest tema konkurendid kasutavad tema poppi olekut ka tema vastu. Seega suudavad poliitikud endast luua popkultuuri kasutamisega soovitud imago, mis suudab neid valijatele isiklikul tasandil lähendada.

Telereklaame ning videoid on poliitiliste kampaaniate jaoks tehtud juba pikka aega, kuid nende sisu on popkultuuriga põimumise käigus muutunud (Vernallis 2011). Suurbritannia peaministrikandidaat Tony Blair saatis 1997. aasta valimiskampaania ajal noorte kodudesse video,

milles ta ansambli D:Ream loo „Things can only get better" saatel valimisjaoskonda jalutab ning möödujad talle kaasa elavad (time-4-change TV 15.02.2007). Video oli mõeldud üleskutsena noortele minna kindlasti valima. Ühtlasi nimetatakse seda kampaaniavõtet ka popkultuuri ja poliitika seose üheks märgilisemaks näiteks Suurbritannias (Street 2000: 83–85). Selles kasutati populaarset muusikat poliitilise sõnumi edastamiseks: vali meid ja asjad saavad minna ainult paremaks.

John Street (2000: 85–87) lisab popkultuuri kasutamise nimekirja veel näiteks jutusaadete (*talk-show*) külastamise, mille eesmärk on edastada tavaliselt mitte poliitilist, vaid isiklikku informatsiooni. Samas oskavad poliitikud seda väga hästi rakendada poliitilistel eesmärkidel. Jutusaates oma isiklikust elust ja mõtetest rääkiv poliitik tundub vaatajatele inimlikum kui uudistesaates poliitilistel teemadel kantseliiti pruukiv inimene. See loob suhte publiku ja poliitiku vahel, sest valija näeb, et tegemist on meie inimesega, kellel on sarnased mured, rõõmud ja hobid.

Popkultuuritegelaste imiteerimine või neile viitamine on järjekordne võimalus end valijale lähemale tuua. Arnold Schwarzenegger kasutas oskuslikult oma Terminaatori tegelaskuju viitena, öeldes konkurendi kohta: *„Gray Davis has terminated jobs, he has terminated dreams, and he has terminated opportunity. Now it is time we terminate Gray Davis. It's time to take government back again"* (Broxmeyer 2010: 16).*

Terminaator on küll Schwarzeneggeriga otseselt seotud, kuid tuntud tegelaskujude sümboleid või muud nendele viitavat atribuutikat on võimalik kasutada ka ilma isikliku suhteta, millele on selles töös mitme juhtumi puhul Eesti valimiskampaanias viidatud.

Modernses maailmas on areng era- ja avalikus meedias tekitanud poliitikale ja poliitikutele uue meediumi, mis toimib popkultuuri reeglite järgi ning mida saab oma sõnumite edastamiseks kasutada (Van Zoonen 2000: 6). See muudab omakorda esindusdemokraatias keerulisemaks, kuidas teha nendes kangelaslugudes (*heroic tales*),

* „Gray Davis on hävitanud töökohti, ta on hävitanud unistusi ja ta on hävitanud võimalusi. Nüüd on aeg hävitada Gray Davis. On aeg valitsus tagasi võtta." (autori tõlge)

mida poliitikud enda kohta räägivad, vahet fantaasial ja reaalsusel (Broxmeyer 2010: 18).

Seega on popkultuuri mustrite ja viidete kasutamisest saanud poliitika ja poliitiliste kampaaniate lahutamatu osa, mis nii mõneski mõttes lähendab inimesi poliitikale ning parandab demokraatia toimimist.

2015. aasta valimiskampaaniad

Enamik 2015. aasta erakondade kampaaniaid Riigikogu valimistel kasutas aktiivselt popkultuuri ning kuulsuste kaasamise strateegiat. Näiteid leidub igas kategoorias ning enamik erakondi tundub olevat popkultuuri kasutamise strateegia omaks võtnud. Eriti jõudsalt on popkultuuri ja kuulsuste kaasamise strateegiasse panustanud Reformierakond ning SDE. IRL on siinkohal erand – nad küll värbasid mitu kuulsusest kandidaati, kuid popkultuuri kasutamisse ei panustanud üldse.

Äriregistri andmetel on Eestis 2016. aasta maikuu seisuga 11 erakonda. Kõigi nende valimiskampaaniate analüüsimine oleks olnud äärmiselt aeganõudev, mistõttu ammendava uurimuse eesmärgil tuli vaadeldavad kampaaniad juba enne kampaaniaperioodi kindlaks määrata. Uurimus keskendub nelja Riigikogus kõige enam mandaate saanud partei valimiskampaaniale: Eesti Reformierakond (edaspidi: Reformierakond), Eesti Keskerakond (edaspidi: Keskerakond), Erakond Isamaa ja Res Publica Liit (edaspidi: IRL), Sotsiaaldemokraatlik Erakond (edaspidi: SDE). Peaaegu kõik need neli erakonda läksid valimistele täisnimekirja ehk 125 kandidaadiga (v.a Reformierakond 124 kandidaadiga, VVK), mistõttu on nende kampaaniad ka väga andmemahukad ja laiaulatuslikud ning annavad võrdlemisi hea ülevaate popkultuuri ja kuulsuste kaasamisest Eesti valimiskampaaniates.

Kuulsustest vaadeldakse esmakordseid Riigikogu valimistel kandideerijaid, et saada ammendav pilt erakondade kandidaatide värbamise strateegiast konkreetselt 2015. aasta valimiskampaanias ning selle tulemuslikkusest. Seetõttu jäävad analüüsist välja mitmed

kuulsad kandidaadid, nagu näiteks muusik Aivar Riisalu, saatejuht Peeter Võsa, muusik Hardi Volmer jt, sest nemad on Riigikogu valimistel osalenud ka varem (VVK).

Eesti Reformierakond

Reformierakonna 2015. aasta Riigikogu valimiste hüüdlause oli „Kindlalt edasi!", viidates sellele, et praegune valitsev partei peaks riiki edasi juhtima suurema majanduskasvu ning julgeoleku poole (Eesti Reformierakond 2015). Reformierakond panustas nendel valimistel eriti palju kuulsustest toetajate kaasamisele ning ka nende kandideerimisele. Popkultuuri kasutus jäi pisut tagaplaanile, kuid leidus ka seda.

Tabel 1. Kuulsustest kandidaadid Reformierakonna nimekirjas

Nimi	Tuntuse allikas	Positsioon ringkonna nimekirjas	Häälte hulk	Koht ringkonnas	Positsioon üleriigilises nimekirjas	Kas osutus valituks
Heidy Purga	saatejuht produtsent diskor	1	3283	2	40	jah, ringkonna mandaat
Yoko Alender	arhitekt	4	2715	2	38	jah, ringkonna mandaat
Madis Milling	näitleja	13	2580	3	36	jah, ringkonna mandaat
Nikolai Novosjolov	vehkleja	3	1016	7	70	ei

Üks olulisemaid Reformierakonna kuulsaid kandidaate oli Heidy Purga, olles erakonna esinumber Haabersti, Kristiine ja Põhja-Tallinna ringkonnas. Purga astus erakonda 2014. aasta oktoobris (Äriregister), on töötanud kaua aega ERR-is Raadio 2 produtsendi ja saatejuhina, saate „Eesti otsib superstaari" kohtunikuna ning toonud ellu „Eesti laulu" konkursi. Enda sõnul mõistab ta, et teda võidakse nimetada nn trofeepoliitikuks ning arvata, et ta on nimekirjas vaid noorte häälte püüdmiseks, kuid leiab, et Riigikokku kandideerimine oli

loomulik samm edasi juba tuttavaks saanud avalikus sektoris (Kanal 2, 26.01.2015). Purgale avaldasid omakorda toetust teised kuulsused – Tallinn Music Weeki korraldaja ja aasta kodanik 2015 Helen Sildna (Purga 12.02.2015) ning moedisainer Karolin Kuusik (Purga 25.02.2015). Purga kogus 3283 häält, sai sellega ringkonnamandaadi (VVK) ning asus Riigikokku ka tööle.

2014. aasta oktoobris liitus Reformierakonnaga IRL-ist poliitiliste vaadete sobimatuse tõttu välja astunud arhitektina tuntust kogunud Yoko Alender (Veskioja 31.10.2015), kes sai Harju- ja Raplamaal 2715 häält ning pääses Riigikokku (VVK). Samas ringkonnas sai 2580 häälega Riigikogu mandaadi ka näitleja Madis Milling (VVK), kes astus Reformierakonda juba 2003. aastal (Äriregister), kuid kandideeris parlamenti esmakordselt.

Riigikoguliikme kandidaadina astus Reformierakonna ridades üles ka vehklemise maailmameister Nikolai Novosjolov, kes aga mandaati ei saanud (VVK).

Reformierakonna kampaaniasse oli nendel valimistel toetajana kaasatud märkimisväärne arv kuulsusi. Erakonna Youtube'i lehele lisati paljude tuntud inimeste toetusavaldused Reformierakonnale ning üleskutse minna valima:

7. Kartin Karisma, näitleja (Eesti Reformierakond 16.02.2015a)
8. Tarmo Noop, ettevõtja (Eesti Reformierakond 16.02.2015b)
9. Priit Juurmann, esinejanimega DJ Julm (Eesti Reformierakond 16.02.2015c)
10. Eve Kivi, näitleja (Eesti Reformierakond 16.02.2015d)
11. Teet Margna, saatejuht (Eesti Reformierakond 16.02.2015e)
12. Kristjan Jõekalda, saatejuht (Eesti Reformierakond 16.02.2015e)
13. Erki Kahro, Eesti meister motokrossis (Eesti Reformierakond 18.02.2015a)
14. Teele Viira, laulja (Eesti Reformierakond 18.02.2015b)
15. Kirsti Timmer, raadiohääl (Eesti Reformierakond 18.02.2015b)

16. Liina Randpere, saatejuht ja raadiohääl (Eesti Reformierakond 18.02.2015b)
17. Rita Rätsepp, näitleja (Eesti Reformierakond 18.02.2015b)
18. Jane Oblikas, Eesti Disainikeskuse juht (Eesti Reformierakond 18.02.2015b)
19. Jaak Salumets, endine korvpallitreener (Eesti Reformierakond 18.02.2015b)

Teiste erakondade kampaaniatega võrreldes avaldas Reformierakonnale toetust suurim arv kuulsusi. Seega tundub, et Reformierakond on võtnud üsna tõsiselt eesmärgiks kaasata kuulsusi oma kampaania toetajatena. Ühtse stiiliga videod arvukate tuntud inimestega on märk sihipärasest tegevusest ning arusaamast, et modernne poliitiline kampaania vajab inimestega ühele lainele saamiseks enamat kui poliitilisi lubadusi ning reklaame.

Valimiskampaania ajal andis Reformierakond välja kalendri, milles olid kunstnik Ave Nahkuri populaarsed maalid „Meie küla eided" ja igal kuul erinev valimislubadus. Näiteks „Meie küla eided on juba vene gaasist sõltumatud" või „Meie küla eided hoiavad Eesti piiri puhtana" (Eesti Reformierakond 2015). Nahkuri maalid on inimestele hästi teada, seega kasutas Reformierakond populaarset mustrit, et valijatele paremini silma jääda ning tekitada äratundmine.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Reformierakonna kampaania 2015. aasta Riigikoguvalimistel keskendus eelkõige kuulsuste kaasamisele, kokku kutsus 15 tuntud inimest valijaid toetama Reformierakonda. Uute liikmete nimekirjas olulisele kohale panek ning nende edu valimistel on selge näide sellest, et Reformierakond on võtnud eesmärgiks strateegia, kus kuulsused on kampaania tähtis osa. Üldiselt panustas erakond esmakordselt kandideerinud kuulsusest kandidaatidele üsna palju, pannes nad nii ringkonnas kui ka üleriigilises nimekirjas kõrgele positsioonile. Purga, Alenderi ja Millingu mandaat Riigikokku on tõestus, et ka uued liitunud kuulsused toovad parteile kampaanias kasu. Popkultuuri kasutamise ja kuulsuste kaasamise populaarsus ja tasuvus paistavad seega Reformierakonna 2015. aasta valimiskampaania puhul hästi välja.

Eesti Keskerakond

Keskerakonna valimisloosung 2015. aasta Riigikogu valimistel oli „Teeme teisiti", mille eesmärk oli vastandada end valitsevale Reformierakonnale (Eesti Keskerakond 18.02.2015). Valimiskampaania keskne isik oli taas erakonna esimees Edgar Savisaar. Enamik popkultuuri viiteid kampaanias oli seotud Savisaarega ning mitme kuulsuse kandidatuurist hoolimata ei saanud neist ükski mandaati.

Tabel 2. Kuulsustest kandidaadid Keskerakonna nimekirjas

Nimi	Tuntuse allikas	Positsioon ringkonna nimekirjas	Häälte hulk	Koht ring-konnas	Positsioon üleriigilises nimekirjas	Kas osutus valituks
Elena Glebova	iluuisutaja	4	310	7	40	ei

Uue kuulsusena kandidaatide nimekirjas võib välja tuua iluuisutaja Jelena Glebova, kes liitus erakonnaga 2013. aastal (Äriregister). Glebova ei pälvinud erakonna kampaanias erilist tähelepanu, olles nii ringkonnas kui ka üleriigilises nimekirjas võrdlemisi madalal kohal ning jäädes Riigikogu mandaadist ilma. Seega võib öelda, et Keskerakond ei keskendunud 2015. aastal Riigikogu valimistel kuulsustest kandidaatidele, rõhuasetus oli erakonna tipp-poliitikute kampaaniatel.

22. detsembril 2014 pidas erakonna esimees Edgar Savisaar Estonia kontserdisaalis kõne, mida nimetati „Edgar Savisaare suureks kõneks". Selle ürituse reklaamis öeldakse, et „suured kõned on muutnud maailma" ning esitatakse lõike kuulsatest kõnedest: M. L. King jr „I have a dream", J. F. Kennedy „Ich bin ein Berliner", R. Reagan „Tear down this wall", mille taustale on monteeritud Savisaar, justkui oleks ta nende kõnede pidamisel kõneleja selja taga ise kohal olnud (Eesti Keskerakond 15.12.2014). Seejärel esitakse paar klippi taasiseseisvumise ajast, et rõhutada Savisaare rolli Rahvarindes ning kutsutakse inimesi tulema Savisaare suurt kõnet kuulama. Tegemist ei ole küll konkreetselt popkultuuriga seotud viitega, sest näideteks toodud kõned on poliitikute omad, kuid kõik need fraasid on jõudnud inimeste teadvusse ka muid teid pidi, näiteks popmuusika kaudu (Kaufman 28.08.2013). See, et Savisaar on monteeritud nende kuulsate isikute seljataha, peaks tekitama tunde, et ta oli maailma muutvatel üritustel kohal ning aitas ka ise kaasa.

Üks huvitav näide Keskerakonna reklaamidest on Tallinna linnavalitsuse 107 000 eurot maksma läinud jõulutervitus (Krjukov 08.01.2015). Videos näidatakse iluuisutajat, kes teeb jääl oskuslikke trikke, kuid kui uisutaja pärast trenni maha istub ja vöö lõdvaks laseb, tuleb välja, et see on Edgar Savisaar (A&Avideos 15.12.2014). Iluuisutaja ja Tondiraba spordikeskuse juhataja Jelena Glebova kiidab seejärel Savisaart: „Päris hea!" ning Savisaar vastab: „Sai ikka sel aastal rabatud küll". Savisaarel on seljas särk, mille rinnaesisel on suur S-täht, mis viitab selgelt Supermani logole. Seega toodi selles reklaamis paralleel poliitiku ning populaarse koomiksi- ja filmikangelase vahel. Kuigi ametlikult on tegemist Tallinna linnavalitsuse jõulutervitusega, annavad muudki Keskerakonna reklaamid alust pidada seda siiski osaliselt valimisreklaamiks (Einmann 16.10.2016).

Kokkuvõttes võib Keskerakonna 2015. aasta valimiskampaania kohta öelda, et see keskendus suures osas erakonna esimehe isikule. Ainus esmakordselt kandideerinud kuulsus ei pälvinud kampaanias erilist tähelepanu ega saanud ka Riigikogu mandaati. Teine koht valimistel ning 27 mandaati aga võivad viidata sellele, et Keskerakonna kampaania ja valija jaoks ei olegi vaja värskeid kuulsustest kandidaate, sest nende jaoks tagab edu keskendumine esimehe isikule.

Erakond Isamaa ja Res Publica Liit

IRL-i 2015. aasta Riigikogu valimiste kampaania hüüdlause oli „Parem haridus. Parem töö. Parem palk." (IRL TV veebis 18.12.2014). IRL värbas oma ridadesse mitmeid kuulsusi esmakordselt kandideerima, kuid popkultuurile tähelepanu ei pööranud.

Tabel 3. Kuulsustest kandidaadid IRL-i nimekirjas

Nimi	Tuntuse allikas	Positsioon ringkonna nimekirjas	Häälte hulk	Koht ringkonnas	Positsioon üleriigilises nimekirjas	Kas osutus valituks
Maire Aunaste	ajakirjanik saatejuht	1	679	3	5	jah, kompensatsiooni-mandaat
Viktoria Ladõnskaja	ajakirjanik	1	1393	1	35	jah, ringkonna-mandaat
Evelin Samuel	laulja	4	268	4	42	ei
Kalle Muuli	ajakirjanik	3	1196	2	41	ei, asendusliige pärast valitsuse moodustamist
Anvar Samost	ajakirjanik	1	761	1	12	ei
Maksim Rogalski	ajakirjanik	4	278	6	33	ei

2014. aasta lõpus erakonnaga liitunud (Äriregister) ajakirjanik ja saatejuht Maire Aunaste oli IRL-i esinumber Põlva-, Valga- ja Võrumaal (VVK). Aunaste ise väidab, et otsustas Riigikokku kandideerida, kuna tal ei ole televisioonis enam kuhugi edasi liikuda ning lubab end kasutada häältepüüdjana (Kanal 2 26.01.2015). Veebruari algul laeti internetti video intervjuust Aunastega, kes tunnistab muuhulgas, et tal pole aimugi, mida tuleks Eesti maksukorralduses muuta ning IRL ei saa niikuinii koalitsiooni (video 02.02.2015). Ajakirjandus nimetab video tegijaid libareporteriteks ning Aunaste vabandab end välja sellega, et on algaja poliitik, olles rumal, et ei küsinud, kellega tegu (Tammet 03.02.2015). Aunaste sai valimistel 676 häält ning pääses Riigikokku kompensatsioonimandaadi alusel (VVK). Ta väljendas küll kahtlust, kas mitte oma koht ära anda, kuid otsustas siiski mandaadi vastu võtta (Mihelson 02.03.2015).

Ka ajakirjanik Viktoria Ladõnskaja liitus IRL-iga 2014. aasta lõpus (Äriregister). Ladõnskaja ise arvas, et teda ei kutsutud erakonda ainult venekeelse valijaskonna häälte püüdmiseks, sest eestlased teavad teda rohkemgi kui venelased (Kanal 2 26.01.2015). Ladõnskaja oli erakonna esinumber Tallinna kesklinna, Lasnamäe ja Pirita linnaosa nimekirjas, kogus seal 1393 häält ning sai Riigikogu mandaadi (VVK). Ladõnskajaga samal ajal liitus IRL-ga rahvusringhäälingu venekeelsete saadete saatejuht Maksim Rogalski, kes kandideeris Haabersti, Põhja-Tallinna ja Kristiine ringkonnas erakonna neljanda numbrina. Rogalski kogus 278 häält, langes IRL kandidaatide hulgas kuuendale positsioonile ega osutunud valituks.

IRL-i ridades oli Tallinna Mustamäe ja Nõmme linnaosa kandidaat laulja Evelin Samuel (VVK), kes liitus sarnaselt Aunaste ja Ladõnskajaga erakonnaga 2014. aasta lõpus (Äriregister). Analüütik Ahto Lobjakas ütles Samueli kandidatuuri kohta, et ta ei saa niikuinii Riigikogu mandaati ja on värvatud lihtsalt hääli püüdma (Kanal 2 26.01.2015). Samuel ise ütles, et tahab teha seda tööd siiralt ning usub, et poliitilise tausta puudumine ei ole miinus, sest oluliste otsuste tegemise juures peaks olema palju erinevaid inimesi. IRL korraldas Tallinnas, Nõmme kultuurikeskuses Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud kontserdi, kus Samuel astus üles lauljana (IRL – Isamaa ja Res Publica Liit 20.02.2015). Samuel sai valimistel kokku vaid 268 häält ega pääsenud Riigikokku (VVK).

Ajakirjanik Kalle Muuli kandideeris IRL-i nimekirjas Tartu linna ringkonnas, kogus 1196 häält, kuid Riigikogu mandaati ei saanud (VVK). Pärast valitsuse moodustamist sai Muuli Riigikogu asendusliikmeks valitsusse läinud Margus Tsahkna asemel. Ida-Virumaal oli IRL-i esinumber ajakirjanik Anvar Samost, kuid nii tema isiklik kui ka erakonnakaaslaste häältesaak ei ulatunud vajaliku kvoodini. Muuli ja Samost kogusid tuntust Raadio 2 saatesarja „Olukorrast riigist" pikaajaliste saatejuhtidena.

Kuulsustest toetajatena võib IRL-i kampaanias välja tuua näiteks Maire Aunaste kohtumisõhtutel Valgas ja Otepääl üles astunud tuntud lauljad Uku Suviste ja Marek Sadama (IRL 2015a, 2015b). Kuna nad

esinesid kandidaadi kohtumisõhtul, siis loetakse nad selles analüüsis erakonna valimiskampaania toetajateks.

Popkultuuri mustreid või viiteid sellele IRL-i 2015. aasta Riigikogu valimiskampaanias ei leidunud.

IRL keskendus 2015. aasta valimiskampaanias üsna palju kuulsustest kandidaatidele, kuid mitte popkultuurile. Olulised näited on Aunaste ja Ladõnskaja kandidatuur ning Riigikokku pääsemine. Teiste tuntud inimeste värbamine erakonnale erilist kasu ei toonud, kuid samas erakond ka ei panustanud neile eriti, pannes nad nimekirjas üsna madalale kohale. Seega võiks järeldada, et IRL-i panustamine paarile kuulsusest kandidaadile oli kasulik otsus.

Sotsiaaldemokraatlik Erakond

SDE 2015. aasta Riigikogu valimiste kampaania tunnuslause oli „Inimeste eest!", mis trükitähtede ja hüüumärgiga kirjutatult ütleks nagu „INIMESTE EESTI" (SDE 2015). SDE puhul on palju näited popkultuuri ja kuulsuste kaasamisest poliitilisse kampaaniasse, nende 2015. aasta kampaania sidus teiste analüüsitavatega võrreldes popkultuuri oma eesmärkidega kõige professionaalsemalt.

Tabel 4. Kuulsustest kandidaadid SDE nimekirjas

Nimi	Tuntuse allikas	Positsioon ringkonna nimekirjas	Häälte hulk	Koht ringkonnas	Positsioon üleriigilises nimekirjas	Kas osutus valituks
Mihkel Raud	muusik saatejuht	1	3229	1	116	jah, ringkonna-mandaat
Tanel Talve	saatejuht	2	2294	1	20	jah, ringkonna-mandaat
Karl-Martin Sinijärv	kirjanik	13	565	4	45	ei
Liina Raud	näitleja	9	774	4	19	ei

SDE ridades kandideerisid mitmed kuulsused. Tartu linna esinumber oli muusik ja saatejuht Mihkel Raud (VVK). Vahetult enne valimispäeva, 22. veebruaril 2015, laadis SDE oma Youtube'i lehele video Mihkel Rauast, kes tõi paralleele „Eesti otsib superstaari" saate ning Riigikogu valimiste vahel (Sotsiaaldemokraatlik Erakond 22.02.2015a). Ta väidab, et favoriidid ei võitnud seda saadet seetõttu, et inimesed olid nende võidus veendunud ning jätsid hääletamata. Raud ütleb, et niikuinii ei võida keegi ka Riigikogu valimisi ning kutsub seega üles inimesi kindlasti valima minema, sest ainult nii pääseb soovitud kandidaat Riigikokku. Video on hea näide sellest, kuidas kuulus kandidaat tõmbab oma varasemale kogemusele viidates (Raud oli üks „Eesti otsib superstaari" kohtunikest) paralleele popkultuuri ning poliitika toimimise vahele.

Raadioreklaamis, mis on laetud SDE noortekogu Youtube'i lehele, kutsub Raud esmakordseid hääletajaid üles valima SDE, sest „sotsiaaldemokraatia on praegu kuum" (Noored Sotsiaaldemokraadid 30.01.2015). Ta väidab, et Eestis on kõik parteid enne valimisi asunud jagama sotsiaaldemokraatide lubadusi, kuid „sinu asi, nagu noore inimese asi ikka, on olla *cool* ja valida originaal, mitte mingi vuffel või koopia". Reklaami taustamuusikaks on Mihkel Raua ansambli Mr. Lawrence laul „Annabel". Teises reklaamis teeb kaasa näitleja Ivo Reinok, kes süüdistab Mihkel Rauda selles, et ta läheb Riigikokku lihtsalt soojale kohale istuma, kuna tema „viisid said otsa" (Sotsiaaldemokraatlik Erakond 22.02.2015b). Mihkel Raud vihastab selle peale ning ütleb, et läheb just vastupidi Riigikokku vaatama, et seal ikka tööd tehtaks. Vihahoo lõpus valab Raud endale klaasi vett pähe. See on viide Raua ja Reinoki vahelisele intsidendile saates „Eesti otsib superstaari", kus Reinok valas Rauale klaasitäie vett kaela (Elu24 18.05.2014).

Raud ise väidab, et ta ei ole lihtsalt häältepüüdja (nn peibutuspart), vaid soovib siiralt aidata ning teha riigikoguliikme tööd. Ta ütleb, et kõige huvitavam osa kampaania tegemisel on inimestega suhtlemine (Kanal 2 26.01.2015). Mihkel Raud sai kokku 3229 häält ning pääses ka Riigikokku (VVK). Raua kandidatuur SDE nimekirjas, tema kampaania ning kordaminek valimistel on musternäide sellest, kuidas oma popkultuuri tausta kasutades poliitmaastikul edu saavutada.

Jõgeva- ja Tartumaal oli SDE nimekirjas kandidaat ajakirjanik ja saatejuht Tanel Talve (VVK). Kanal 2 (26.01.2015) saates rääkis Talve, et tal on kõrini jamast, mis Riigikogus toimub ning otsustas, et ainult vingumisest ei piisa, vaid on vaja ise midagi ära teha. Peale selle soovis ta, et Riigikokku läheks inimesed, kes teeks riigimehelikke otsuseid. Huvitav on siinjuures tõik, et ajakirjanike seas on küsimusi tekitanud Talve auto liisingumakse suurus kuluhüvitisena (Kruuse 15.09.2015; Suviste 17.09.2015). Talve kogus SDE nimekirjas oma ringkonnas kõige rohkem hääli (2294) ning sai mandaadi Riigikokku (VVK).

Luuletaja, saatejuht ja ajakirjanik Karl-Martin Sinijärv kandideeris SDE ridades Tallinnas Kesklinna, Lasnamäe ja Pirita piirkonnas, sest soovis muuta Eesti rohkemate inimeste jaoks mõnusaks riigiks (Sotsiaaldemokraatlik Erakond 16.02.2015). Sinijärv kogus 565 häält, kuid riigikokku ei pääsenud (VVK).

Näitleja Liina Raud kandideeris SDE ridades Järva- ja Viljandimaal, kuid ei kogunud piisavalt hääli, et saada Riigikogu mandaati (VVK).

Kuulsa toetajana võib SDE valimiskampaanias välja tuua laulja Karl Erik Taukari, kes esines SDE suurkogul ning esitas koos Mihkel Rauaga Eno Raua loo „Sõidulaul" (Sotsiaaldemokraatlik Erakond 11.01.2015). Samal üritusel väitis Raud Taukarile, et tal on „kaart ja selle nimi on avaldus ja see on mul kaasas kogu aeg… pärast lähme ja täidame ära", millega vihjas sellele, et Taukar võiks astuda SDE liikmeks.

SDE valimisreklaamis „Sven Mikser teeb korda!" on üks osatäitja Luule Komissarov, kes kehastab ETV telesarjas „Õnne 13" Lainet (Sotsiaaldemokraatlik Erakond 12.02.2015). Ta vaatab televiisorist Keskerakonna reklaami ning pahandab, et poliitikud annavad vaid lubadusi. Siis tuleb tuppa Sven Mikser, kes on just millegi parandamise lõpetanud ning ütleb: „Noh, sellega on nüüd korras. Parandasin ära." Laine ütleb reklaami lõpus, et Mikser on „üks tubli ja tark Eesti mees" ning sellist peaministrit Eesti vajabki. See telereklaam on hea näide, kuidas tuntud isik kaasatakse kampaaniasse mitte ainult personaalselt, vaid ka oma tegelaskuju tasemel. „Õnne 13" on Eestis üks populaarsemaid telesarju (Ernits 26.01.2016), seega peaks Laine tegelaskuju olema paljudele tuttav.

7. veebruaril 2015 korraldas SDE Tartus ürituse nimega „Sotside ÖÖkonverents ja Sotspop!", kus toimus paneeldiskussioon Euroopa Parlamendi saadiku Marju Lauristini ning Riigikogu kandidaatide Gea Kangilaski ja Mihkel Raua osavõtul. Pärast seda „[tõmbas] peo käima DJ Riigikogu esimees Eiki Nestor" (Raudsepp *et al.* 2015). Sellise peo korraldamine on selge näide noortele suunatud nn popist valimisüritusest.

Üks väga huvitav SDE kampaania osa on *selfie*'de kasutamine kandidaatide fotodena. SDE 2015. aasta valimiskampaania avalehel on ringkondade esinumbrite pildid esialgu üsna klassikalises võtmes, kuid kui piltidest hiirega üle libistada, muutuvad need *selfie*'deks. Sellised pildid on kõigist kandidaatidest (SDE 2015). Sotsiaalmeedias väga populaarse ja laialt kasutatava meediumi kasutamise eesmärk on ilmselt luua kandidaatidest ajaga kaasas käiv mulje ning lähendada neid valijatega, eriti just noortega.

SDE popkultuuri kasutus ja kuulsuste kaasamine valimiskampaaniasse on teinud teiste erakondadega võrreldes läbi kõige suurema arengu. Kuulsad kandidaadid, kellesse erakond panustas palju kas ringkonnas või üleriigilises nimekirjas, said ka mandaadi. Mihkel Raua kandidatuur ja kampaania on väga hea näide popkultuuri mustrite toimimisest poliitikas. SDE värbas 2015. aasta Riigikogu valimise kampaaniasse mõjukaid kuulsusi nii kandidaatide kui ka toetajatena ning kasutas laialdaselt popkultuuri. Vasakpoolsete vaadetega SDE kasutab seega popkultuuri ning kaasab kuulsusi teiste kampaaniatega võrreldes kõige rohkem. Kuigi juhtumite arvu poolest võib Reformierakonna kampaania olla eespool, siis SDE kampaanias kasutati erinevalt Reformierakonnast mitmeid popkultuuri kaasamise viise ning kampaania oli seetõttu kõige põhjalikuma strateegiaga.

Kokkuvõte

Nelja Eesti erakonna 2015. aasta valimiskampaaniaid analüüsides jõuti järeldusele, et popkultuuri kasutamine ja kuulsuste kaasamine on Eestis väga levinud, kuid strateegia ulatus sõltub nii valimistest kui ka erakonna eesmärkidest. Reformierakond ja SDE panustavad

sellesse kõige enam ja fookustatult, samas kui IRL ja Keskerakond pisut vähem ja killustunumalt. Sellesse, kas tegemist on jätkuva trendiga ning kas tuvastatud erinevused püsivad ka tulevikus, toovad vastuse edaspidised valimiskampaaniad. Samas ei ole põhjust arvata, et strateegia populaarsus tänapäeva ühiskonnas väheneks.

Üldiselt võib analüüsi põhjal järeldada, et kui erakond panustab kuulsuste kampaaniasse ehk paneb nad ringkonnas ja/või üleriigilises nimekirjas kõrgele positsioonile, toovad kuulsad kandidaadid ka loodetud tulemuse. Mitmed vahetult enne kampaania algust erakonnaga liitunud kuulsad kandidaadid, kelle kampaaniasse palju panustati, said ka Riigikogu mandaadi. Seega võib väita, et kuulsuste värbamine esmakordse kandidaadina õigustas end erakondade jaoks vähemalt nendel valimistel igati.

Analüüsi tulemusena on selge, et modernse maailma poliitilistes kampaaniates aina enam kasutust leidev praktika popkultuuri kasutamisest ja kuulsuste kaasamisest on hästi rakendatav ka Eesti kontekstis, kuna kõikides kategooriates oli mitmeid näiteid aina kasvavas trendis. Popkultuur on Eesti poliitikas ning poliitika Eesti popkultuuris. Seetõttu väärib teema kindlasti veelgi põhjalikumat uurimist, et selgitada välja popkultuuri ja kuulsuste kaasamise täpne mõju Eesti poliitikale ja ühiskonnale.

Kasutatud kirjandus

A&Avideos (15.12.2014). Supermees Savisaare jõulutervitus 2014 (Savisaarest Superman). *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=I2ccI4TGBJA (12.05.2016).

Broxmeyer, Jeffrey (2010). From the Silver Screen to the Recall Ballot: Schwarzenegger as Terminator and Politician. *New Political Science.* 32 (1): pp. 1–21.

Cloonan, Martin; Street, John (1998). Rock the Vote: poplar culture and politics. *Politics*. 18 (1): pp. 33–38.

Coleman, Stephen (2002). The people's voice. Bartle, J. *et al.* (eds), *Political Communication*. London: Frank Cass. pp. 246–258.

Conners, Joan L. (2005). Visual Representations of the 2004 Presidential Campaign: Political Cartoons and Popular Culture References. *American Behavioural Scientist*, 49 (3): pp. 479–487.

Eesti Keskerakond (15.12.2014). Edgar Savisaare suur kõne, 22.12 Estonia kontserdisaalis. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=6LsBL7KUOsw (12.05.2016).

Eesti Keskerakond (18.02.2015). Reformierakond on kaotanud 67862 töökohta. Teeme teisiti! *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=IkWfbtjvbu0 (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (2015). Kindlalt edasi. *Ajalugu – Erakond valimistel – Riigikogu valimised 2015*, https://www.reform.ee/riigikogu-valimised-2015 (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (16.02.2015a). Katrin Karisma: tundsin esimest korda elus hirmu. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=nwKWjhQlJhg (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (16.02.2015b). Tarmo Noop: heaolu sõltub sellest, kuidas läheb Eesti majandusel. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=MNta3Sxeoi4 (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (16.02.2015c). Priit „Julm" Juurmann: mina lähen kindlalt valima. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=ZwvQJM8-dxo (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (16.02.2015d). Eve Kivi: minge kindlasti valima. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=6_ZkpxsLqcA (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (16.02.2015e). Margna ja Jõekalda soovitavad valida Reformierakonda. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=PhamNSh8ZNU (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (18.02.2015a). Erki Kahro: valin Kalle Pallingut. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=g5UnPFlufYQ (12.05.2016).

Eesti Reformierakond (18.02.2015b). Kristjan Jõekalda; Teele Viira; Tarmo Noop; Liina Randpere jt. Mina lähen kindlasti valima. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=cQZj_WdbnHw (12.05.2016).

Einmann, Andres (16.10.2016). Kohus jättis Savisaare kaebuse ERJK vastu rahuldamata. *Postimees*, http://www.postimees.ee/3365273/kohus-jattis-savisaarekaebuse-erjk-vastu-rahuldamata (15.05.2016).

Elu24 (18.05.2014). Närviline ja ebatsensuurne: Mihkel Raud kohtus tüübiga, kes talle klaasi vett näkku viskas. *Elu24*, http://elu24.postimees.ee/2798174/narvilineja-ebatsensuurne-mihkel-raud-kohtus-tuubiga-kes-talle-klaasi-vett-nakku-viskas (12.05.2016).

Erakonnaseadus. *Riigi Teataja*, I 1994, 40, 654.

Ernits, Rutt (26.01.2016). „Õnne 13" tõusis nädala vaadatuimaks saateks. *ERR Menu*, http://menu.err.ee/v/uudised/tele/9b78a1ad-6fd3-4ae0-90bc-039144d728fb/onne13-tousis-nadala-vaadatuimaks-saateks (12.05.2016).

Franke, Ulrich; Schiltz, Kaspar (2013). „They Don't Really Care About Us!" On Political Worldviews in Popular Music, *International Studies Perspectives*, Vol. 14, pp. 39–55.

IRL – Isamaa ja Res Publica Liit (20.02.2015) *Facebook*, https://www.facebook.com/IRLerakond/photos/a.1015041813396757 7.411006.321163977576/10153192144877577/?type=3 (12.05.2016).

IRL (2015a). Maire Aunaste ja Uku Suviste Valgas. *Meedia – Üritused*, http://www.irl.ee/yritused/maire-aunaste-ja-uku-suviste-valgas (12.05.2016).

IRL (2015b). Maire Aunaste ja Marek Sadam Otepääl. *Meedia – Üritused*, http://www.irl.ee/yritused/maire-aunaste-ja-marek-sadam-otepaal (12.05.2016).

IRL TV veebis (18.12.2014). IRLi maksureform jätab rohkem raha kätte. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=PCKUluFKL3Q (12.05.2016).

Kanal 2 (26.01.2015). Peibutuspardid või poliitikud? http://kanal2.postimees.ee/pluss/video/?id=24378 (23.04.2016).

Kaufman, Gil (28.08.2013). Martin Luther King Jr.'s 'I Have a Dream' Speech: A Pop Culture History. *MTV News*, http://www.mtv.com/news/1713236/martinluther-king-jr-pop-culture/ (12.05.2016).

Kilp, Alar (2015). Populismi demokraatlikud funktsioonid. *Riigikogu Toimetised*. Vol. 32, pp. 74–83.

Krjukov, Aleksander (08.01.2015). Savisaare jõulutervitus läks maksma 107 000 eurot. *ERR-i uudised*, http://uudised.err.ee/v/eesti/6dd43914-4da2-4a8d-8ad3-d4a5761f60f0 (12.05.2016).

Kruuse, Merilin (15.09.2015). Huvitavat Riigikogulaste kuluhüvitistest: pirakad autod, valijatega pitsarestoranis, 420-eurone kohvipaus. *Delfi*, http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/huvitavat-riigikogulastekuluhuvitistest-pirakad-autod-valijatega-pitsarestoranis-420-euronekohvipaus?id=72459291 (12.05.2016).

Mihelson, Helen (02.03.2015). Aunaste mõtles järele ja läheb siiski parlamenti. *Postimees*, http://poliitika.postimees.ee/3108187/aunaste-motles-jarele-ja-lahebsiiski-parlamenti (09.05.2016).

Moffitt, Benjamin; Tromney, Simon (2014). Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. *Political Studies*. 62 (2): pp. 381–397.

Morris, Ray (1993). Visual Rhetoric in Political Cartoons: A Structuralist Approach, *Metaphor and Symbolic Activity*. 8(3): pp. 195–210.

Noored Sotsiaaldemokraadid (30.01.2015). Mihkel Raud – Vali originaal, mitte koopia. Vali Sotsiaaldemokraadid! *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=vv4Y4_udiTY (12.05.2016).

Purga, Heidy (12.02.2015). Valimised 2015: Heidy ja Helen Sildna. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=v9bV-5blz38 (12.05.2016).

Purga, Heidy (25.02.2015). Valimised 2015: Heidy ja Karolin Kuusik. *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=Ic0jkbRMldg (12.05.2016).

Putnam, Robert (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster.

Raudsepp, Pille-Riin; Org, Kätlin; Kangilaski, Gea (2015). Sotside ÖÖkonverents ja Sotspop! *Facebook*, https://www.facebook.com/events/389910021182674/ (12.05.2016).

Richards, Barry (2004). The Emotional Deficit in Political Communication. *Political Communication*. 21(3): pp. 339–352.

Scott, Martin; Street, John; Inthorn, Sanna (2011). From entertainment to citizenship: A comparative study of the political uses of popular culture by first-time voters. *International Journal of Cultural Studies*. 14(5): pp. 499 –514.

SDE (2015). Valimised 2015.http://valimised2015.sotsdem.ee/est/esileht (12.05.2016).

Sotsiaaldemokraatlik Erakond (11.01.2015). Mihkel Raud ja Karl-Erik Taukar „Sõidulaul". *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=vYChNoH4Z6I (12.05.2016).

Sotsiaaldemokraatlik Erakond (12.02.2015). Telereklaam: Sven Mikser teeb korda! *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=OPcjCEzGrpY (12.05.2016).

Sotsiaaldemokraatlik Erakond (16.02.2015). Karl-Martin Sinijärv, kandidaat nr 850 Tallinnas (Kesklinn, Lasnamäe, Pirita). *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=BI-w9qNLM3Q (12.05.2016).

Sotsiaaldemokraatlik Erakond (22.02.2015a).Mihkel Raud: Niikuinii ei juhtu midagi! *YouTube*, https://www.youtube.com/watch?v=rxpwtsp-zsI (12.05.2016).

Sotsiaaldemokraatlik Erakond (22.02.2015b). Mihkel Raud soovitab: vali Riigikogusse värsked ja vihased! *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=h1MmBZZz8Yg (13.05.2016).

Street, John; Inthorn, Sanna (2010). „You're an American Rapper, So What Do You Know?" The Political Uses of British and US Popular Culture by First-Time Voters in the UK. *New Political Science*, 32 (4): pp. 471–484.

Street, John (2000). Prime Time Politics: Popular Culture and Politicians in the UK. *Javnost – The Public*. 7 (2): pp. 75–89.

Street, John (2004). Celebrity Politicians: Popular Culture and Political Representation. *The British Journal of Politics and International Relations*. 6(4): pp. 435–452.

Štechová, Markéta; Hájek, Roman (2015). Faithful confidants or fickle coat-changers? Audience's perceptions of celebrities in political campaigns before the first direct presidential election in the Czech Republic. *European Journal of Communication*. 30 (3): pp. 337–352.

Suviste, Maarius (17.09.2015). Tanel Talve vahetas auto uue vastu välja. *Õhtuleht*. http://www.ohtuleht.ee/694589/tanel-talve-vahetas-auto-uue-vastu-valja (12.05.2016).

Tammet, Mattias (03.02.2016). VIDEO: Aunaste langes libareporterite õnge. *Õhtuleht.* http://www.ohtuleht.ee/660920/video-aunaste-langes-libareporterite-onge (09.05.2016).

time-4-change TV (15.02.2007). UK Labour Party – Do it 1997. *YouTube.* https://www.youtube.com/watch?v=dmwqEg-06Ww (18.05.2016).

Troy, Tevi (2013). The Pop Presidency of Barack Obama: Media savvy is one of the keys to his success. *Commentary.* pp. 41–46.

Turner, Graeme (2004). Understanding Celebrity. London: SAGE.

Van Zoonen, Liesbet (1998). A Day at the Zoo: Political Communication, Pigs and Popular Culture. *Media, Culture & Society.*20(2): pp. 183–200.

Van Zoonen, Liesbet (2000). Popular Culture as Political Communication an Introduction. *Javnost – The Public*. 7 (2): pp. 5–17.

Vernallis, Carol (2011).Audiovisual Change: Viral Web Media and the Obama Campaign. *Cinema Journal*. 50 (4): pp. 73–97.

Veskioja, Risto (31.10.2015). Eerik-Niiles Kross ja Yoko Alender lahkuvad IRL-ist ja liituvad Reformierakonnaga. *Delfi*, http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/eerik-niiles-kross-ja-yoko-alender-lahkuvad-irl-ist-ja-liituvad-reformierakonnaga?id=70058029 (15.05.2016).

vidme (02.02.2015). Maire Aunaste ausalt IRL-i maksuplaanidest. https://vid.me/k0eU (12.05.2016).

VVK, Vabariigi Valimiskomisjon, http://www.vvk.ee/ (12.05.2016).

West, Darrell M; Orman, John M. (2002). Celebrity Politics, New Jersey: Prentice Hall.

Äriregister „Erakond kuuluvuse otsing", Nimekirjad – Erakonnad, https://ariregister.rik.ee/erakonnad.py/h?sess=210207259092353259394840066809337554701489714640656423673229120 9&lang=est (12.05.2016).

Demokraatia erakondade valimisprogrammides 2015. aasta Riigikogu valimistel

Alar Kilp

2015. aasta Riigikogu valimistel erakondade valimisprogrammides kõlanud mõttearendusi demokraatiast käsitletakse artiklis mitmest vaatenurgast lähtuvalt: esiteks klassikalisest demokraatia alaliigitusest esindus-, osalus- ja otsedemokraatiaks; teiseks sellest, kuidas erakonnad soovisid muuta deemost (näiteks soovides kodakondsusseadust muutes muuta rahva määratlust avatumaks või suletumaks) ehk käsitlust rahvast, keda peetakse demokraatias kõrgeima võimu kandjaks; kolmandaks sellest aspektist, kuidas, kus ja keda organiseerunud huvidest ja kodanikeühendustest soovisid erakonnad kaasata poliitiliste otsuste tegemise protsessi ning millist rolli nägid nad poliitika elluviimisel kodanikeühendustel; neljandaks vaadeldakse, kuivõrd väljendati kodanikuühiskonna puhul üldist toetavat ja väärtustavat hoiakut.

Käsitluse eesmärk oli kaardistada demokraatiasõnumid, mida erakonnad valimiskampaania ajal valijatele esitasid ning tuua igaühe kohta valimisprogrammidest näiteid. Uurimuslik ajend lähtus küsimusest, kas demokraatiast kõneldes näevad erakonnad probleeme ja arenguvajadust eelkõige rahvas (deemos), kodanikuühiskonnas või rahva esindajates, esindus-, osalus- või otsedemokraatias ning milliseid lahendus- ja (p)arendusvõimalusi välja pakuti. Artiklis ei anta hinnanguid erakondade esitatud ettepanekute teostatavusele, küll aga lisatakse iga alateema juurde, milles käsitletakse valimisprogrammide näiteid, ka teoreetiline arutelu.

Demokraatia valimisprogrammides

Samamoodi kui 2011. aasta valimistel (Kilp 2012), keskendus ka 2015. aasta valimiskampaania lõppfaas julgeolekule,* mistõttu valimisprogrammides leiduvate demokraatia-alaste mõtete üle arutasid erakonnad avalikkuse ees omavahel ja valijatega pigem valimiskampaania varasemas faasis.

Ka pärast valimisi rääkisid erakonnad demokraatiast oluliselt vähem, kui nad tegid seda valimisprogrammides. Valitsuse moodustanud erakondade koalitsioonileppes räägiti demokraatiast üsna napilt, ehkki midagi lubas valitsuskoalitsioon ette võtta nii esindus-, osalus- kui ka otsedemokraatias. Selgelt pälvis kõige enam valitsuse tähelepanu parlamentaarse demokraatia tugevdamine järgmiste erakondadevahelist poliitilist konkurentsi elavdavate meetmete abil: 16-aastastele noortele osalusvõimaluse andmine kohalikel valimistel, e-hääletamise ja osaluse edendamine ning olemasoleva presidendivalimiste süsteemi parandamine, et avalikkus oleks kaasatud debatti hääletusvoorude vahel (viimane ettepanek pärines Reformierakonna valimisprogrammist).

Koalitsioonileppes räägitakse kahte sorti kaasamisest. Ühelt poolt kaasamisest poliitika teostamisel (nt avalike teenuste delegeerimine vabakonnale), mis ei liigitu otseselt osalusdemokraatia kategooriasse, kuna sellises tegevuses ei osale kodanikud siduvate poliitiliste otsuste vastuvõtmisel, vaid nende elluviimisel. Seetõttu on sellist kaasamist kohasem pidada kodanikuühiskonna ja valitsuse vaheliseks partnerluseks avalike teenuste pakkumisel, mitte osalusdemokraatlikuks kaasamiseks. Viimane aga väljendub konkreetsemalt ja ühemõttelisemalt valitsuskoalitsiooni antud lubaduses pidada oluliseks „sihtgruppide ja kodanikuühenduste paremat kaasamist Riigikogu komisjonide töös".

Kõige vähem on koalitsiooni moodustanud erakonnad pööranud tähelepanu otsedemokraatiale, ent nad lubavad siiski kaaluda võimalust laiendada rahvahääletuse kasutamist (selliseid ettepanekuid esitasid

* „Taavi Rõivase kiri erakonnakaaslastele: alanud on otsustav nädal, millest sõltub, kas jätkab eestimeelne valitsus", *Delfi*, 23. veebruar 2015.

valimisprogrammides nii Sotsiaaldemokraatlik Erakond (SDE) kui ka Isamaa ja Res Publica Liit (IRL)).

Valitsuse koalitsioonileppes esitati seega konkreetsed sammud erakondadevahelise konkurentsi paremaks korraldamiseks esindusdemokraatias koos lubadusega edendada osalusdemokraatlikku kaasamist ning valmidusega kaaluda otsedemokraatlike mehhanismide lisamist süsteemi, mille järgi demokraatia Eestis toimib.

On ilmselt paratamatu, et valimiste järel tegelevad võimule jõudnud erakonnad demokraatiaga vähem kui valimiskampaania ajal, mil suhtlus valijatega on kõige aktiivsem ning poliitilisteks esindajateks kandideerijad räägivad eelkõige oma suhetest kodanikkonnaga. Selles plaanis ei olnud demokraatia teemana erinev majandusliku ebavõrdsuse vähendamisest ja absoluutse vaesuse leevendamisest (mis kuulusid 2015. aasta valimiskampaania kesksete teemade hulka), millega erakonnad tegelesid valimiste järel oluliselt vähema innuga kui valimiskampaania ajal. Valimiste järel jõudis nii valijatele kui ka valitsuserakondadele pärale argipäev, omavahelise suhtluse kulminatsioon oli selleks korraks möödas ning vaid Riigikogu opositsiooni kuuluvatel erakondadel oli ehk veel põhjust tegeleda demokraatiaga sama intensiivselt kui valimiskampaania ajal.

Kampaania ajal oli demokraatia oluline teema nii valijatele, meediale, ekspertidele, valitsuserakondadele, opositsioonile kui ka parlamendivälistele erakondadele. Samas erinesid erakonnad üksteisest üsna oluliselt selle poolest, milles ja kus nähti demokraatia kriisi või parendusvaldkondi ning milliseid lahendusi probleemide leevendamiseks pakuti.

Poliitilise eliidi võõrandumine kodanikkonnast

Poliitilise eliidi (mõiste viitab eelkõige riigi või kohalikul tasandil valitsusvõimu teostavatele erakondadele) võõrandumist kodanikkonnast tajus üldise probleemina enamik erakondi (v.a IRL ja Reformierakond) ning mitme erakonna jaoks (Vabaerakond, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE), Keskerakond) oli see Eesti demokraatias keskne sõlmpunkt:

> „Eesti ei ole eliidi projekt, Eesti on meie kõigi ühine elupaik." (Keskerakond)

> „Inimestest võõrandunud ja iseendale keskendunud parteipoliitika ei saa jätkuda." (Vabaerakond)

> „... meie eesmärk on õiglane riik, kus poliitikud on näoga rahva poole." (EKRE)

Peale mainitud erakondade oli poliitilise eliidi võõrandumine rahvast probleem ka sotsiaaldemokraatidele, kes lubasid anda „riigi inimestele tagasi" ning Rahva Ühtsuse Erakonnale (RÜE), kelle programm lubas valijatele inimkeskset poliitikat.

Et poliitikas ei ole vaidlustamatu ühegi probleemitaju tekkimine ja püsimine, leidub ka poliitilise võõrandumise valdkonnas erakondi (Reformierakond ja IRL), kes tõstatatud probleemi samal moel ei adunud. Ka need erakonnad, kes näisid jagavat üldist probleemitunnetust, ei olnud omavahel päris ühel nõul selles, kas lahendusena tuleks parandada esindusdemokraatiat (erakonnad kasutasid ka mõistet „parlamentaarne demokraatia"), osalus- või otsedemokraatiat, kodanikuühiskonna elujõudu või teha kodakondsus avatumalt või piiratumalt kättesaadavaks.

Erakonnad, kes olid tuvastanud poliitilise eliidi ja kodanikkonna vahel oleva vastastikkuse võõrandumise probleemi, pakkusid välja kolm lahendust:

1. Kodanike poliitiline aktiveerimine (EKRE, Vabaerakond), et inimesed osaleksid senisest suuremal määral riigi juhtimisel:

> „Meie põhieesmärk on Eesti Vabariigi kodanike aktiveerimine ja nende tahte realiseerimine riigivalitsemises /.../ Eesti riigikorraldus põhineb kodanike motiveeritud, teadlikul ja aktiivsel tegevusel poliitika kujundamises. Poliitika lähtekohaks on inimene, kes on ühiskonna täisväärtuslik osaline." (EKRE)

„Riik on oma inimestest kaugenenud. Praegu on see väga kitsa ringi erakondade juhtivpoliitikute käes, kes juba ammu ei kuula inimeste arvamust ja kehtestavad end vastu nende tahet. Me ei vaja diktaati! Me vajame riiki, mida me kõik juhime." (Vabaerakond)

2. Inimeste poliitiliste hoiakute (st taju ja tunnetuse) muutumine (RÜE, Vabaerakond), mis ei tulene mitte kodanike aktiivsemast poliitilisest osalusest, vaid pigem sellest, et riigikokku ja valitsusse jõuavad varasemaga võrreldes olemuslikult paremad erakonnad:

„Inimkeskne riik. RÜE tegevus on suunatud tugeva kodanikuühiskonna arendamisele, kus iga inimene tunneb end vajalikuna sõltumata soost, vanusest ja rahvusest /…/ Olulisi muutusi riigis saab läbi viia vastavalt inimeste soovile. Iga inimene peab Eestis tundma, et tal on koht meie riigis ning et tema saab panustada parema elukeskkonna tagamiseks." (RÜE)

„Me taastame inimese usu oma riiki." (Vabaerakond)

Kui paljude Eesti kodanike riigiusk või subjektiivne kuuluvustunne on olematu, nõrk või tugev, seda erakonnad täpselt ei ütle (ka ei ole teada, millisest protsendist alates peavad nad sedasorti usuleigete ühiskondlikku osakaalu tõsiseks poliitiliseks probleemiks), ent sellega, kuidas kodanikud end riigi ja valitsuse suhtes tajuvad, tegelevad vähem või rohkem kõik erakonnad. RÜE ja Vabaerakond ütlevad, et nende poliitika annab kodanikele teistsuguse (uue ja parema) tunde. Nad ei erine Reformierakonnast selles mõttes, et viimane justkui tunnetest ja tajudest ei räägi. Ka Reformierakond räägib kodanike tajust ja tunnetusest. Ent seal, kus RÜE ja Vabaerakond räägivad võõrandumistundest, tuvastab Reformierakond vastupidi hoopis positiivseid tundeid ning lubab omalt poolt kodanike positiivsustaju ja suhtumist veelgi tugevdada:

„Rahva tugev Eesti-identiteet, mis väljendub muuhulgas samastumises euroopalike väärtustega ning oma riigi ja kaaskodanike saavutustega, rahulolus sotsiaalmajanduslike arengutega, kõrges turvatundes ja kaitsetahtes ning kultuurilises ühtekuuluvustundes." (Reformierakond)

3. Poliitika tulemitest lähtuvad kodanike tunded ja taju, mille kohaselt inimesed vajavad eelkõige sotsiaalmajanduslikku kindlustunnet ja usku, et riik hoolib nende majanduslikust toimetulekust ning tuleb neile raskel hetkel appi. Sellist temaatikat võiks oodata eelkõige vasakpoolsetelt, vasakliberaalsetelt ja kristlik-demokraatlikelt erakondadelt, kelle jaoks sotsiaalne õiglus on osa viisist, kuidas demokraatia toimimist ja elujõudu mõtestada. 2015. aasta valimistel aga väljendasid erakonnad üsna ühiselt ja üldiselt soovi muuta ühiskond elukvaliteedilt ja sissetulekutelt solidaarsemaks (tõsta nt miinimumpalka või maksuvaba miinimumi määra). Kõige otsesemalt väljendas sellist hoiakut Eestimaa Ühendatud Vasakpartei (EÜV), ent ka Vabaerakond ja RÜE andsid selgelt mõista, et kodanike tunded poliitika vallas on kujundatud nende sotsiaalmajanduslikust käekäigust ja positsioonist:

„Tuleb tagada sotsiaalne kindlustunne kõigile ühiskonna liikmetele, sõltumata passi värvist, rahvusest, keelest või usutunnistusest." (EÜV)

„Võim on inimestest kaugel ja juba ammu loobunud neid mõistmast. Tänane poliitika on lakanud aru saamast lihtsatest asjadest – et see, mida inimene vajab, on tasuv töö Eestis ja kooselu oma lähedastega. Inimene vajab tunnet, et riik, kus ta elab, on tema riik. Et see riik kuulab teda ja hoolib temast." (Vabaerakond)

„Kodanikuühiskonna areng peab olema eesmärk, kus iga inimene sõltumata oma rahvusest, positsioonist ja sotsiaalsest kuuluvusest tunneb, et tema huve kaitstakse ning inimkeskset poliitikat viiakse reaalselt ellu. Kogu rahvas peab tundma, et riigisüsteem funktsioneerib nende heaolu tagamiseks, mitte vastupidi." (RÜE)

Teoreetiline arutelu. On oodatav, et nii, nagu kõige kauem võimul püsinud erakond (Reformierakond) on enim rahul valitsuse poliitika ning ka erakondade ja valijate vahelise suhtlusega, mobiliseerivad parlamendivälised erakonnad (RÜE, EKRE, Vabaerakond, EÜV) valijaskonda võimulolevate erakondadega vastandudes. Viimastest mõned (EÜV) mobiliseerivad valijaid, lubades pigem kehastada paremat (liberaalset, indiviidist lähtuvat) poliitikat ning teised (EKRE) on võtnud eesmärgiks kodanike poliitilise aktiveerimise.

Liberaalse eliidikeskse demokraatia mõtestamisviisi kohaselt ei ole kodanikkonna poliitiline passiivsus pahe, vaid pigem voorus, kuna liigselt aktiivsed kodanikud, huvirühmad ja sotsiaalsed liikumised hakkaksid ohustama poliitilise süsteemi tasakaalu ja stabiilsust (Bachrach 1980: 32). Liberaalse maailmavaate kohaselt on kodanike võrdsed võimalused kindlasti väärtuslikud, ent tarkus ja professionaalsed oskused (sh oskus poliitikat mõista ja pädevalt poliitikat teha või selles aktiivselt osaleda) ei jagune inimeste vahel võrdselt. Nii kaua, kuni suurem osa kodanikke on suurema osa ajast poliitiliste protsesside passiivsed vastuvõtjad või on juhitud osalema süsteemi konformselt toetades ja kinnistades, ei ole ka tavakodanike rumalus ja ebaratsionaalsus (emotsionaalsus) ületamatu probleem, kuna see ei leia lihtsalt väljundeid. Lisaks mainitule on igale poliitilisele süsteemile, sh ka liberaaldemokraatlikule, oluline tulemuslikult toimida, mistõttu niikaua, kuni süsteem toimib hästi (nt majandus kasvab jõudsalt), sarnaneb see justkui tervele organismile, mille puhul on iseenesestmõistetav, et kui tervikul läheb hästi, siis ei saa halvasti minna ka selle üksikutel liikmetel.

Populistlikus demokraatiakäsitluses (Kilp 2015; Stavrakakis 2015: 273–274) ja osalusdemokraatlikus lähenemises (Barber 1999) ei ole kodanikkonna passiivsus kindlasti voorus. Neile, kelle eesmärk on omaette demokraatia, on valitsuse stabiilsus küll oluline, ent tähtsuselt teisejärguline (Bachrach 1980: 1). Nii on tulemuseks olukord, kus populistlikud demokraadid ja osalusdemokraadid üritavad kaitsta rahvast (ja demokraatiat) poliitilise eliidi eest, liberaalne poliitiline eliit aga üritab kaitsta toimivat demokraatlikku poliitilist (ja majanduslikku) süsteemi kodanikkonna eest. Toimiv demokraatia

vajab neid mõlemaid, kuna nii saab eliit hoida ohjes kodanike seas leiduvaid ebademokraatlikke kalduvusi ja hoiakuid (Bachrach 1980: 8–9, 32, 105) ning kodanikkond kontrollida valitud esindajaid valimistevahelisel ajal (McCormick 2001: 297).

Ehkki parlamendivälised ja opositsioonilised erakonnad räägivad valimistel kodanikkonna (rahva) tunnetest ja tajudest rohkem kui võimulolevad erakonnad, on igale erakonnale kodaniku (valija) tegelikust olukorrast alati olulisem see, kuidas viimane seda olukorda ise tajub ja tunnetab. Demokraatias on loomulik, et võimuolijad peavad jälgima, et piisaval arvul kodanikke neid toetaks, usaldaks ja oleks nende poliitiliste otsustega nõus. Võimulepürgijad toetuvad kodanikes leiduvale rahulolematuse tundele (ja selle sütitamisele) ning parlamendivälised erakonnad tundele, et senised valitud esindajad neid ei esinda (Taggart 2002: 65). Tegelik olukord üksi määrab seejuures vähe, kodanike seas laiemalt leviv (jagatud) tunne aga palju.

Rahva kaasavam või välistavam määratlus

Erakonnad pole ühel meelel ka selles, kas praegu toimiv rahva (kodanikkonna, kodakondsuse) määratlus on probleemne (Reformierakonna ja IRLi vaikimine sellel teemal annab meile vihje, et nad on toimiva kodakondsuspoliitikaga rahul) ning kas võimalik probleem on liigses avatuses või suletuses.

Vajadust suletuma suhtumise ja välistavamate seaduste järele kodakondsuspoliitikas nägid EKRE ja Eesti Iseseisvuspartei (EIP):

> „/.../ väärtustada kodakondsust, kehtestada omavalitsuste valimisõigus ainult kodanikele ning seista vastu topeltkodakondsusele." (EKRE)

> „Tugev, Tartu rahu põhine, nii *de facto* kui *de jure* iseseisev rahvusriik, kus peremeherollis on eesti rahvas." (EIP)

Rahva kaasavamat ja avatumat määratlust pooldasid eelkõige Keskerakond, Sotsiaaldemokraadid ja RÜE:

„Anname kodakondsusvõimaluse Eestis pikka aega elanud inimestele. Kodakondsuseta või kolmandate riikide kodakondsusega inimesed, kes on Eestis elanud vähemalt 1991. aastast, omandavad õiguse kodakondsusele lihtsustatud korras. Eesti on nende inimeste ainus kodu, neil on siin sõbrad ja töökoht, neil peab olema võimalus osaleda meie ühise ruumi poliitilises korraldamises." (Keskerakond)

„Lubame mitmikkodakondsust Euroopa Liidu piirides." (Keskerakond)

„Seisame sellise Eesti eest, kus eri rahvusest ühiskonnaliikmed tunnevad end võrdväärsetena ja neid ühendab euroopalikele väärtustele toetuv Eesti riigi identiteet. Kõik elanikud hindavad Eestit kui sallivat ja õiglast ühiskonda, kus igal inimesel on sõltumata rahvusest võrdsed võimalused edukaks toimetulekuks, arenguks ja heaoluks ning avalikus elus osalemiseks." (SDE)

„Meie eesmärgiks on see, et Eestis elavad inimesed tunneksid end vajaliku ja olulisena. Seda vaatamata vanusele, soole, rahvusele /.../ Oleme tolerantsed kõigi teiste rahvuste kultuurilise tegevuse suhtes, väärtustame Eestis elavate vähemusrahvuste kultuurilist omapära." (RÜE)

Teoreetiline arutelu. EKRE-t iseloomustab (postkommunistlikus Euroopas viimasel ajal laiemalt levinud) välistav populism (Krastev 2011: 14), mis püüab rahva määratlust kitsendada, ent samas nii konstrueeritult rahvast poliitilistes protsessides aktiivselt osalema mobiliseerida. Iseseisvuspartei paremäärmuslik populism (Auers ja Kasekamp 2013: 234, 235, 237) on kodanikkonna püsiva poliitilise aktiviseerimise puhul reserveeritum. Kui EKRE ja EIP soovivad defineerida deemost etnilisemalt, siis peamiselt vasakliberaalse maailmavaate esindajad (SDE, Keskerakond, RÜE) soovivad seda muuta rahvusvahelisemaks (vähem ühe etnilise rühma keskseks) avatuma kodakondsuspoliitika ja sallivama suhtumisega etnilis-kultuurilisse paljususse. Nii tekib paradoksaalselt olukord, kus esimesed püüavad olla demokraadid vastavalt kohaliku valijaskonna

hulgas leiduvatele ootustele (ja esindada sel moel teatud osa kohalikest valijatest) ning ka viimased on (lisaks teatud toetusele kohalikus valijaskonnas) hästi kooskõlas avatuma ja kaasavama arusaamisega demokraatiast, mis on normiks Euroopa Liidus üldiselt, kus kaasav võrdsus on üks üldtunnustatud põhimõtetest (Manners 2008: 52–53).

Esindusdemokraatia tugevdamine

Erakonnad tegid hulganisti ettepanekud esindusdemokraatia tugevdamiseks, seejuures sooviti Riigikogu ja riigikogulaste puhul

- vähendada Riigikogu liikmete arvu (RÜE);
- vähendada riigikogulaste palka, lisatasusid, kompensatsioone ja hüvitisi (RÜE, EKRE);
- luua riigikogulaste tööd reguleeriv eetikakoodeks (RÜE).

Riigikogu valimistel sooviti

- loobuda valimiskünnisest (EKRE) või seda alandada (Rohelised, Vabaerakond);
- kohustada valituks osutunuid asuma tööle kandideeritavale kohale (EKRE, Vabaerakond), mis sisuliselt tähendas seda, et kui riigikogulane osutub valituks kohaliku omavalitsuse volikokku, siis kaotab ta Riigikogu mandaadi (ja vastupidi);
- lubada valimistele ka valimisliidud (Vabaerakond).

Erakondadevahelise konkurentsi võrdsustamiseks tehti ettepanek

- rahastada erakondi võrdsemalt (Rohelised, SDE);
- vähendada erakondadele eraldatavat riigieelarvelist toetust (Vabaerakond);
- seada valimiskampaania kuludele ülempiirid (Vabaerakond).

Kohalike valimiste puhul sooviti lubada 16-aastastele noortele osalusvõimalust (Rohelised, RÜE, Reformierakond). Noorte parema poliitikasse kaasamise puhul pidas EKRE oluliseks kodanikuõpetust koolides, mis suurendab kodanike teadlikkust ja lojaalsust ning

võimaldab õppida demokraatliku osaluse kaudu. Ka Reformierakond lubab tõhustada koolides kodanikuõpetust ning toetada õpetamise ja noorte suuremat seostamist avaliku eluga.

Pigem esindusdemokraatia alla kuulub ka EKRE lubadus muuta erakonnaseadust, „suurendamaks erakonnademokraatiat ja võtmeküsimuste otsustamist liikmete hääletuse kaudu".

Erakondade põhitähelepanu esindusdemokraatia tugevdamisel keskendus erakondadevaheliste konkurentsitingimuste võrdsustamisele ning uutele tulijatele (sh ka parlamendivälistele erakondadele) võrdsema juurdepääsu ja rahastuse võimaldamisele. Küsimusele, kas valimised on peamine (või ainus) rahva tahte avaldumise koht ja vorm, kõik erakonnad ühemõtteliselt ei vastanud, ehkki enamik neist peab peale valimiste tähtsaks rahva ja kodanikkonna osalust ka valimistevahelisel ajal. Samas oli erakondi, kes ütlesid otsesõnu, et rahva tahe teostub eelkõige valimistel või Riigikogus:

- „Eestimaa Ühendatud Vasakpartei kutsub kõiki tuleviku-usku valijaid kehtestama oma tahet Riigikogu valimistel." (EÜV)
- „Me taastame Riigikogu juhtiva rolli seadusloomes ja Eesti arengus. Parlament on koht, kus peab väljenduma inimeste tegelik tahe." (Vabaerakond)

Teoreetiline arutelu. Eliidikeskne demokraatia ehk selline käsitlus demokraatiast, kus tavakodanike poliitiline osalus piirdub esindajate perioodiliste valimistega, millega saab tavakodanike „demokraatlik ülesanne täidetud" ning mille järel teostavad demokraatiat nende valitud esindajad, ei ole iseenesest midagi katastroofilist ega võimatut. Palju ebarealistlikum oleks eeldada, et kõik kodanikud osalevad mõjusalt neid puudutavates küsimustes ka valimistevahelisel ajal.*

* Kõigil kodanikel on küll võrdne *õigus* osaleda poliitikas neid puudutavates küsimustes samamoodi nagu inimõiguste ülddeklaratsiooni artikli 21.1. alusel „[I]gal inimesel on õigus kas vahetult või siis vabalt valitud esindajate kaudu oma maa valitsemisest osa võtta." Samas õigust (ja avalikes mõttevahetustes tihti vihjatavat „võrdset võimalust") osaleda poliitilises valitsemises ilma esindajate vahenduseta kasutatakse tegelikult vägagi ebavõrdselt. Selle asemel, et mõtestada kodanike poliitilist osalust „kõigi võrdsete võimaluste" vormis, tasub mõtiskleda vastupidise üle, mida head või halba juhtuks siis, kui otseses mõttes kõik kodanikud teavad, tahavad ja oskavad mõjusalt (ja demokraatlikult) osaleda neid puudutavate küsimuste lahendamisel. Mis probleemid tekivad ja võimenduvad siis, kui selline utoopiliselt optimistlik nägemus igast kodanikust realiseeruks?

Eliidikeskses lähenemises (Schumpeter 2002) valib valijaskond omavahel konkureeriva eliidi seast; valituks osutunutel ei ole suutlikkust ega võimalust teha oma võim päritavaks või sulgeda uutele isikutele ja isikute rühmadele tee eliidi positsioonini; eri küsimustes moodustuvad koalitsioonid, mistõttu ükski ühiskondlik ega poliitiline jõud ei kontrolli olulisi otsuseid; valdkondade eliit (ettevõtlus, haridus, kultuur, poliitika) ei moodusta ühist liitu. Neid tingimusi täitev eliidikeskne demokraatia on selgelt erinev mittedemokraatlikest eliidil põhinevatest valitsuskordadest (oligarhiast, monarhiast, ühepartei-režiimist). Kas võimu koondumine eliidi kätte on hea või halb, sõltub lähenemisest, mille valgel demokraatiat mõtestatakse. Näiteks pluralistlik demokraatiakäsitlus eelistaks võimu jaotumist võimalikult paljude ühiskondlike gruppide ja poliitiliste jõudude vahel (Dahl 1956). Lähenemine, mis ei ole eliidikeskne, peab kindlasti vajalikuks seda, et kodanikel oleks võimalus mõjutada neid puudutavates küsimustes tehtavaid poliitilisi otsuseid ka valimistevahelisel ajal, kuna pelgalt esindajate valimistel kodanikud võimu ei teosta, ei võta eliidilt võimu ära ega saa eliidile ka võimu üle anda. Valimised on rituaalne protseduur, mille tulemusena võim kas jääb võimulolevale eliidile, läheb ühelt teisele või toimuvad mõlemad võimalused korraga.

Ühelgi mainitud juhtudest valija ise võimu ei teosta ega anna võimu üle.** Tavakodanik omab mõjuvõimu niivõrd, kuivõrd ta omab (organiseerunud huvirühma või võrgustiku liikmena) mõju teda puudutavate otsuste vastuvõtmise protsessis valimiste vahepeal.

** Valijatena võime küll uskuda, et me anname võimu üle, ent parimal juhul teeme me seda *sümboolselt* umbes samamoodi nagu kristlased armulaual söövad leiba, mis *sümboolselt* on Kristuse ihu. Kui viimases oleks sümboolne samas ka tegelik, oleksid kristlased inim-, mitte leivasööjad. Peale selle saab valida isikuid igasugustesse ametitesse, ent valimine kui toiming ei võrdu automaatselt selle tegevusega, millega valituks osutunud isik hakkab tegelema. Nt kui me valime esitatud kandidaatide seast bussijuhi, siis ei ole valimine bussi juhtimine. Bussi juhib valituks osutunu. Samamoodi ei teosta me võimu ka esindajaid valides . Valides me valime. Võimu teostab valituks osutunu.

Kaasamine poliitilise otsustuse protsessis

Kui esindajad on esinduskokku valitud ning valitsus moodustatud, võiks valitsus kaasata ühiskondlikke gruppe otsustusprotsessi informeerimise, konsultatsiooni ja otsese osalusega otsuse vastuvõtjate ringis (Lepa *et al.* 2004).

Erakonnad lubasid senisest enam kaasata otsustusprotsessi ehk riigivalitsemisse

- asjasse puutuvaid huvirühmi (Keskerakond);
- asjatundjaid (SDE), teadlaskonda (EKRE), teaduste akadeemiat (Rohelised);
- huvirühmi (RÜE, Keskerakond, IRL);
- kodanikke kohalike omavalitsuste eelarve kaasaval koostamisel (Reformierakond);
- kõiki ühiskonnaliikmeid ja kodanikke (Reformierakond, SDE, EKRE);
- rahvast, „Eestist peab saama kodanikuühiskond, kus rahvas on võimalikult laialt kaasatud otsustamisprotsessi nii riigi kui kohalikul tasandil." (EKRE);
- vabakonda (Vabaerakond, Reformierakond);
- üleriigilisi kodanikuühendusi (SDE).

Ehkki erakonnad on nimetanud mitmeid kaasatavaid, andsid kõik Eesti parteipoliitikas vähegi pildil olevad erakonnad märku, et nad on valmis otsustusprotsessi mobiliseerima kui mitte kõiki, siis vähemalt asjasse puutuvaid huvirühmi ja kindlasti asjatundjaid.

Kus kaasamine toimub? Mõned erakonnad mainisid konkreetselt kaasamist Riigikogu komisjonide töös (RÜE, SDE), teised (IRL) loetlesid konkreetsemalt kaasatavate ühenduste alaliike ilma kaasamise kohta kirjeldamata: „Kultuurikoda, loomeliidud, arenduskeskused, erialakojad, haridusasutused, kodanikuühiskond jne on institutsioonid, kelle arvamus on IRL-i jaoks oluline." (IRL)

Ka võis valimisprogrammides märgata, et mida suurem ja vanem on erakond (IRL, Reformierakond, SDE, Keskerakond), seda tõsisemalt ja põhjalikumalt kaasamist programmis käsitletakse:

> „IRL soodustab jätkuvalt kaasamist kõikidel tasanditel ja otsib koos vabakonna organisatsioonidega võimalusi, kuidas erinevate kogukondade ja huvirühmade hääl kuuldavam ja arvestatavam oleks. IRL toetab riigi ja vabakonna vahel erinevate koostöövormide arendamist." (IRL)

> „Õiglus- ja kindlustunnet loov toimiv õigusriiklus ja kodanikuühiskond, mis põhineb parlamentaarsel demokraatial, võimude lahususel ja tasakaalul ning vabakonna aktiivsusel." (Reformierakond)

> „/.../ paneb suuremat rõhku /.../ kolmanda sektori esindajate ärakuulamisele." (Reformierakond)

> „ /.../ arvestab, et aktiivse ja vastutustundliku vabakonna osaluse kaudu saavutame parema tagasiside ja läbikaalutud ning kvaliteetsed otsused, mis viivad ühiskonna sidususe kiirema arenguni." (Reformierakond)

> „Toome otsustamise inimestele lähemale. Suurendame riigi kohalike asutuste otsustusõigust ja parandame teenuste kvaliteeti." (SDE)

> „Muudame Eestis toimuva igaühele mõistetavaks ning suurendame inimeste tahet olla aktiivne ja vastutustundlik kodanik. Parandame inimeste võimalusi osaleda riigivalitsemises." (SDE)

> „Eesti arengut hoogustab koostööd ja osalusdemokraatiat väärtustav tõhus riigivalitsemine." (SDE)

> „Seepärast peab meil kõigil olema võrdne võimalus ühiskonnaelus kaasa rääkida – ja seda ka valimiste vaheajal, nii üksikisikuna kui ka kogukondade ja organisatsioonidena.

Ühtegi Eesti seadust ei tohi saada kritiseerida alusel, et see on vastu võetud rahva tahtest hoolimata." (Keskerakond)

„Tutvustame valitsuses olles kõiki uusi strateegilisi seadusandluse muutmise ideid kõigepealt rahvale. Lubame, et enne seaduse väljatöötamist tutvustab vastava valdkonna minister seaduse ideed massimeedia abil ning osaleb järgnevas avalikus arutelus. Me ei kehtesta seadusi, millel puudub avalikkuse selge toetus, me ei loo seadusi salaja ministeeriumi koridorides." (Keskerakond)

„Arutame kõik plaanitavad seaduseelnõud läbi asjassepuutuvate huvigruppide, kodanikeühenduste ja -liikumistega." (Keskerakond)

Puhuti mainisid erakonnad spetsiifilistes poliitikavaldkondades ka konkreetseid otsustusprotsessi kaasatavaid:

- ettevõtjate kaasamine riigi teadus- ja arenduspoliitika kujundamisse (SDE);
- maaomanike kaasamine nende omandit puudutavatesse protsessidesse (SDE);
- haridustöötajate kutseühingute kaasamine otsuste tegemisse (Rohelised).

Erandjuhul võisid erakonnad toetada ka võimu (suuremat) delegeerimist kodanikuühendusele (ehk kodanikuühenduse võimustamist). Nii näiteks leidsid Eestimaa Rohelised, et „[l]oomakaitsega tegelevatele kodanikeühendustele tuleb anda suuremad õigused loomade sisuliseks kaitseks."

Teoreetiline arutelu. Kodanikud on oluliselt suuremal määral võimustatud kaasamises otsustamise protsessi, kui nad on esindajate valimistel (Arnstein 1969) juba ainuüksnes sellepärast, et konkreetseid otsuseid langetatakse valimistevahelisel ajal, mitte valimistel.

Kaasamist on iseäranis põhjalikult käsitlenud ja retooriliselt väärtustanud kõik Eesti suuremad erakonnad, mistõttu selles plaanis pole (ka suurematele ja vanematele) erakondadele justkui midagi ette heita. Ent samas tuleb rõhutada, et demokraatliku praktika jaoks on oluline mitte loosungite ja sõnumite esitamine valimiskampaaniate ajal, vaid see, kuidas kaasamise lubadus realiseerub iga üksiku otsuse puhul tegelikus poliitika kujundamise protsessis. Viimasest omakorda sõltub, kas kodanike seas kasvab või kahaneb tunne, et võimulolevad erakonnad neid esindavad ja vahendavad nende suhet valitsuse ja riigiga või mitte (Urbinati ja Warren 2008; Touraine 1997: 44–45).

Kaasamine poliitika elluviimisel

Mitmed erakonnad mainisid kaasamist ka poliitiliste otsuste elluviimisel. Selles mõõtmes peavad erakonnad oluliseks näiteks

- vabaühenduste (ja neis toimivate kodanike) panust riigikaitsesse (SDE, Reformierakond);
- kodanikualgatuse ühenduste kaasamist „avaliku korra tagamisel, päästetöödel ning keskkonnareostuse tõrjel" (EKRE);
- kaitseliidu kaasamist sisejulgeoleku tagamisse (EKRE);
- perevägivalla ohvrite toetamisega tegelevate MTÜ-de kaasamist (IRL).

Teoreetiline arutelu. Kaasamine on poliitika elluviimisel neoliberaalse riigivalitsemise olemuslik koostisosa ning võib olla kaasatavatele tähtis missiooni ja töö allikaks, ent ei kujuta endast olemuslikku osa demokraatlikust siduvate otsuste tegemisest ja võimu jagamisest organiseerunud huvide ja valitsuse vahel. Organiseerunud huvide, kodanikeühenduste ja vabatahtlike kaasamist avaliku teenuste pakkumisel esineb nii demokraatlikes kui ka autoritaarsetes valitsuskordades (Torfing ja Triantafillou 2013: 14) ning seni, kuni kaasatavad ei osale ega mõjuta poliitika väljakujunemist ega otsuste tegemist, ei ole põhjust pelgalt otsuse elluviimises osalemist demokraatia hulka liigitada.*

* Samadel põhjustel ei ole loogiline pidada demokraatlikuks käsu täitmist sõjaväes või sellise korralduse täitmist töösuhetes, millele ei ole eelnenud sõduri või töötaja eneseväljendus ja osalust võimaldav suhtlus. Reegel kehtib sõltumata sellest, kas näites esitatud töökoht või sõjavägi on demokraatlikus või ebademokraatlikus riigis.

Kodanikuühiskonna toetamine ja väärtustamine

Ühendatud Vasakpartei ja Iseseisvuspartei ei maininud oma valimisprogrammides kordagi ei kodanikuühiskonda, vabaühendusi ega vabakonda. Nende erakondade puhul võib „kergendavaks" asjaoluks pidada seda, et nende valimisprogrammid olid teistega võrreldes lühikesed ning nad on ka ühed väiksemad erakonnad Eesti parteimaastikul. Üldjuhul aga edastasid erakonnad siiski selge kodanikuühiskonda väärtustava ja toetava sõnumi:

> „Toetame kodanikuühiskonna arengut." (Rohelised)

> „Toetame riiklike vahenditega sotsiaalset ja kultuurilist ühistegevust ning külaliikumist. Jätkame kohaliku omaalgatuse programmi. Toetame kodanikühiskonna sihtkapitali ja kohalike kogukondade arengut toetavaid algatusi." (IRL)

> „IRL väärtustab aktiivseid inimesi ja organisatsioone, kes otsivad ühiskondlikele probleemidele lahendusi. IRL tunnustab ja toetab vabakonnas tegutsevaid organisatsioone, kes tegelevad oma liikmete (või võrgustiku) huvikaitsega, arendades demokraatiat ja ehitades tugevaid, aktiivseid ja ühtehoidvaid kogukondi." (IRL)

> „/.../ väärtustab ja tunnustab riigist rippumatu kodanikuühiskonna kui olulise julgeolekuteguri (hajutatud iseorganiseerumise ja riigivõimu taastootmise võime) edenemist ning valmisolekut suurema rolli ja vastutuse kandmiseks ühiskonnaelu korraldamisel partnerluses riigiga." (Reformierakond)

Iseäranis põhjalikult käsitleb teemat IRL, kes pidas demokraatlikult toimivaid kodanikuühendusi oluliseks demokraatiakooliks:

> „Üha rohkem inimesi soovib kaasa rääkida oma elukorraldust puudutavates küsimustes, osaleda otsustusprotsessides. See arendab vastutustunnet ja ettevõtlikkust ning tugevdab demokraatiat. Kodanikuühendused on oma liikmetele praktiliseks demokraatiakooliks. Väärtustame vabakonna organisatsioonide võimet kaasata eri sihtrühmi, koondada nende arvamusi, kaitsta nende huve ning teha oma hääl kuuldavaks nii kogukondlikul kui ka riiklikul tasandil. Seetõttu peame väga oluliseks, et ka avalikus arutelus osalevad kodanikuühendused ise toimivad demokraatlikult." (IRL)

Teoreetiline arutelu. Erakondade lubadusse toetada kodanikuühiskonda võiks suhtuda positiivselt, kuna kodanikuühiskonna elujõud ja võimalused vajavad valitsuselt ja riigilt kindlasti seadusandlikku ja rahalist tuge. Teiseks väljendavad erakonnad kodanikuühiskonna väärtustamisega seda, et nad näevad kodanikes (nende ühendustes ja organiseerunud huvides) väärikaid partnereid, mitte alamaid, kelle eest hoolt kanda (Ober 2012). Samas ei ole kodanikuühiskonna edendamine (või võimustamine) otseselt erakondade eesmärk, mistõttu on loomulik, et erakonnad ei ole ka kõige innukamad kodanikuühiskonnas tekkivate olemasolevat vaidlustavate sotsiaalsete liikumiste sponsorid ja toetajad.

Otsedemokraatia

Otsedemokraatia tugevdamist pooldasid selgelt vähem valitsuskoalitsiooni erakonnad ning kõige enam parlamendivälised ja opositsioonilised erakonnad. IRL mainib oma programmis küll tugevat kohalikku omavalitsust kui üht demokraatia alustala (sama mõte esines ka Keskerakonnal ja Vabaerakonnal), ent otsedemokraatia edendamisest hoidub.* Reformierakond on valmis täiendama vaid olemasolevat presidendivalimise korda, „et võimaldada kandidaatidele rohkem aega demokraatlikuks debatiks" ning „et anda avalikkusele ja kandidaatidele rohkem aega ja võimalusi vastastikku tutvuda, kaasa rääkida ja arutleda," ent presidendi otsevalimist Reformierakond ei poolda. Sotsiaaldemokraadid piirdusid lubadusega töötada välja õiguslikud alused rahvahääletuse laialdasemaks kasutuselevõtuks,

* IRL lubas Riigikogu töö efektiivsemaks muutmise rubriigis laiendada „rahvahääletuse kasutamist, kaotades rahvahääletuse seotuse parlamendi usaldusega" ning jagades „rahvahääletused nõuandvateks ja õiguslikult siduvateks hääletusteks", ent jutt on endiselt rahvahääletustest, mille algatus ei tulene kodanikkonnalt.

mainimata seejuures, kas rahvahääletuse algatusõiguse võiksid saada kodanikud.

Teises äärmuses aga oli mitmeid erakondi, kes lubasid

- anda rahvale õiguse algatada (uusi ja tühistada juba vastuvõetud) seaduseelnõusid (Keskerakond, EKRE, Rohelised);
- kehtestada presidendi otsevalimine (Keskerakond, RÜE, EKRE, EIP).

Selles dimensioonis aktiivseim EKRE lubas luua ka valitud saadiku tagasikutsumise mehhanismi (sama ettepanek oli ka EIP-l) ning viia põhiseadusesse sisse paranduse, mille kohaselt rahvahääletus on nõutav „kõigi võimuloovutuste osas rahvusvahelistele organisatsioonidele" (EKRE).

Teoreetiline arutelu. Otsedemokraatlikke osalusvõimalusi Eesti demokraatlikus süsteemis praegu napib. Sellegipoolest ei tohiks otsedemokraatiat esindusdemokraatiaga vastandada, vaid mõelda selle üle, kuivõrd võiks süsteemile, mis toimib peamiselt esindus- ja osalusdemokraatlike mehhanismide toel, lisanduda ka otsedemokraatlik tahk, et tulemuseks oleks esindus-, osalus- ja otsedemokraatlikest mehhanismidest koosnev süsteem. Teoreetiliselt võttes peaks esindus-, osalus- ja otsedemokraatia ühes toimivas demokraatias üksteist vastastikku tasakaalustama. Kui ka otsustatakse presidendi otsevalimise ja kodanike algatatud rahvahääletuse kasuks, otsustatakse vaid väike osa poliitilistest küsimustest ja valitavatest ametitest otsedemokraatlikel viisil. Demokraatlikus argipäevas jääksid endiselt domineerima esindus- ja osalusdemokraatlikud mehhanismid, ent otsedemokraatlikud osalusviisid oleksid üheks oluliseks vahendiks, mille kaudu kodanikud saaksid end väljendada rahvana valimistevahelisel ajal ning sel moel ka valitud esindajaid kontrollida (McCormick 2001: 297).

Otsedemokraatlikke mehhanisme ei pruugi erakonnad toetada kartusest, et pühendunud populistid võivad nende varal hakata rahvast süsteemselt mobiliseerima (Taggart 2002: 67), ent samamoodi ei pruugi neid toetada ka kodanikud, niivõrd kuivõrd ka nemad tunnevad, et

„rahvas võiks jääda oma liistude juurde" ning poliitikat peaksid tegema neist pädevamad professionaalid. Otsedemokraatlike mehhanismide olemasolu aga aitaks vältida kodanikkonna võõrandumist esindusdemokraatlikest institutsioonidest ja protsessidest.

Kokkuvõte

2015. aasta Riigikogu valimiste valimisplatvormide põhjal võib öelda, et ehkki erakonnad mõtestavad demokraatiat ning selle toimimisega seotud probleeme ja parendusvaldkondi erinevalt, nähti enim puudujääke eelkõige esindus- ja otsedemokraatia valdkonnas. Käsitletud alateemade ja näidete varal võib üldistatult tõdeda, et demokraatiast ei saada aru ühtmoodi. Omal moel demokraatiat mõtestavad erakonnad võivad üksteise parendusettepanekute puhul olla kriitilised ja neid vaidlustada. Lõpuks sõltub suuresti erakondadest see, millist tasakaalu esindus-, osalus- ja otsedemokraatia vahel peetakse kõige kohasemaks.

Kasutatud kirjandus

Arnstein, Sherry R. (1969). A ladder of citizen participation. – *Journal of the American Institute of planners*, 35(4): 216–224.

Auers, Dainis; Kasekamp, Andres (2013). Comparing radical-right populism in Estonia and Latvia. – R. Wodak, M. Khosravinik, B. Mral (eds). Right-wing populism in Europe: Politics and discourse, 235–248. London, New York: Bloomsbury.

Bachrach, Peter (1980). *The Theory of Democratic Elitism: A Critique.* Lanham, New York, London: University Press of America.

Barber, Benjamin (1999). Clansmen, Consumers, and Citizens: Three takes on Civil society. Rmt: Robert K. Fullwinder (toim) *Civil Society, Democracy, and Civic Renewal*. Lanham: Rowman & Littlefield, pp 9–29.

Dahl, Robert Alan (1956). *A preface to democratic theory*. Chicago: Chicago University Press.

Kilp, Alar (2012). Pühakojad kultuurilise identiteedi usuliste sümbolitena 2011. aasta Riigikogu valimiskampaania poliitilises vastandumises. Rmt: Rein Toomla (toim) *Riigikogu valimised 2011.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 47–73.

Kilp, Alar (2015). Populismi demokraatlikud funktsioonid. *Riigikogu Toimetised*. 32: 74–83.

Koalitsioonilepe (2015). Eesti Reformierakonna, Sotsiaaldemokraatliku Erakonna ning erakonna Isamaa ja Res Publica Liit kokkulepe valitsuse moodustamise ja valitsusliidu tegevusprogrammi põhialuste kohta, 08.04.2015, https://www.reform.ee/koalitsioonilepe.

Krastev, Ivan (2011). The age of populism: reflections on the self-enmity of democracy. *European View,* 10(1): 11–16.

Lepa, Reesi; Illing, Eveli; Kasemets, Aare; Lepp, Ülle; Kallaste, Epp (2004). *Kaasamine otsustetegemise protsessi.* Tallinn: Poliitikauuringute keskus Praxis.

Manners, Ian. (2008). The normative ethics of the European Union. *International affairs*, 84(1): 45–60.

McCormick, John P. (2001). Machiavellian Democracy: Controlling Elites with Ferocious Populism. *American Political Science Review,* 95(2): 297–313.

Ober, Josiah (2012). Democracy's Dignity. *American Political Science Review,* 106 (4): 827–846.

Schumpeter, Joseph A. (2002) Kaks demokraatiakontseptsiooni. Rmt: Jüri Lipping, *Kaasaegne poliitiline filosoofia.* Tartu: EYS Veljesto, lk 63–98.

Stavrakakis, Yannis (2014). The Return of „the People": Populism and Anti-Populism in the Shadow of the European Crisis. *Constellations,* 21 (4): 505–517.

Taggart, Paul (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. Rmt: Yves Mény, Yves Surel (Eds.) *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 62–80.

Torfing, Jacob; Peter Triantafillou (2013). What's in a name? Grasping new public governance as a political-administrative system. *International Review of Public Administration,* 18 (2): 9–25.

Touraine, Alain (1997). *What Is Democracy?* Boulder, CO: Westview Press.

Urbinati, Nadia; Warren, Mark E. (2008). The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. – *Annual Review of Political Science*, 11: 387–412.

Eesti valijaskonna enese ja erakondade vasak- ja parempoolne määratlemine 2015. aastal

Kats Kivistik

Sissejuhatus

Vasak- ja parempoolsus on laiahaardeline kontseptsioon, mille olemuse ja olulisuse üle on palju vaieldud. Kahtluste süvenemisele, kas vasak- ja parempoolsus pole mitte sisutühi mõiste, millel puudub igasugune selgelt eristatav tähendus, on kaasa aidanud uute demokraatiate teke, kus avalduvad vastuolud ja poliitilise maastiku mõtestamine ei allu arenenud demokraatiates väljakujunenud mustrile. Hoolimata nendest arvamustest, on viimasel ajal korduvalt tõestatud, et vasak- ja parempoolsus on oluline vahend nii enda poliitiliseks määratlemiseks, valikute tegemiseks kui ka ühiskondade ja parteisüsteemide võrdlemiseks (Noelle-Neumann 1998; Knutsen 1998). Tavainimese jaoks lihtsustab vasak- ja parempoolne enesemääratlus eelkõige orienteerumist ja valikute tegemist parteide ja konkreetsemate seisukohtade vahel (Downs 1957; Converse 1964; Laponce 1981; Fuchs ja Klingemann 1990; Hinich ja Munger 1994; Thomassen ja Schmitt 1997; Weber 2012).

Artikkel vaatab lähemalt vasak- ja parempoolsust Eesti valijaskonnas. Vasak- ja parempoolsust võib näha teatud määral muutuva ja areneva kontseptsioonina ning selle arengut Eestis on uuritud ka varem (Kivistik 2007; Lühiste 2002). Seetõttu teeb artikkel ülevaate vaid sellest, kuidas Eesti valijaskond mõtestab vasak- ja parempoolsust ligikaudu 25 aastat pärast demokraatliku riigikorra kehtestamist. Kuigi keskendutakse üksikisiku ideoloogilisele enesemääratlusele, antakse ülevaade ka sellest, kuidas paigutavad Eesti inimesed parteisid vasak-parem-skaalale.

Kõigepealt tutvustatakse olulisemaid vasak- ja parempoolse enesemääratluse tegureid ning seejärel analüüsis kasutatavaid andmeid ja meetodeid. Töö keskses osas tuuakse välja olulisemad tulemused selle kohta, kuidas Eesti valijaskond ennast ja parteisid 2015. aastal ideoloogiliselt määratles ning millised inimesed on Eestis vasak- ja parempoolsed. Artikkel lõpeb olulisemate järeldustega.

Mis mõjutab vasak- ja parempoolset enesemääratlust?

Vasak- ja parempoolse enesemääratluse mõjutajad jagatakse tavaliselt kolmeks – sotsiaalne struktuur, väärtused ning parteivalik (Inglehart ja Klingemann 1976; Fuchs ja Klingemann 1990; Huber 1989; Knutsen 1997; Freire 2008; Weber 2012). Artikkel lähtub ideoloogilise enesemääratluse seletamisel ülaltoodud jaotusest.

Sotsiaalne struktuur on mõjutanud ideoloogilist määratlemist vasak- ja parempoolsuse mõiste kasutuselevõtust alates üpris palju, eriti oluliseks muutus see klasside tekkides industriaalajal. Sealt alates ehk postindustriaalse ühiskonna saabudes on sotsiaalse struktuuri mõju eelkõige sotsiaalse mobiilsuse tulemusel nähtud küll kahanevana, ja seda kinnitavad ka uurimused (Eijk et al. 2005: Franklin *et al.* 1992), kuid mitmed sotsiaalsed tegurid avaldavad ideoloogilisele määratlemisele endiselt mõju. Näiteks kipuvad nii vanades kui ka noortes demokraatiates mehed, religioossemad, kõrgema sissetulekuga ja maal elavad inimesed olema parempoolsemad (Jou 2010: 72–3). Kui Lääne-Euroopas on vanemad ja vähemharitud inimesed parempoolsemad, siis postkommunistlikes ühiskondades kipuvad nad oma eelistustes kalduma pigem vasakule (Pop-Eleches ja Tucker 2010: 18; Jou 2010: 72; Lauristin 2007: 53). Kuigi rahvus ei ole klassikaliselt väga oluline mõjutaja, on põhjust eeldada, et Eestis kui riigis, kus rahvusvähemus moodustab ligi kolmandiku kogu elanikkonnast, on selle mõju ideoloogilisele enesemääratlusele suur. Seejuures on mitte-eestlased eestlastega võrreldes oma nii objektiivselt kui ka subjektiivselt viletsama majandusliku ja sotsiaalse olukorra tõttu pigem vasakpoolsed. Rahvusliku identiteedi olulisuse hiljuti iseseisvunud ühiskondades on välja toonud ka Inglehart ja Klingemann (1976).

Kõige suuremaks ideoloogilise enesemääratluse mõjutajaks, mis peaks ühtlasi kõige paremini peegeldama vasak- ja parempoolsuse sisu, peetakse väärtusi. Vasak- ja parempoolsuse ajalugu algab Prantsuse revolutsioonist, mil parlamendis hakati eristama neid, kes istusid presidendi toolist paremal (aadel), ja neid, kes istusid vasemal (kolmanda seisuse esindajad). 19. sajandi alguses eristati neid juba selgemalt: need, kes istusid paremal, toetasid monarhia jätkamist ja üldisemalt süsteemi säilimist, samas vasakul istujad nõudsid muutusi ühiskonnakorralduses ja monarhia asendamist rahvavõimuga. Seega oli vasak- ja parempoolsuse esimene väärtuskonflikt eelkõige poliitilise või sotsiaalse loomuga: muutuste pooldamine *versus* vana korra säilitamine (Bartolini 2000: 9).

Vasak- ja parempoolsusega ajalooliselt esimesena seotud konflikti väljendatakse tänapäeval kõige tihedamini ka liberalismi ja konservatismi konfliktina ning seda on peetud vasak- ja parempoolse enesemääratluse oluliseks teguriks nii arenenud (Lewis-Beck ja Lobo 2011; Noelle-Neumann 1998) kui ka noortes demokraatiates (Evans ja Whitefield 1995; Meszaros *et al.* 2007; Geser 2008; Szczerbiak 2008; Rohrschneider ja Whitefield 2009; Freire 2015). Samas on paljud autorid leidnud, et just endistes kommunistlikes ühiskondades Ida-Euroopas võib liberalismi ja konservatismi vastuolu avalduda Lääne ühiskondadele vastupidiselt – vasakpoolsed pole mitte liberaalsed, vaid konservatiivsed (Aspelund *et al.* 2013; Jou 2010; Lauristin 2007; Kitschelt 1992).

Tööstusrevolutsiooniga, mille käigus eristusid selgemalt klassid ja suurenesid riigi vahendid, mis võimaldas vaesemate toetamist, lisandus vasak- ja parempoolsusele selle nn klassikaline, majanduslik väärtuskonflikt, kus vasakpoolsus tähistas (madalama klassi) soovi suurema majandusliku võrdsuse järele, parempoolsus aga (kõrgema klassi) ebavõrdsuse loomulikuks pidamist (Bobbio 1996). Majanduslike väärtuste olulisust vasak- ja parempoolsuse teljel on kinnitatud korduvalt nii Lääne-Euroopas (Weber ja Saris 2014; Geser 2008; Corbetta *et al.* 2009) kui ka nooremates demokraatiates Ida-Euroopas (Pop-Eleches ja Tucker 2010; Rohrschneider ja Whitefield 2009; Geser 2008; McAllister ja White 2007; Markowski 1997), kuigi viimastes

võib ühiskonna arenemise ja struktuuri väljakujunemise tingimustes majandusliku konflikti mõju – võrdsust toetavad on vasakpoolsemad – avalduda mõnevõrra nõrgemalt (Aspelund *et al.* 2013; Thorisdottir *et al.* 2007; Kitschelt *et al.* 1999).

Seoses ühiskonna jõudmisega postindustriaalsesse etappi 20. sajandi teisel poolel räägitakse üha enam materialistlike ja postmaterialistlike väärtuste vastandumisest. See konflikt kas asendab eelnevad konfliktid (Inglehart 1990) või tõuseb nende kõrvale, muutes vasak- ja parempoolsuse tähenduse mitmekesisemaks (Kitschelt ja Hellemans 1990; Knutsen 1995; Potter 2001). Materialistlike (tähtis on nt seadus ja kord, võim ja materiaalne heaolu) ja postmaterialistlike (tähtis on nt keskkond, eneseväljendus ja vähemuste õigused) väärtuste konflikt ilmneb tugevamini heaoluühiskondades ning mõned autorid (Jou 2010; Geser 2008: 25–26) on leidnud, et uutes demokraatiates ei mõjuta need väärtused üldse vasak- ja parempoolset enesemääratlust. Teised autorid (Dalton 2006: 14; Freire 2015: 57) on sedastanud, et Ida-Euroopas on postmaterialistlike väärtuste mõju küll olemas, kuid hoopis vastupidine Lääne-Euroopale – postmaterialistlike vaadetega inimesed on parempoolsemad.

Alates Alejandro Morenost (1999) on mitmed autorid väitnud, et noortes demokraatlikes ühiskondades võib lõhe nende vahel, kes toetavad uut demokraatlikku korda, ja nende vahel, kes ei toeta, mõjutada inimeste ideoloogilist määratlemist rohkem kui teised väärtused. Ida-Euroopas on demokraatlike väärtuste olulisust ja demokraatiat pooldavate valijate kaldumist paremale kinnitatud tihti (Evans ja Whitefield 1998; Rohrschneider ja Whitefield 1999; Jou 2010; Pop-Eleches ja Tucker 2010). Samas peetakse seda väärtuskonflikti ajutiseks (Jou 2010; Shin ja Jhee 2005), mis võiks demokraatia arenedes kaduda.

Eespool esitatud väärtuste kõrval on vasak- ja parempoolsusega seotud ka teised väärtused, millest Eesti kontekstis on olulisem vaadelda varem postkommunistlike riikide puhul väljatoodud rahvuslike väärtuste ja vähemustesse suhtumise (Evans ja Whitefield 1998; Jou 2010) mõju vasak- ja parempoolsele määratlemisele.

Parteide tegevus ja positsioneerimine omaette ja koosmõjus teiste parteidega mõjutab kindlasti nii inimeste otsust valimistel kui ka seda, kuidas ennast ideoloogiliselt määratletakse. Nii näiteks ei ole äärmusvasakpoolsete parteide puudumisel võimalik hääletada nende poolt ning tõenäoliselt jääb ka inimeste hulk, kes ennast väga vasakpoolseks määratleks, väikeseks. Ja vastupidi, kui nt äärmusparempoolne partei tõuseb esile ja muutub populaarsemaks, on suur tõenäosus, et parempoolsete valijate osakaal suureneb. Parteieelistuse ning vasak- ja parempoolsuse vastastikust mõju on kinnitatud paljudes varasemates uuringutes (Franklin *et al.* 1992; Gunther ja Montero 2001; Van der Eijk *et al.* 2005). Seetõttu uurin parteieelistuse ja ideoloogilise enesemääratluse seost ka Eesti valijaskonnas.

Andmed ja meetod

Artiklis kasutatakse küsitluse andmeid 2015. aasta Riigikogu valimiste järel, mis on osa Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi tellitud elanikkonnaküsitlusest. Kasutatav küsitlus tehti silmast silma intervjuuna 3.–16. märtsini 2015 ning sellele vastas 1007 valimisõiguslikku inimest. Analüüsimisel on kasutatud küsitluse kaalutud versiooni, mis tähendab, et tulemused peegeldavad Eesti valijaskonna olulisemaid proportsioone.

Vasak- ja parempoolsest enesemääratlusest antakse ülevaade nii kirjeldava statistika kui ka lineaarse regressioonanalüüsi kaudu. Analüüsi sõltuvaks ehk uuritavaks muutujaks on *vasak- ja parempoolne enesemääratlus*, mis on mõõdetud skaalal 0–10 vastusega küsimusele „Poliitikast rääkides kasutatakse mõisteid vasak- ja parempoolsus. Kuhu te paigutaksite ennast skaalal, kus 0 tähistab vasakpoolset ja 10 parempoolset?".

Sõltumatud muutujad, mille mõju vasak- ja parempoolsele enesemääratlusele analüüsitakse, võib jagada kolme rühma. Esiteks analüüsitakse olulisemate väärtuste mõju. *Majanduslike väärtuste* mõõtmiseks kasutatakse nõustumist järgmise väitega: Eestis tuleb kehtestada astmeline tulumaks (vastused on kodeeritud järgmiselt: 0 = täiesti ja pigem nõustun, 1 = üldse ja pigem ei nõustu).

Postmaterialistlike väärtuste mõõtmiseks kasutatakse nõustumist järgmise väitega: naiste ja meeste võrdõiguslikkuse tagamine Eestis nõuab riigi jõulist sekkumist (vastused on kodeeritud järgmiselt: 0 = täiesti ja pigem nõustun, 1 = üldse ja pigem ei nõustu, kus 0 tähistab postmaterialistlikke ja 1 materialistlikke väärtuseid).

Demokraatlike väärtuste mõõtmiseks kasutatakse vastuseid küsimusele: Kui rahul olete demokraatia toimimisega Eestis üldiselt? (vastused on kodeeritud järgmiselt: 0 = üldse mitte ja mitte eriti rahul, 1 = üsna ja täiesti rahul). Kasutatav küsimus ei ole kõige parem demokraatlike põhimõtete mõõtmiseks, kuid kuna demokraatia kui valitsemiskorra kohta küsimus puudub, siis on valitud see küsimus. Tulemuste tõlgendamisel tuleb silmas pidada, et küsimus sisaldab endas mitmeid tähendusi (Canache *et al.* 2001) ning võib viidata nii demokraatia kui valitsemiskorra toetamisele kui ka rahulolule demokraatia toimimisega ehk valitseva süsteemiga.

Rahvuslike väärtuste mõõtmiseks kasutatakse nõustumist väitega: Eesti kodakondsuse andmist tuleb lihtsustada (vastused on kodeeritud järgmiselt: 0 = täiesti ja pigem nõustun, 1 = üldse ja pigem ei nõustu).

Eelmises peatükis sai pikemalt räägitud ka *liberaalse* versus *konservatiivse väärtuskonfliktist*, kuid see küsimustik ei võimalda vastavaid väärtuseid mõõta. Kuna materialismi ja postmaterialismi skaalat on nähtud teatud määral kattuvana liberaalsuse ja konservatiivsuse omaga (Jou 2010: 15; Kriesi 2010: 683; Freire 2015: 47), siis võiks praeguse operatsionaliseerimise puhul soolise võrdõiguslikkuse toetamist ja kodakondsuse andmise (rahvusliku konflikti kõrval ka liberalismi ja konservatiivsust väljendava) lihtsustamise toetamist vaadelda ka kui liberaalsust. Seega tuleb tulemuste tõlgendamisel arvestada sellega, et need muutujad katavad mitut kontseptsiooni.

Teise rühma kuuluvad sotsiaalse struktuuri ehk sotsiaaldemograafia muutujad, mis on kodeeritud järgnevalt: sugu (0 = naine, 1 = mees), vanus (täisaastates), elukoht (0 = linn, 1 = maa), usklikkus (0 = ei

ole usklik ja mitte eriti usklik, 1 = mõnevõrra usklik ja väga usklik), rahvus (0 = eesti, 1 = muu) haridustase (muutujad põhiharidus (=1) ja kõrgharidus (=1), keskharidus on taustakategooria) ja sissetulek (leibkonna netosissetulek jaotatuna 15 vahemikku).

Kolmas muutujate rühm küsib parteieelistuse kohta. Küsimusele „Millise erakonna või üksikkandidaadi poolt te hääletasite?" vastanutest on tehtud muutujad kõigi suuremate ehk 2015. aastal riigikokku pääsenud erakondade (Isamaa ja Res Publica Liit (IRL), Sotsiaaldemokraatlik Erakond (SDE), Reformierakond, Keskerakond, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE), Vabaerakond) ning teiste parteide poolt hääletanute kohta (koos vastust mitteandnutega), taustakategooriaks on kodeeritud seejuures valimistel mittehääletanud.

Vasak- ja parempoolsest enesemääratlusest täpsema ülevaate saamiseks analüüsin andmeid ka rühmade lõikes. Esiteks eristan rühmi *haridustaseme* järgi, kuna on põhjust eeldada, et haritumad vastajad on ideoloogilise kontseptsiooniga tuttavamad (Converse 1964). Peale selle eristan kahte *põlvkonda* – neid, kelle sotsialiseerumine jäi nõukogude aega ja kes olid 1991. aastal vähemalt 18-aastased (kuni 1973 sündinud), ning neid, kelle poliitiliste väärtuste kujunemine on toimunud demokraatlikus Eesti vabariigis (sündinud 1974 ja hiljem) – kuna vastavalt sotsialiseerumise keskkonnale on võimalik, et arusaamine vasak- ja parempoolsusest on erinev (Pop-Eleches ja Tucker 2010). Kolmandana vaatlen tulemusi *rahvuste* (eestlaste ja teiste rahvuste) lõikes, kus on Eestis kindlasti üks suurim sotsiaalne lõhekoht. Viimasena eristan tulemusi *parlamendierakondade* kui olulisemate poliitiliste tegutsejate lõikes.

Vasak- ja parempoolne enesemääratlus ja parteide määratlemine Eestis 2015. aastal

Enne ideoloogilise enesemääratluse tegurite analüüsini asumist annan üldise ülevaate Eesti valijate enese ja parteide määratlemisest vasak-parem-skaalal. Selge on (joonis 1), et enamik, peaaegu 85% Eesti valijaskonnast suudab ennast vasak- ja parempoolsel skaalal määratleda. Vastav osakaal on oluliselt suurem kui Eesti esimestel taasiseseisvumise aastatel ennast sel skaalal määratlenutel (50% 1991. aastal ja 65% 1992. aastal) (Kivistik 2007: 94) ja peegeldab selgelt ideoloogilise enesemääratluse omaksvõtmist. Suuri erinevusi skaalale paigutamise suutlikkuses ei ole ei rahvuste ega põlvkondade lõikes, kuid silma paistab madalama haridusega inimeste väiksem skaalale paigutamise osakaal, mis selgelt viitab, et enese ideoloogiline määratlemine nõuab teatud kontseptuaalset mõtlemist, kuid ei ole muul moel ühiskonnas ebaproportsionaalselt levinud.

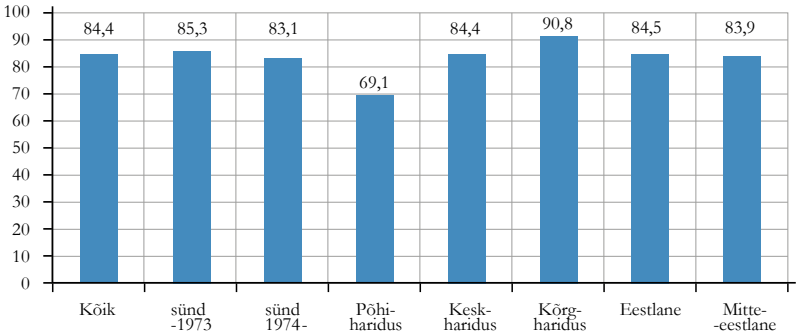

Joonis 1. Enese vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutajate osakaal, %

Kui liikuda skaalale paigutamisest edasi selleni, kuidas ennast paigutatakse, siis jooniselt 2 paistab silma jaotuse teatud ebaühtlus. Esiteks skaala keskosa (5) populaarsus, teiseks mõõdukalt parempoolsete vaadete populaarsus võrreldes teiste skaala punktidega. Parempoolsete vaadete populaarsust võrreldes vasakpoolsete vaadetega peegeldab ka paigutamise keskmine: Eesti valija keskmine positsioon vasak-parem-skaalal on 5,67 ehk siis kergelt parempoolne. Siinkohal on ka oluline, et grupiti ei ilmne suuri vahesid, v.a rahvuse lõikes, kus keskmine positsioon erineb rohkem kui pooleteise skaalapunkti võrra – eestlased (keskmine 6,01) on teiste rahvuste esindajatest (keskmine 4,25) olulisemalt parempoolsemad.

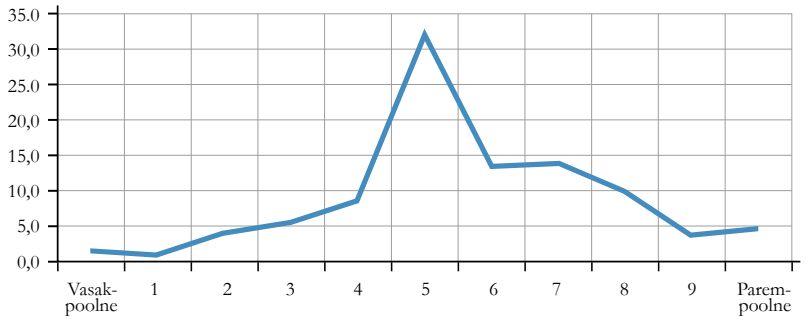

Joonis 2. Enese vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamine, %

Kui vaadata vasak-parem-skaalale paigutamist parteide valijate lõikes, siis on jooniselt 3 näha, et kõigi parteide, v.a Keskerakonna valijad paigutavad ennast napilt paremale (SDE) või selgelt paremale (sinine tulp). Kui aga vaadata, kuhu vastajad parteisid paigutavad (punane tulp), siis paistab silma, et keskmine eestlane peab Reformierakonda selgelt teistest parempoolsemaks ning nii SDE kui ka Keskerakond paigutatakse vasakule.

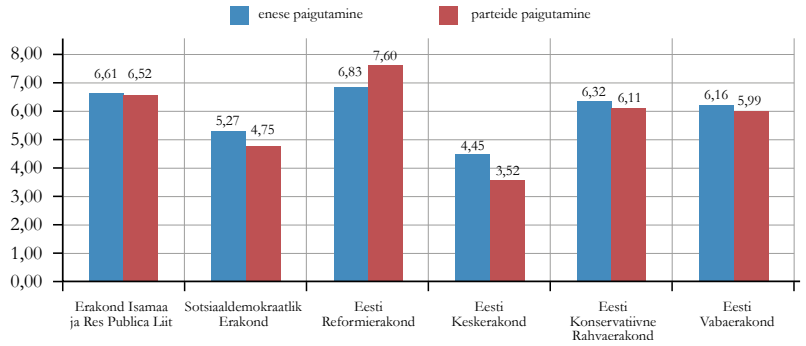

Joonis 3. Enese vasak-parem-skaalale paigutamine parteide lõikes ning parteide vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamine, keskmine

Seejuures on suuremate ja tuntumate (juba varem parlamendis olnud) parteide vasak-parem-skaalale asetamine inimeste jaoks mõnevõrra lihtsam – kui Keskerakonna paigutas skaalale 81%, Reformierakonna 79% ning IRL-i ja SDE 78% vastajatest, siis uued tulijad EKRE ja Vabaerakonna asetas ideoloogilisele skaalale vaid 65% ja 61% vastajatest. Täpsem parteide lõikes vasak-parem-skaalale paigutamise jaotus on toodud lisas joonistel 4 ja 5. Nii on näha, et enamike parteide valijate seas leidub ennast skaalal nii vasakule kui ka paremale asetanud inimesi. Tõsi, EKRE, Vabaerakonna ja IRL-i valijatest on kõige vasakpoolsem valitud punkt 2 ja Reformierakonna valijatest skaalapunkt 1 (0 asemel).

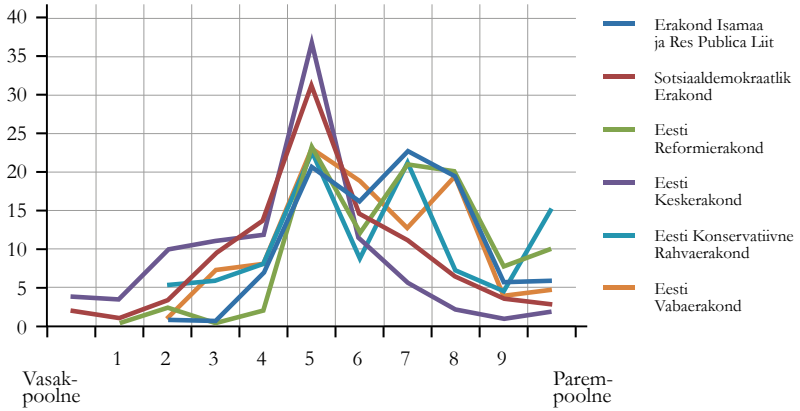

Joonis 4. Enese vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamine parteide lõikes

Jooniselt 5 on näha, kuidas on parteid vasak-parem-teljel määratletud. Enamik (Vabaerakond, EKRE, SDE ja Keskerakond) on kõige rohkem asetatud tsentrisse ehk 5 peale, IRL 7 peale ja Reformierakond kõige rohkem paremale 8 peale.

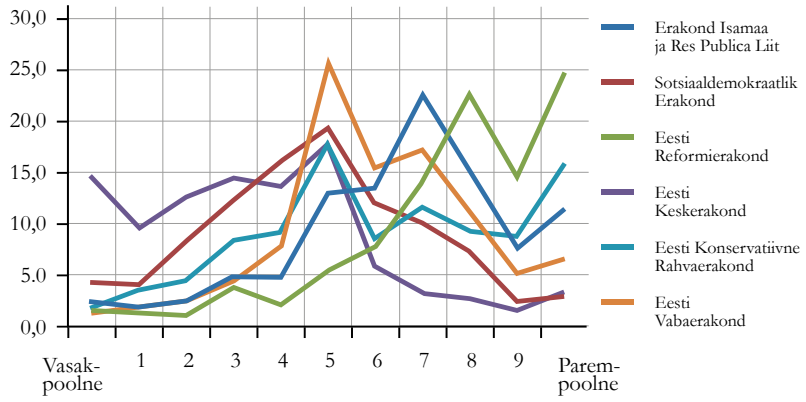

Joonis 5. Parteide vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamine

Parteide ideoloogilisse paigutamisse veel rohkem süüvides on huvitav asjaolu, et kõige parempoolsema positsiooni on igale erakonnale (v.a SDE, kellele on parempoolseima positsiooni andnud Keskerakonna valijad) andnud sama erakonna valinud vastajad (vt joonis 6). Sellest võib järeldada, et Eesti valijaid iseloomustab huvitav „paremale kaldumise" tendents – keskmine Eesti valija näeb enda erakonda parempoolsemana, kui seda näevad teised.

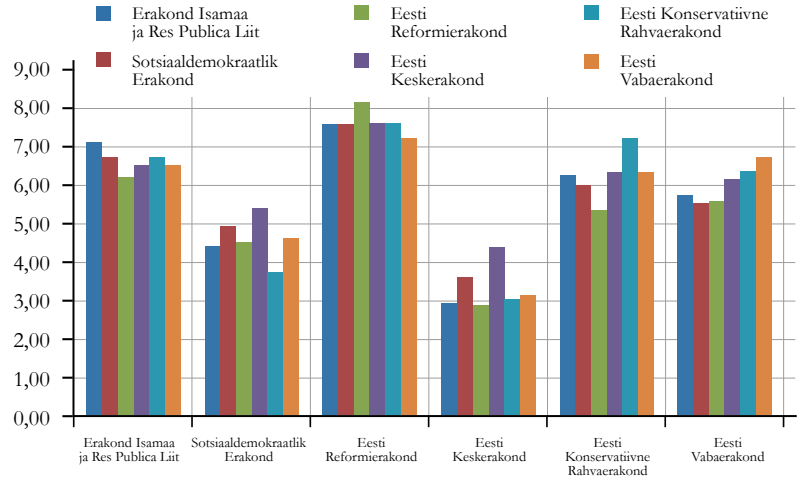

Joonis 6. Parteide vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamine, keskmine

Siirdudes vasak- ja parempoolse enesemääratluse tegurite juurde, näeme täpsemat ülevaadet enese vasak-parem-skaalal paigutamise ja väärtuste omavahelise jaotumise kohta joonistelt 7–10. Jooniselt 7 on näha, et kui parempoolsete seas on astmelise tulumaksu toetajate ja sellele vastu olevate inimeste hulk peaaegu võrdne (sh 8 ja 9 väärtuse valinute seas on mittetoetajaid rohkem), siis vasakule liikudes kasvab tulumaksu kehtestamise pooldamine selgelt – peaaegu 80% ennast vasakule paigutanud inimestest soovib astmelise tulumaksu kehtestamist.

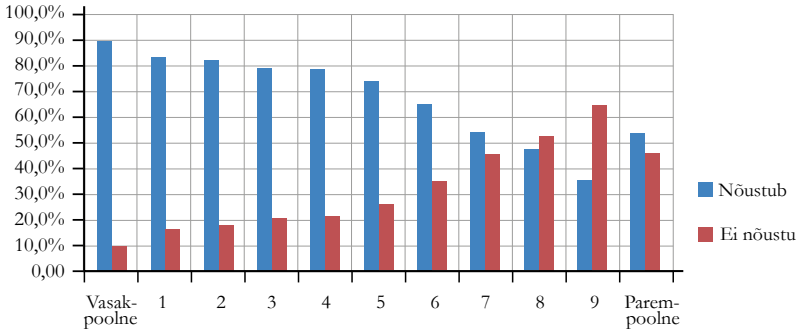

Joonis 7. Vasak- ja parempoolsel skaalal paigutajate nõustumine väitega, et Eestis tuleb kehtestada astmeline tulumaks

Soolise võrdõiguslikkuse väärtustamisel on seos vasak- ja parempoolse enesemääratlemisega nõrgem (joonis 8). Parempoolsete seas jagunevad võrdõiguslikkuse tagamiseks riigi sekkumise toetajad ja seda mitte vajalikuks pidavad vastajad küllalt võrdselt, vaid kõige vasakpoolsemate vastajate (väärtused 1–3) seas on võrdõiguslikkuse tagamiseks riigi sekkumise toetajate osakaal selgelt suurem (ligikaudu 80%).

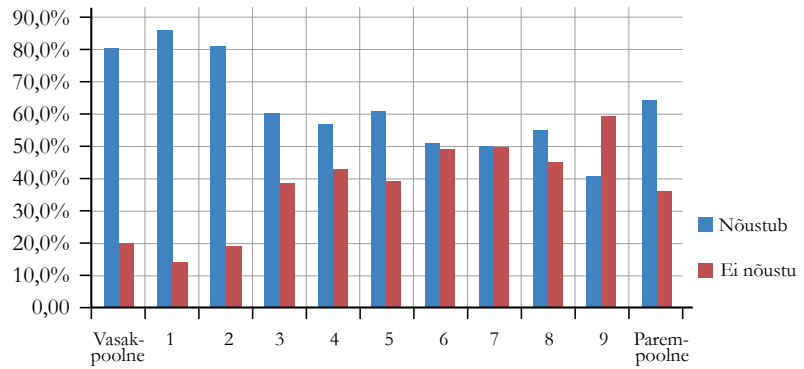

Joonis 8. Vasak- ja parempoolsel skaalal paigutajate nõustumine väitega, et naiste ja meeste võrdõiguslikkuse tagamine Eestis nõuab riigi jõulist sekkumist

Joonis 9 peegeldab Eesti kodakondsuse lihtsustamise ning vasak- ja parempoolse enesemääratluse vahelist seost. Parempoolsetest selge enamus (70–85%) ei toeta kodakondsuse andmise lihtsustamist, vasaktsentristid jagunevad oma hoiakute alusel üsna võrdselt pooleks ning kõige vasakpoolsemad (väärtused 1 ja 2) toetavad kodakondsuse andmise lihtsustamist.

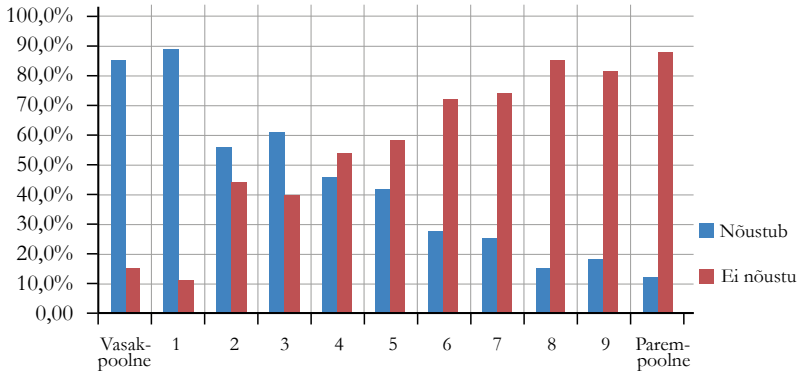

Joonis 9. Vasak- ja parempoolsel skaalal paigutajate nõustumine väitega, et Eesti kodakondsuse andmist tuleb lihtsustada

Jooniselt 10 nähtuv seos vasak- ja parempoolse enesemääratluse ja demokraatia toimimisega rahulolu vahel näitab selgelt, et vasakpoolsete inimeste seas on seos tugevam, skaalal väärtused 1–3 valinutest ei ole

demokraatia toimimisega rahul ligikaudu 80%. Ennast tsentrisse paigutanud inimeste seas jaguneb rahulolu enam-vähem võrdselt ning paremale paigutajate seas on rahulolevate inimeste osakaal suurem, kuigi rahulolevaid on proportsionaalselt vähem kui mitterahulolevaid vasakpoolsete seas.

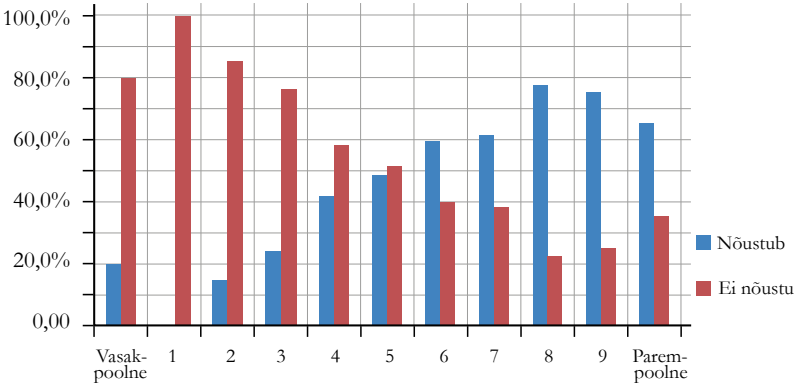

Joonis 10. Vasak- ja parempoolsel skaalal paigutajate rahulolu demokraatia toimimisega

Tabelist 1 on näha, et mudel, kuhu on haaratud väärtused, sotsiaaldemograafia ja parteide eelistus, seletab ligi veerandi vasak- ja parempoolse enesemääratluse varieerumisest. Tabelis on esitatud peale valijaskonna ka mudelid eri rühmade (põlvkond, rahvus ja haridus) lõikes. Selgub, et juba eelnevatelt joonistelt nähtud tendents peab paika ka teisi näitajaid arvesse võttes, väärtused mõjutavad enese paigutamist vasak-parem-skaalal üldjuhul oodatavalt – need, kes toetavad astmelist tulumaksu, kodakondsuse andmise lihtsustamist ega ole rahul demokraatiaga, on vasakpoolsemad. Soolise võrdõiguslikkuse väärtustamisel puudub mõju vasak- ja parempoolsele enesemääratlemisele.

Tabel 1. Vasak- ja parempoolse enesemääratluse tegurid. Beta koefitsiendid ja statistiline olulisus

	Kõik	Sünd kuni 1973	Sünd alates 1974	Eestlased	Mitte-eestlased	Põhi-haridus	Kesk-haridus	Kõrg-haridus
Konstant B(SE)	2,99 (0,77)***	2,90 (1,11) **	2,71 (1,34)*	2,71 (0,68)***	-0,75 (1,71)	6,71 (2,37)**	3,24 (1,15)**	1,13 (1,24)
Astmeline tulumaks	0,09*	0,11*	0,04	0,09*	0,13	0,04	0,05	0,16**
Naiste ja meeste võrdõigus-likkus	0,02	0,04	-0,01	0,05	-0,10	0,06	-0,02	0,07
Koda-kondsuse lihtsusta-mine	0,11**	0,12*	0,05	0,09*	0,09	-0,13	0,13*	0,12
Demokraa-tiaga rahul	0,18***	0,15**	0,24***	0,17***	0,30**	0,03	0,16**	0,26***
Mees	0,06	0,07	0,07	0,03	0,25**	0,16	0,06	0,05
Vanus	0,00	-0,01	0,11	-0,01	0,04	-0,23	0,02	0,03
Maa	-0,05	-0,08	-0,03	-0,06	-0,04	-0,07	-0,01	-0,12*
Usklikkus	0,09*	0,10*	0,03	0,08*	0,12	0,13	0,09	0,10
Mitte-eestlane	-0,13**	-0,14*	-0,12			-0,27	-0,14*	-0,08
Põhiharidus	0,00	-0,02	0,05	0,01	0,04			
Kõrgha-ridus	-0,01	-0,04	0,06	-0,04	0,13			
Sissetulek	0,03	0,05	-0,03	0,03	0,05	0,03	-0,03	0,11
IRL	0,13**	0,16**	0,08	0,16**	0,09	0,15	0,08	0,19*
SDE	-0,021	0,04	-0,15*	-0,01	0,03	0,05	0,00	-0,04
REF	0,19***	0,19**	0,21**	0,23***	0,09	0,36**	0,17**	0,19*
KESK	-0,05**	-0,03	-0,13	-0,03	-0,07	0,02	-0,10	0,04
EKRE	0,09*	0.11*	0,07	0,11*		0,04	0,11*	0,10
VABA	-0,06*	-0,05	0,13*	0,09*		0,10	0,04	0,12
Muud parteid	0,06	0,02	0,08	0,07	0,07	0,22	-0,00	0,10
Kohanda-tud R2	24,6%	22,1%	28,5%	14,2%	12,1%	11,3%	22%	32%

*<0,05 **<0,01 ***<0,001

Sotsiaaldemograafilistest teguritest on olulisemad rahvus ja usklikkus, seejuures on eestlased ja usklikud inimesed oodatavalt parempoolsemad. Parteieelistus on ideoloogilise enesemääratlusega seotud ning teistest parempoolsemad on eriti Reformierakonna ja IRL-i valijad. Kuigi haridusel ei ole mõju enda vasak-parem-skaalal paigutamisele, siis haridustaseme järgi valijaskonda eristades võime küll rääkida sellest, et kõrgema haridustasemega vastajaid kirjeldab mudel ligi kolm korda paremini. Seejuures on eriti märkimisväärne väärtuste olulisem mõju enesemääratlusele haritumate vastajate seas.

Põlvkondade eristus on vähem oluline kui haridustaseme eristus, kuigi mudel kirjeldab natuke paremini nooremat põlvkonda. Huvitaval kombel on väärtused seotud vasak- ja parempoolse enesemääratlusega rohkem vanema põlvkonna seas, samas demokraatlike väärtuste või demokraatiaga rahulolu on olulisem nooremate seas. Rahvuse lõikes analüüsides on huvitav see, et just demokraatiaga rahulolu on teisest rahvusest valijate seas nii oluline tegur. Samuti asjaolu, et teisest rahvusest vastajate puhul mõjutab ideoloogilist enesemääratlemist ka sugu – mehed on parempoolsemad. Erakondade mõju puudumine teiste rahvuste seas on oodatav, kuna varieeruvust nende lõikes on vähe – väga suur osa neist on Keskerakonna valijad.

Järeldused

Mida võib 2015. aasta valimisjärgsetest tulemustest järeldada? Esiteks, enamik Eesti inimesi suudab ennast maailmavaateliselt vasak-parem-teljel määratleda ning keskmine Eesti valimisõiguslik inimene paigutab ennast kergelt paremale, kuid eriti ilmekat paremale kaldumist peegeldab tulemus, et iga partei valijaskond näeb oma eelistatud parteid teistega võrreldes suhteliselt parempoolsena. Parteide ideoloogilise määratlemise puhul võib veel välja tuua ehk loomuliku aspekti, et uute parteide määratlemine on inimeste jaoks raskem. Nii parteide kui nende valijate paigutamist vaadates on ilmne, et Eestis on parempoolne tiib 2015. aastal väga tihedasti asustatud. Ebaühtlane paiknemine – neli erakonda paremal, üks keskel ja üks vasakul – võib suurendada suuremat võitlust valijate pärast paremal, kuid tuleb arvestada ka sellega, et Eesti inimesed ongi keskmisest

parempoolsemad. Oluline on seejuures silmas pidada, et ka mittevalija on pigem vasakpoolne.

Teiseks, ideoloogilise määratlemise juures võib välja tuua hariduse suure osa. Haridustase on selgelt seotud nii paigutamise suutlikkuse kui ka sellega, millised tegurid avaldavad mõju enesemääratlusele. Samas ei ole olulist rolli ei vanusel ega põlvkonnal. Seega võiks Eesti näide viidata asjaolule, et ideoloogiline kontseptualiseerimine on pigem seotud eneseharimise, mitte inimese vanuse või keskkonnaga, kus üles kasvatakse. Kui välistada asjaolu, et keskmine eestlane on oluliselt parempoolsem kui teisest rahvusest inimene, siis kirjeldavad enesemääratlemist rahvuste lõikes küllalt sarnased tegurid.

Kolmandaks, kui vaadelda väärtuste mõju enesemääratlusele, siis on selge, et demokraatiaga rahulolu, mis sisaldab endas tõenäoliselt mitut aspekti – demokraatia kui valitsemisvormi pooldamist, rahulolu praeguse süsteemiga ning võimalik, et ka rahulolu enda olukorraga –, mõjutab oluliselt vasak-parem-skaalal paigutamist ka paarkümmend aastat pärast demokraatlikule ühiskonnale üleminekut. Nimetatud asjaolu võib mingil määral seletada pigem parempoolsete valitsuste valitsemisega sel perioodil.

Majanduslikud ja rahvuslikud (või ka konservatiivsed) väärtused on vasak- ja parempoolsusega seotud, nagu mujal arenenud demokraatiates. See tähendab, et kui postkommunistlikes riikides ongi väärtused algselt nõrgalt või vastupidiselt seotud, siis vähemalt 2015. aastal vastavad need täiesti Lääne väärtuste ja ideoloogilise enesemääratluse vaheliste seoste mustrile. Soolise võrdõiguslikkuse toetamise kui teguri ebaolulisus näitab, et võib-olla pole arenenud ühiskondadele omane konflikt materialistlike ja postmaterialistlike väärtuste vahel veel Eesti inimesteni jõudnud. On võimalik, et mõned teised küsimused, mis peegeldaksid materialistlike ja postmaterialistlike väärtuste konflikti, võiksid Eesti inimesi selgemalt kõnetada. Samuti on viimaste aastate jooksul konservatismi *versus* liberalismi vastuolu kooseluseaduse ja põgenike teema avalikku arutellu lisandumisel varasemast tugevamalt esile tõusnud, kuid nende väärtuste avaldumist vasak-ja parempoolses enesemääratlemises siinses ülevaates veel ei käsitleta. Uurimistöö

tulemused sobivad hästi kokku Seymor M. Lipseti *et al.* (1954: 1135) kuulsa definitsiooniga vasak- ja parempoolsusest „Vasaku all peame silmas suuremale võrdsusele – poliitilisele, majanduslikule, sotsiaalsele – suunatud ühiskondlike muutuste eest seismist; parema all peame silmas traditsioonilise, enam või vähem hierarhilise ühiskonnakorra toetamist ning suuremale võrdsusele suunatud muutustele vastu seismist."

Kasutatud kirjandus

Aspelund, Anna; Lindeman, Marjaana; Verkasalo, Markku (2013). Political Conservatism and Left-Right Orientation in 28 Eastern and Western European Countries. *Political Psychology*, 34 (3): 409–417.

Bartolini, Stefano (2000). *The political mobilization of the European left, 1860–1980. The class cleavage.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bobbio, Norberto (1996). *Left and right: the significance of a political distinction.* Cambridge: Polity Press. (tõlgitud 1994 ilmunud itaaliakeelsest versioonist)

Canache, Damarys; Mondak, Jeffrey J; Seligson, Mitchell A. (2001). Meaning and measurement in cross-national research on satisfaction with democracy. *Public opinion Quarterly*, 65: 505–28.

Converse, Philip E. (1964). The Nature of Belief Systems in Mass Publics. Rmt: Apter, David A. (toim) *Ideology of Discontent*. New York: Free Press.

Corbetta, Piergiorgio; Cavazza, Nicoletta; Roccato, Michele (2009). Between ideology and social representations: Four theses plus (a new) one on the relevance and the meaning of the political left and right. *European Journal of Political Research,* 48: 622–641.

Dalton, Russell J. (2006). Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization. *Japanese Journal of Political Science,* 7: 1–22.

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Eijk, Cees van der; Schmitt, Hermann; Binder, Tanja (2005). The Left-Right Dimension. Rmt: Thomassen, Jacques (toim) *The European Voter*: *A Comparative Study of Modern Democracies.* Oxford: Oxford University Press.

Evans, Geoffrey; Whitefield, Stephen (1995). Social and Ideological Cleavage Formation in Post-Communist Hungary. *Europe-Asia Studies,* 47: 1177–1204.

Franklin, Mark N.; Mackie, Thomas T.; Valen, Henry (1992). *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Freire, André (2015). Left-right ideology as a dimension of identification and of competition. *Journal of Political Ideologies*, 20(1): 43–68.

Freire, André (2008). Party Polarization and Citizens Left-Right Orientations. *Party Politics, 14*: 189–209.

Fuchs, Dieter; Klingemann, Hans-Dieter (1990). The Left-Right Schema. Rmt: Jennings, M. Kent *et al.* (toim) *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*. Berlin; New York, Walter de Gruyter.

Geser, Hans (2008). The limits of ideological globalization. Rmt: *Sociology in Switzerland: World Society and International Relations.* Online Publications. Zürich.

Gunther, Richard; Montero, José Ramón (2001). The Anchors of Partisanship: A Comparative Analysis of Voting Behavior in Four Southern European Countries. Rmt: Diamandouros, P. N. ja Gunther, Richard (toim) *Parties, Politics, and Democracy in new Southern Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Hinich, Melvin J.; Munger, Michael C. (1994). *Ideology and the Theory of Political Choice.* Ann Arbor, Michigan: University Press.

Huber, John D. (1989). Values and partisanship in left-right orientations: Measuring ideology. *European Journal of Political Research*, 17(5), 599–621.

Inglehart, Ronald (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald; Klingemann, Hans D. (1976). Party Identification, Ideological Preference and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics. Rmt: Budge, Ian, Robertson, David ja Hearl, Derek J. (toim) *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jou, Willy (2010). Left-Right Orientations in New Democracies: Cognition, Contents, Consequences. PhD dissertation. University of Irvine: California.

Kitschelt, Herbert: Mansfeldova, Zdenka; Markowski, Radoslaw; Tóka, Gábor (1999). *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kitschelt, Herbert; Hellemans, Staf (1990). The Left-Right Semantics and the New Politics Cleavage. *Comparative Political Studies,* 23(2): 210–238.

Kivistik, Kats (2007). Poliitiline teadlikkus ning vasak- ja parempoolsuse sisu areng postkommunistlikus ühiskonnas: Eesti 1991–2007. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Knutsen, Oddbjorn (1998). Europeans move towards the Centre: A Comparative Longitudinal Study of the Left-Right Self-Placement in Western Europe. *The International Journal of Public Opinion Research*, 10(4): 292–316.

Knutsen, Oddbjorn (1995). Value Orientations, Political Conflicts and Left-Right Identification: A Comparative Study. *European Journal of Political Research,* 28 (1): 63–93.

Knutsen, Oddbjørn (1997). The Partisan and the Value-based Component of Left-Right Self-placement: A Comparative Study. *International Political Science Review,* 18: 191–225.

Kriesi, Hanspeter (2010). Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values. *West European Politics*, 33(3): 673–685.

Laponce, Jean A. (1981). *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto: University of Toronto Press.

Lauristin, Marju (2007). World-view and support for political parties. *Estonian Human Development Report 2006*. Tallinn: Public Understanding Foundation: 46–59.

Lewis-Beck, Michael S.; Lobo, Marina Costa (2011). Anchoring the Portuguese voter: Panel dynamics in a newer electorate. *Political Research Quarterly*, 64(2): 293–308.

Lipset, Seymour M.; Lazarfeld Paul F.; Barton, Allen H.; Linz, Juan (1954). The psychology of voting: an analysis of political behaviour. Rmt: Lindzey, Gardner (toim) *The Handbook of Social Psychology*, vol 2. Cambridge, MA: Addison-Wesley: 1124–1176.

Lühiste, Kadri (2002). Eesti valijate vasak-parem vaated. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Markowski, Radoslaw (1997). Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe. *Communist and Post-Communist Studies,* 30: 221–254.

McAllister, Ian; White, Stephen (2007). Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies. *Party Politics,* 13(2): 197–216.

Mészáros, József; Solymosi, Norbert; Speiser, Ferenc (2007). Spatial Distribution of Political Parties in Hungary 1990-2006. *Political Geography,* 26(7): 804–823.

Moreno, Alejandro (1999). *Political Cleavages: Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy*. Boulder, CO: Westview Press.

Noelle-Neumann, Elisabeth (1998). A shift from the right to the left as an indicator of value change: a battle for the climate of opinion. *International Journal of Public Opinion Research,* 10 (4), 317–334.

Pop-Eleches, Grigore; Tucker, Joshua A. (2010). After the Party: Legacies and Left-Right Distinctions in Post-Communist Countries. Estudio/Working paper 2010/250, Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones.

Potter, Corrie (2001). Left-Right Self-Placement in Western Europe: What responses and nonresponses indicate. Paper prepared for the Political Behavior Group, U. W. Madison.

Rohrschneider, Robert; Whitefield, Stephen (2009). Understanding Cleavages in Party Systems: Issue Position and Issue Salience in 13 Post-Communist Democracies. *Comparative Political Studies*, 42(2): 280–313.

Shin, Dohchull (D.C); Jhee, Byong Kuen (2005). How does democratic regime change affect mass political ideology? A case study of South Korea in comparative perspective. *International Political Science Review*, 26 (4): 381–396.

Szczerbiak, Aleks (2008). The Birth of a Bipolar Party System or a Referendum on a Polarizing Government? The October 2007 Polish Parliamentary Election. *Journal of Communist Studies and Transition Politics,* 24: 415–443.

Thomassen, Jacques; Schmitt, Hermann (1997). Policy Representation. *European Journal of Political Research*, 32(2): 165–184.

Thorisdottir, Hulda; Jost, John T.; Liviatan, Ido; Shrout, Patrick E. (2007). Psychological Needs and Values Underlying Left-Right Political Orientation: Cross-National Evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly,* 71(2): 175–203.

Van der Eijk, Cees; Schmitt, Hermann; Binder, Tanja (2005). Left-Right Orientations and Party Choice. Rmt: Thomassen, Jacques (toim) *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies.* Oxford: Oxford University Press.

Weber, Wiebke (2012). Behind Left and Right. The meaning of left-right orientation in Europe. PhD dissertation, University of Pompeu Fabra.

Weber, Wiebke; Saris, Willem E. (2014). The relationship between issues and an individual's left–right orientation. *Acta Politica*, 50: 193–213.

Erakonnatoetus ajavahemikul 2007–2015: valimistsükkel ja majanduse käekäik

Mihkel Solvak

1. Sissejuhatus

Erakondade toetusnumbrite igakuine monitooring on olnud avalikkusele kättesaadav alates 2007. aastast. Sarnaseid monitooringuid on Eestis korraldatud ka varem, kuid need ei ole nii lihtsasti leitavad, järjepidevad ega ajas võrreldavad kui TNS Emori ja Turu-uuringute AS-i uuringud.

Erakonnatoetuse uued numbrid ja muutus võrreldes varasemate kuudega saab avaldamispäeval tavaliselt suure meediatähelepanu osaliseks ning on mitmesuguste tõlgenduste objektiks. Tihtilugu on tõlgendused spekulatiivsed ja kipuvad ignoreerima agregeeritud küsitlusandmete eripära. Samas on toetusnumbrite analüüs poliitikateaduste valdkonnas täiesti omaette distsipliin ja eriti põhjalikult käsitlust leidnud nn majandusliku hääletamise uurimisel. Kuna erakonna populaarsusreiting on olemuselt erinev häältesaagist valimistel, on mõningate autorite arvates see sobivam majandusolukorra ja poliitilise käitumise seoste analüüsimisel. Nimelt võivad valimistel parteivaliku langetamisel olla peale otseste materiaalsete motiivide (poliitika kasulikkus) tähtsad ka taktikalised motiivid (soov oma häält mitte raisata), mida on keeruline analüüsida. Erakondade populaarsusreitingud peaksid olema seega siiramad toetuse näitajad ja vastavalt lubama ka paremini analüüsida, kuidas majanduse olukorrataju kandub poliitiliseks toetuseks.

Praegusel analüüsil on kaks eesmärki. Esmalt vaadata, kuivõrd muutuvad erakondade toetusnumbrid üldse on ja kas selle taga on pigem üldine tsüklilisus või ühe või teise poliitilise sündmuse mõju. Teiseks hinnata, kas ja kui tugevalt esineb seoseid majanduse käekäigu näitajatega.

Analüüsi aluseks on TNS Emori ja Turu-uuringute AS-i poolt ajavahemikul 2007–2015 iga kuu kogutud erakonnatoetuse monitooringute toetusnumbrid Reformierakonna, Keskerakonna, SDE ja IRL-i kohta. Kuni 2015. aasta alguseni on kasutatud Emori kogutud andmeid (http://www.emor.ee/erakondade-toetus/) ja alates 2015. aastast Turu-uuringute AS-i kogutud andmeid (http://www.turu-uuringute.eu/). Kasutatud on eri andmestikke, kuna Emor muutis 2015 üsna palju oma küsitlusmetoodikat, samas kui Turu-uuringute AS jätkas andmete kogumist viisil, mida Emor varem kasutas. Analüüsi ei ole kaasatud teisi erakondi, sest need ei olnud vaadeldaval ajal pidevalt parlamendis esindatud ja/või on nende toetusnumbrid kogutud praeguseks veel liialt lühikesel ajavahemikul. Kõik kasutatud majandusnäitajad on vabalt kättesaadavad Statistikaameti kodulehelt (www.stat.ee).

2 Lühiajalised liikumised

2.1 Igakuine muutus ja veamäärad

Mis põhjustab erakondade toetuses lühiajalise kõikumise? Ilmselt sündmused, kuid me ei tea väga hästi, millised sündmused täpselt. Põhjuslike seoste kindlakstegemiseks ei piisa mingi erakonna toetuse võrdlemisest enne ja pärast mingit suurt sündmust. On selge, et erineb nii inimeste teadlikkus kui ka taju sündmuste olemuse kohta. Teadlikkuse ja taju tulemusena võib, kuid ei pruugi, ilmneda muutus hoiakutes. Seega oleks mõju hindamiseks vaja erakonnatoetuse monitooringu kahe kuu toestusprotsendi võrdluse kohta rohkem infot. Kahjuks on avalikkuses üsna levinud meelevaldsed tõlgendused ühe või teise meedias kajastust leidnud sündmuse n-ö mõjust mõne erakonna toetusele. Tihtilugu nähakse sellist mõju isegi väga

väikeste toetusnumbrite muutuse taga, ignoreerides küsitlusandmete spetsiifikat.

Seega tuleks toetusnumbrite paremaks mõistmiseks esmalt hinnata, kas ja kui palju need üldse ajas muutuvad? Kui palju erinevad igakuised muutused üldisest loomulikust kõikumisest? Viimase all pean silmas valimitega opereerimisest tulenevat probleemi, kus me esmalt võtame kogupopulatsioonist mingi valimi ning järeldame selle küsitlemise põhjal, kui suur on näiteks toetus Keskerakonnale Eesti valijaskonna seas. Valimi põhjal kogupopulatsiooni kohta järelduste tegemine sisaldab endas aga paratamatult teatud veamäära ehk teisisõnu ei saa me teada erakonnatoetuse taset populatsioonis, vaid statistilise hinnangu selle kohta meie valimi alusel. Erinevate juhuvalimite tulemusena võib hinnang sama populatsiooni kohta kergesti erineda. Küsimus on seega hinnangutele mingi piiri määramises, mille alusel saame öelda, et just seal asub suure tõenäosusega tegelikult erakonnatoetuse tase populatsioonis.

Ettevaatust toetusnumbrite väikeste muutumiste ülemäärasel tõlgendamisel peaks suurendama ka asjaolu, et need kujutavad endast ühe nähtuse aegrida ehk neis esineb mingi loomulik inerts ühiskonnas valitsevate hoiakute stabiilsuse tõttu. Aegread ei kõigu tavaliselt pööraselt üles-alla, vaid liiguvad kas mingi trendi alusel või ei liigu üldse. Järelikult kerkib küsimus, kas erakonna toetusnumbrid iga kuu üldse ikkagi oluliselt kõiguvad? Millises ulatuses on see kõikumine lihtsalt ülalmainitud juhuvalimist tingitud hinnangu kõikumine aktsepteeritavates piirides? Ja millises ulatuses on see pigem osa keskpikast või pikast üles-alla liikuvast trendist andmetes?

Esimene samm see kindlaks teha on arvutada välja igakuise toetusprotsendi veamäärad, lähtudes kogupopulatsioonist võetud valimi suurusest. Täpne igakuine valimi suurus kõigub pisut, kuid kuna mul puudub toorandmetele juurdepääs, eeldan lihtsustatult, et see on pidevalt 1000 indiviidi. Kerge kõikumine selle suuruse ümber ei muuda oluliselt minu arvutatud veamäära suurusjärku.

Kui on olemas valimi suurus (N) ja selle valimi põhjal leitud erakonna toetus (p), saame leida ka erakonna toetusnumbri nn 95% usaldusvahemiku ülemise ja alumise piiri. Mida see usaldusvahemik meile näitab? See näitab toetusnumbri veapiire, ehk tulenevalt valimi kasutamisest on toetuse hinnangutel alati mingi kõikumisruum ülal ja allpool leitud toetusprotsenti, mille sees toetusnumber tegelikult asuma peaks. Kuna populatsioonis olev erakonnatoetus pole täpselt teada, siis saab veapiiride leidmise järel 95% kindlusega öelda, et valimi abil leitud erakonnatoetus asub populatsioonis kuskil antud vahemikus.

Erakonna toetusprotsendi p veapiirid on leitavad järgnevalt:

$$p \pm ci_{95} = p \pm 1.96 \times SE$$

kus SE on standardviga, mis on ise on arvutatav järgmiselt:

$$SE = \sqrt{\frac{p(1-p)}{N}}$$

kus p on erakonna teotuse protsent ja N on valimi suurus.

On ka teisi ja keerulisemaid viise, mis annavad veelgi täpsema usaldusvahemiku, kuid lihtsustatud eelduste ja napi info tõttu on see siiski tunduvalt parem lähenemine kui ignoreerida veapiire täielikult.

Erakonnatoetus ajavahemikul 2007–2015 koos veapiiriga on toodud joonisel 1. Sealt hakkab silma päris mitu asjaolu, millest tasuks eraldi välja tuua neli.

Esiteks, kui vaatame lähemalt igakuist numbrit selle veapiiriga, siis on väga vähe neid kuid, kus muutus on tõesti nii suur, et eelmise kuu veapiirist ollakse selgelt all- või ülalpool. Teisisõnu ei ole kuude lõikes suuri muutusi ning pole mõtet otsida selgitusi kõikumisele, mis võib sama hästi olla põhjustatud sellest, et samast populatsioonist on võetud mitmeid juhuvalimeid. Muutused hakkavad silma alles pikemaid, näiteks kolme- kuni kuuekuulisi perioode vaadates.

Teiseks on näha Reformierakonna toetuse suurt kõikumist, aga ka teatud tsüklilisust, mis on peegelpildis suurima opositsioonierakonna Keskerakonnaga. Reformierakonna toetus on madalaim just valimistsükli keskpaigas, nii ajavahemikul 2007–2011 kui ka 2011–2014. Keskerakonna puhul aga vastupidi, toetus liigub aeglaselt üles valimiste järel ja hakkab enne järgmisi valimisi jälle langema. Sellist toetuse tsüklite erinevust on lähemalt uuritud järgnevas regressioonanalüüsis.

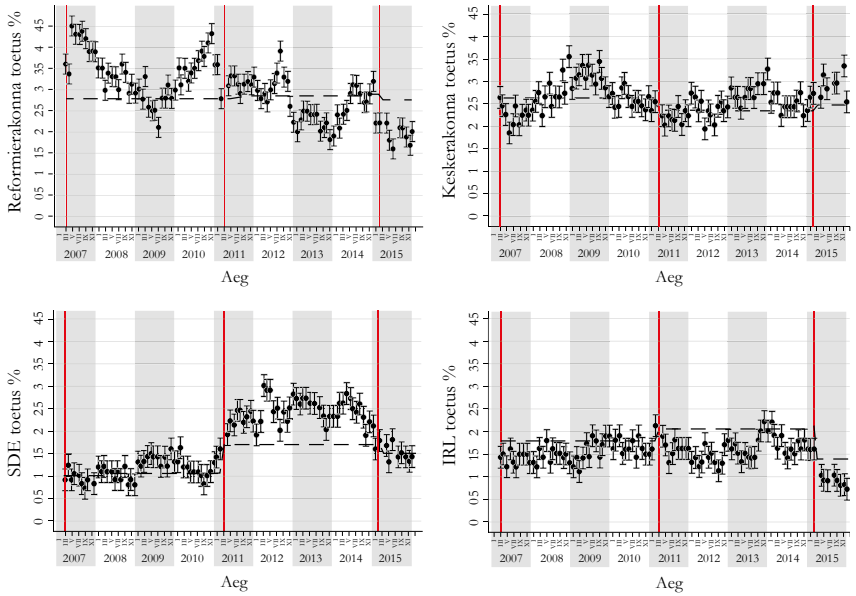

Joonis 1. Erakonnatoetuse ajaline muutus 2007–2014, koos veamääraga (95% usaldusvahemik)

Kolmandaks torkab silma SDE toetuse tugev hüpe ja seejärel üsna suur lühiajaline kõikumine. Paistab seega, et SDE toetus oli stabiilne ja madal ajavahemikul 2007–2011, ebastabiilne ja kõrge ajavahemikul 2011–2014 ning on nüüdseks langenud tasemele, mis on vaid pisut kõrgem toetusest aegrea alguses. See viitab, et sotside head toetusnumbrid ei ole väga tugeval alusel.

Lõpuks on IRL-i puhul näha selgelt kõige stabiilsemat toetusmäära. Sel perioodil oldi väga pikalt valitsuses ja suhteliselt lühikest aega opositsioonis. Alles 2015.aasta alguses on näha andmetes liikumist tugevalt allapoole.

Üldpilt näitab selgelt, et erakonnatoetus toimib tüüpilise aegreana, see kas püsib samal tasemel või liigub teatud trendina üles või alla. Muutus kuu lõikes ei ole tavaliselt üle ega alla eelmise kuu veapiiri, toetusprotsent liigub sujuvalt.

Kõik see ei tähenda, et ümbritsevad sündmused ei ole mõju avaldanud, see võib ilmneda teatud viitega ja toimida keskpika või pikaajalise liikumise katalüsaatorina. Kuid samas on selge, et veamäära arvestamata ei tohiks rutates otsida olematutele muutustele spekulatiivseid põhjuseid. Toetusnumbrite sujuv ja pikaajalisem liikumine viitab sellele, et tunduvalt viljakam on otsida erakonnatoetuse taseme ja muutuse põhjuseid laiemast kontekstist, mis samamoodi ajas sujuvalt muutub (riigi laiem makromajanduslik olukord ja üldine tsüklilisus valitsuse ja opositsioonierakondade toetuses).

2.2 Toetusnumbrite omavahelised seosed

Erakondade toetusnumbrid on omavahel paratamatult alati korreleeritud, kuna moodustavad proportsioonid ühe küsimuse vastusevariantidest. Peale selle on suurema osakaalu puhul toetusnumbrid tavaliselt negatiivselt korreleeritud, sest ühe suure osakaaluga proportsiooni suurenedes väheneb loogiliselt väärtuste ulatus, mida teised proportsioonid võtta võivad. See ei tähenda, et erakonnatoetuste väärtuste omavahelisi korrelatsioone ei saaks võrrelda ja need meile midagi ei ütle. Joonis 2 toob nelja erakonna toetuste hajuvusdiagrammid iga paari kaupa.

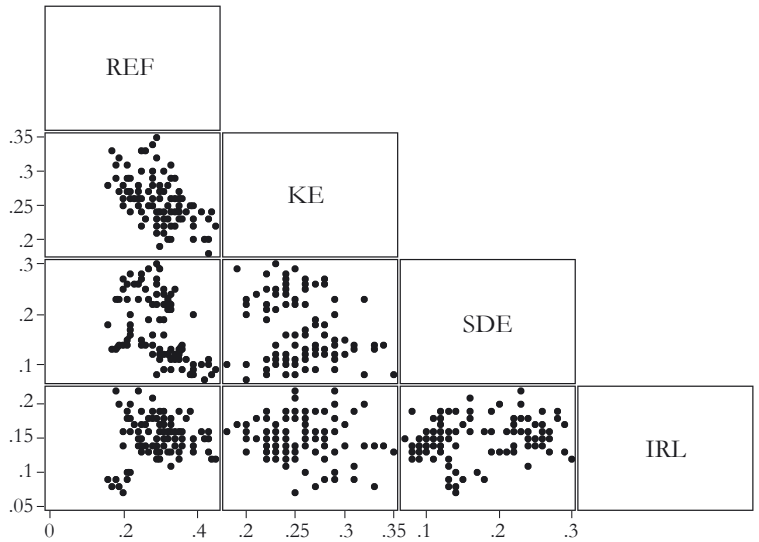

Joonis 2. Erakonnatoetuste korrelatsioonid 2005–2015

Selged negatiivsed korrelatsioonid hakkavad silma vaid Reformierakonna ja Keskerakonna ning SDE vahel. Need korrelatsioonid on numbriliselt toodud tabelis 1. Oodatult on kõige tugevam negatiivne korrelatsioon kahe kõige suurema erakonna vahel. Märkimist väärib ehk seose puudumine Reformierakonna ja IRL-i puhul. Tundub, et kahe tsentrist paremal asuva erakonna reitingud ei ole seotud, sest Reformierakonna suurenev reiting tundub joonist ja tabelit vaadates vaid õige pisut IRL-i langusega koos käivat.

Tabel 1. Erakonnatoetuste korrelatsioonid (Pearsoni r)

	Reform	Kesk	SDE	IRL
Reform	1.00			
Kesk	-0.54***	1.00		
SDE	-0.49***	-0.20*	1.00	
IRL	-0.02	-0.13	0.19	1.00

*p < 0.05, ** p < 0.01, ***p < 0.001

Üldise korrelatsiooni kõrval on ajavahemiku 2007–2015 kohta joonisel 3 toodud Reformierakonna, SDE ja IRL-i toetuste korrelatsioonid erinevate koalitsioonide ajal. Silma hakkavad huvitavad vastupidised seosed vastavalt teatud erakondade valitsuses olemisele või mitteolemisele. Näiteks on Reformierakonna ja SDE toetuse seos negatiivne kolmikliidus, mis tähendab, et Reformierakonna toetuse suurenemisel vähenes SDE oma. Reformierakonna ja IRL-i toetus samas valitsuses on positiivselt seotud, kui suureneb ühe toetus, siis suureneb ka teise oma.

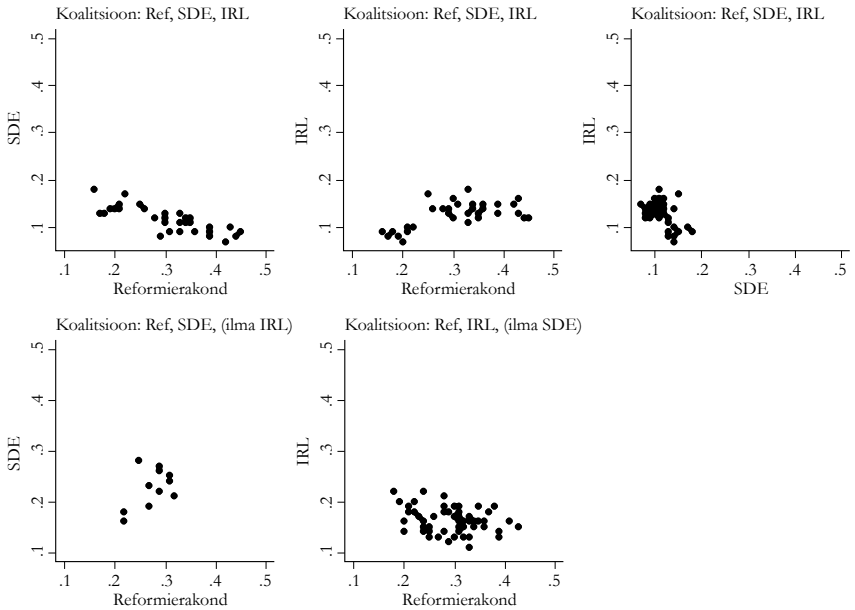

Joonis 3. Koalitsioonierakondade toetuste seosed eri koalitsioonides

IRL-i ja Reformierakonna toetuse seose suund erineb aga vastavalt sellele, kas SDE kuulub või ei kuulu koalitsiooni. Kui SDE koalitsiooni ei kuulunud ja valitsuse moodustasid Reformierakond ja IRL, siis Reformierakonna toetuse suurenemisega IRL-i toetus hoopis langes.

Selline vastupidine seos võrreldes kolmikliidu dünaamikaga tundub loogiline. Kui kolmikliidu puhul said paremtsentris asuvad erakonnad olla valitsuses nõrgas konfliktis pigem SDE-ga ehk kasvatada koos

toetust vasaktsentris asuvale partnerile vastandudes, siis kaksikliidus olles saab kerge konflikt ja omavaheliste erisuste rõhutamine tulla vaid üksteise või siis käsitletaval juhul pigem IRL-i arvelt.

3. Pikaajalised trendid

3.1 Valimistsükli mõju

Joonis 1 juba viitas suurima valitsus- ja opositsioonierakonna puhul tugevale tsüklilisusele. Reformierakonna puhul on toetusnumbrid jaotunud U-kujuliselt ühe valimistsükli sees ja Keskerakonna puhul tagurpidi U-kujuliselt. See tähendab, et me võime nende kahe erakonna toetust näha sisuliselt aja funktsioonina ühe valimistsükli sees. Selleks on paslik väljendada aeg valimistsükli läbitud osakaaluna ehk vahetult valimiste järel on läbitud null tsüklit ja vahetult valimiste eel üks tsükkel. Kahe Riigikogu koosseisu valimise vahel on Eestis 48 kuud, seega saab igakuise toetusnumbri juurde kerge vaevaga leida tolleks ajahetkeks läbitud tsükli, näiteks novembris 2015 oli sama aasta märtsi valimistest möödunud seitse kuud ja seega läbitud 7/48=0,146 ehk teisisõnu 14,6 % käimasolevast valimistsüklist.

Tsükli mõju modelleerimine erakondade toetusnumbrites ei ole lihtne, kuna tegemist on väga spetsiifilist laadi andmetega. Esiteks on toetusnumbrite puhul tegemist suhtarvude ehk numbritega, mis on loomulikult piiritletud nulli ja ühe vahele ning peaksid üle erakondade summeeruma kokku üheks.

Teiseks on tegemist aegridadega, mis tähendab, et seal võib, kuigi ei pruugi, esineda autokorrelatiivsust, kus järgmise kuu numbrit ennustab ilmselt kõige paremini eelmise kuu väärtus, sest andmetes on sees mingi ajaline trend või inerts. Nägime juba, et väga suurt kõikumist kahe andmepunkti vahel ei esine. Seega, kui tahame näiteks näha majandusliku olukorra mõju erakonnatoetusele, peame arvesse võtma andmetes esinevat loomuliku trendi, muidu ajame segi toetuse loomuliku inertsi ja majandusnäitaja mõju. Tsükli mõju hindamisel seda probleemi ei esine, sest mudeli ainuke sisend ongi aeg ise, mis autokorrelatsiooni arvesse võtab. Küll aga tuleb arvestada olukorraga, et väljundtunnus on loomulikult piiritletud nulli ja ühe vahele, mis

tähendab, et toetus ei saa olla negatiivne ega ka üle ühe ehk rohkem kui 100%. Selle eelduse arvesse võtmiseks kasutan üldistatud lineaarset mudelit (GLM) logit-lingiga.

Joonis 1 näitas selgelt mittelineaarsete trendide olemasolu valimistsükli sees, selle arvesse võtmiseks kasutan mudelis sisendtunnusena tsüklit ja tsükli ruutu. Formaalselt näeb mudel välja järgmine:

$$g(\mu_t) = \beta_0 + \beta_1 aeg + \beta_2 aeg_t^2 + \varepsilon$$

kus g(.)on logit-lingi funktsioon, mis transformeerib väljundtunnuse oodatud väärtuse, lineaarseks, *toetus* on

$$\mu_t \equiv E(toetus_t)$$

vastavalt kas Reformierakonna või Keskerakonna toetus kuul *t* ja *aeg* on läbitud valimistsükkel kuul *t.*

Analüüsi tulemused on toodud tabelis 2. Nii Reformierakonna kui ka Keskerakonna puhul on statistiliselt olulised seosed olemas. Seosed on ka samas suurusjärgus, kuid oluline vahe on mudeli sobivusastmes. Keskerakonna puhul on tsükkel ise tunduvalt parem erakonnatoetuse muutuse seletaja kui suurima valitsuserakonna puhul. Seoste paremaks mõistmiseks on vaatluse all oleva mudeli poolt arvutatud erakonnatoetuse väärtused võrreldes tegeliku toetuse väärtusega toodud joonisel 4.

Tabel 2. Valimistsükli seos erakonnatoetusega

	Reform	Kesk
Aeg	-1.10*	1.05***
	(0.46)	(0.25)
Aeg²	1.06*	-0.95***
	(0.44)	(0.23)
Konstant	-0.67***	-1.27***
	(0.11)	(0.06)
N	103	103
Pseudo R²	0.06	0.18

Standardvead sulgudes. *p < 0.05, ** p < 0.01, ***p < 0.001

Reformierakonna puhul on näha, et pelgalt valimistsüklist lähtuvalt erakonnatoetuse muutumist seletada ei saa. Keskerakonna puhul on seevastu tsükli järgi ennustatud toetus ja tegelik toetus üllatavalt sarnased. Liialdades saab Keskerakonna toetuse ligikaudse ulatuse teatud kuul leida pelgalt kalendrisse vaadates.

Tsüklilisuse aspektil ei ole erakonnatoetuses samas midagi uut. Näiteks on Euroopa Parlamendi (EP) valimistel täheldatud süsteemseid seoseid valitsuserakondade häältesaagi ja EP valimiste sattumisel riigi enda parlamendi valimistsükli eri perioodidesse langemise vahel (Hix ja Marsh 2011). Teisisõnu sõltub häältesaak sellest, mida lähemal või kaugemal EP valimised riigi enda parlamendivalimistest on. Valitsuse ja opositsioonierakondade toetuse vastupidine tsüklilisus on aga seletatav lihtsa dünaamikaga igasuguse valitsuse populaarsuses. Valimiste järel räägitakse tihti nn mesinädalate perioodist, mil uus ametisse astunud valitsus naudib veel laiapõhjalist toetust. Tsükli edenedes hakkab aga valitsuse tegutsemise tagajärjena teatud seltskond pettuma ning toetus väheneb. Uute valimiste lähenedes suureneb valitsuse toetajate hulk jälle, sest suuremal hulgal inimestel hakkab nende parteieelistus uuesti selginema ning paljud eelistavad tuntud suurust ehk valitsust tundmatule suurusele ehk opositsioonile. Erakonnavalik on nagu igasugune valik, me peame otsustama olukorras, kus info pole täielik. Valitsuse puhul on olemas info M_v minevikus käitumise kohta ja info L_v valimislubaduste kohta. Opositsiooni puhul on olemas vaid info L_o valimislubaduste kohta. Kuna info koguse puhul kehtib $M_v + L_v > L_o$, on just valitsuse poolt hääletamine tõenäolisem, meil on lihtsalt rohkem infot mille alusel otsus langetada ja informeeritus vähendab otsustamise tagajärje riske. Loomulikult ei langetata otsust kunagi vaid info hulga põhjal, oluline on ka info sisu, samas naudib valitsus alati suurema infohulga eelist. Seega olukorras, kus näiteks lubaduste poolest on valitsus ja opositsioon samaväärsed, peaks otsus langetatama valitsuse kasuks suurema info kättesaadavuse tõttu.

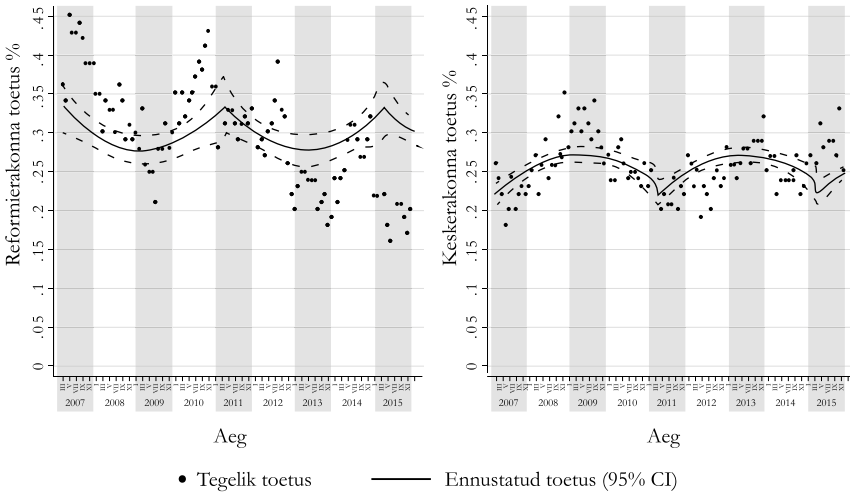

Joonis 4. Erakonnatoetuse ja valimistsükli seos

Tugev ajaline tsükkel Keskerakonna toetuses viitab seega pigem universaalsele opositsiooni populaarsuse kergele tõusule täpselt kahe valimise keskel ega ole tingimata märk selle erakonna sisulisest atraktiivsusest teatud valijaskonna seas. Tuleb meeles pidada, et erakonnatoetus ja valimisotsus on kaks eri asja. Mida lähemal oleme valimisele, seda suurema tõenäosusega need kaks kattuvad, aga valimistevahelisel ajal võime väljendada ka toetust erakonnale, teades ise samal ajal, et sel mingit muud tagajärge ei ole. Valimiskasti juures otsuse langetamisel on aga väga selge tagajärg riigile ja ühiskonnale järgmisel neljal aastal, mistõttu ei ole erakonnatoetuse number kahe valimise vahel võimalike valimistulemuste kohta väga valiidne näitaja.

Peale selle on oluline meeles pidada ka Eesti erakonnamaastiku spetsiifikat. Esiteks on Keskerakonna toetajad tavaliselt tunduvalt lojaalsemad kui teiste erakondade omad (Toomla 2011; Solvak 2012). Teiseks teame, et mida kaugemal valimistest, seda suuremal osal inimestest ei ole selget parteieelistust. Tagajärjeks on piltlikult olukord, kus nominaalne Keskerakonna toetajate hulk lihtsalt moodustab suurema osakaalu nendest inimestest, kellel on parteieelistus valimiste vahel. Ehk kui suurem tervik väheneb, siis selle sees olev konstantne

alamosa moodustab lihtsalt suurema osa tervikust. Kuivõrd suures ulatuses on see mehhanism tegelikult vastutav andmetes nähtava tsüklilisuse eest, ei saa praeguses analüüsis hinnata, sest selleks oleks vaja juurdepääsu toorandmetele.

3.2 Majandusliku olukorra mõju ja modelleerimisstrateegiad

Majanduslik hääletamine on valimisuuringutes väga põhjalikult käsitletud teema. Lihtsustatult lähtub see 1992. aasta USA presidendivalmistel Bill Clintoni kampaanias George H. W. Bushi vastu kasutatud ja sealt alates massiliselt levinud hüüdlausest „It's the economy, stupid" ehk eeldab majanduse käekäigu ja partei- või kandidaadi eelistuse vahelisi seoseid (Chappell ja Veiga 2000; Lewis-Beck ja Stegmaier 2000). Tugevat empiirilist tuge on leidnud lihtne tõsiasi, et valitsuserakondi karistatakse valimistel halva majandusolukorra eest ja premeeritakse, kui majandusel läheb hästi. Kusjuures karistamine toimub tavaliselt suuremas ulatuses kui premeerimine ehk näiteks kaheprotsendiline tööpuuduse langus ei too valitsusele sama suurt plussi valimiskasti juures, kui toob miinust kaheprotsendiline tööpuuduse tõus. Peale selle on täheldatud, et suurem mõju on nn tagasivaataval majanduslikul hääletamisel ja väiksem majanduslike tulevikuootuste põhisel hääletamisel. Lõpuks tundub suuremat rolli mängivat inimese taju üldise riikliku majandusliku olukorra kohta kui tema enda leibkonna majandusolukord. Kokkuvõttes on seega täheldatud, et majanduslik hääletamine toimub tagasivaatavalt, pigem karistavalt ja riigi üldist majandust silmas pidades (Carlsen 2000; Chappell ja Veiga 2000; Kiewiet 2000; Lewis-Beck ja Stegmaier 2000).

Peale viisi, kuidas mõjutab majanduslik kontekst hääletamist, on omaette aruteluküsimus, millised majandusnäitajad täpsemalt rolli mängivad. Kõik inimesed ei taju probleeme sarnaselt, olenevalt majandusliku kindlustatuse tasemest võib inimene näiteks muretseda pigem inflatsiooni pärast, mis sööb ta sääste, kui tööpuuduse pärast, millega ta otsest kokkupuudet ei karda. Seega on oluline pöörata tähelepanu nii majandusolukorra näitajate valikule kui ka viisile, kuidas need võiksid täpselt oma mõju avaldada.

Kirjanduses räägitakse majandusnäitajate nn suurest kolmikust (*big three*), milleks on SKP kasv, tööpuudus ja inflatsioon. Ka käesolevas analüüsis piirdutakse nende kolme näitajaga, mis on võetud Statistikaameti kodulehelt (www.stat.ee). SKP kasvust ja tööpuuduse tasemest informeerib amet igas kvartalis, inflatsioonitasemest iga kuu. Majandusnäitajate väärtused vaadeldud ajavahemikul on toodud joonisel 5. Kõik protsentides näitajad on jagatud sajaga, et väljund ja sisendtunnused oleksid väljendatud samal skaalal.

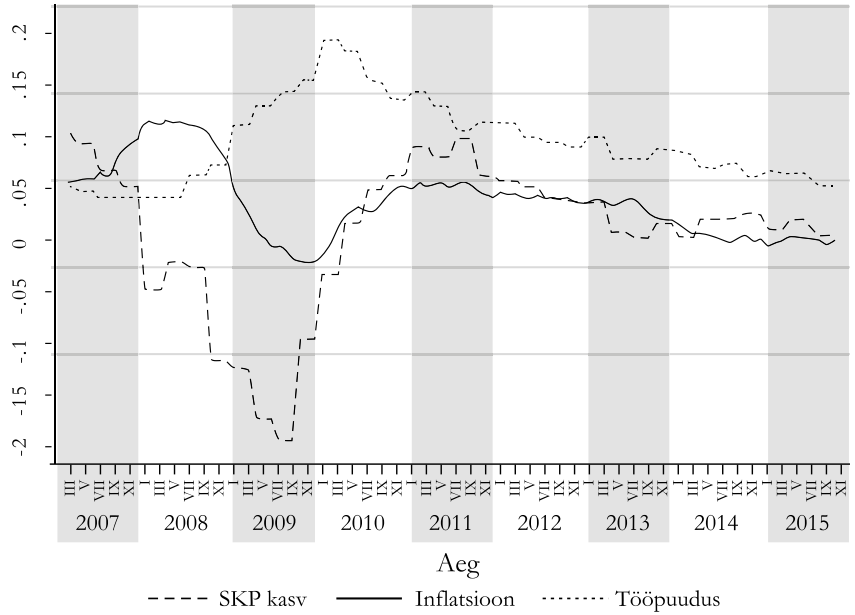

Joonis 5. SKP kasv, inflatsioon ja tööpuudus Eestis ajavahemikul 2007–2015

Sellesse ajavahemikku jäi ka majanduskriis, mistõttu on kogu andmestikus esindatud nii inflatsioon kui ka deflatsioon, majanduse suur kasvuperiood ja tohutu langus ning hetkeks ka ligi 20% kasvanud tööpuudus. Loomulikult on vaadeldud näitajad omavahel seotud, SKP langusega käib kerge viiteajaga kaasas suurenev tööpuudus ja langev inflatsioon ning vastupidine tendents tuleb esile SKP kasvuga.

Enne modelleerimise juurde asumist tekib küsimus oodatavate seoste kohta ehk kuidas täpselt on valitud näitajatel mõju erakonnatoetusele. Lihtsa ülevaate tegemiseks on joonisel 6 kõik ootused seoste kohta esitatud skemaatiliselt. SKP kasvu puhul eeldan puhtalt lineaarset seost, kui majandus kasvab, siis paraneb ka valitsuserakonna toetus. Inflatsiooni puhul on pilt keerulisem, liialt kõrge inflatsioon peaks valitsuserakondade populaarsuse võtmes olema problemaatiline, samas on ka deflatsioon selge märk majandusprobleemidest. Selle näitaja puhul võiks seega eeldada tagurpidi U-kujulist seost, valitsuserakondadele on halb deflatsioon ja liiga kõrge inflatsioon, sobivaim aga mõõdukas inflatsioon. Teatud loomulik tööpuudus esineb igas ühiskonnas ja väike suurenemine ei peaks erakonnareitingule kohe mõju avaldama. Pigem võib mõju teket eeldada siis, kui tööpuudus kerkib kõrgemale teatud tajutavast kriitilisest tasemest, mis tähendab, et seos tööpuudusega peaks olema mittelineaarne.

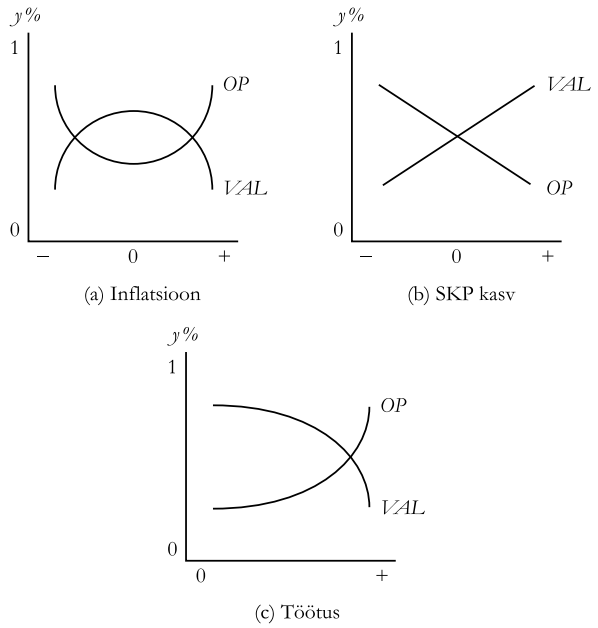

Joonis 6. Majandusnäitajate oodatud seos valitsus- (VAL) ja opositsioonierakondade (OP) toetusega

Kõik need eeldused omakorda on erakonna valitsuse või opositsiooni staatuse suhtes tingimuslikud, majanduskasv mõjub hästi valitsuserakondade toetusele, langus halvasti. Opositsiooni puhul eeldaks vastupidist seost: kui majandusel läheb halvasti, hakkab rohkem inimesi alternatiive otsima ja võiks eeldada opositsioonierakondade populaarsuse tõusu, sama ka tööpuuduse suurendes. Inflatsiooni puhul seevastu eeldaks opositsiooni toetusega U-kujulist seost.

Testimaks oodatuid seoseid, tuleb SKP kasv mudelisse lisada tavalisel kujul, inflatsioon ruuduna ja tööpuudus logaritmituna. Mudel näeb formaalselt välja järgmine:

$$toetus_t = \beta_0 + \beta_1\, skpkasv_t + \beta_2\, inflatsioon_t + \beta_3\, inflatsioon_t^2 + \beta_4 \log(tööpuudus_t) + \varepsilon.$$

Mudelis on $toetus_t$ erakonna toetus kuus t (vahemikus 0–1), $skpkasv_t$ on kvartaalne SKP kasv kuus t, võrreldes eelmise aasta sama kuu kvartaliga, $inflatsioon_t$ on harmoneeritud tarbijahinna indeksi muutus kuus t, võrreldes eelmise aasta sama kuuga, $tööpuudus_t$ on kvartaalne töötuse määr kuus t.

Nii Reformierakonna kui ka Keskerakonna puhul, kes mõlemad on kogu vaadeldud aja olnud kas ainult valitsuses või ainult opositsioonis, ei ole otsest vajadust nende staatust mudelis arvesse võtta, ma lihtsalt leian mõlema kohta sama mudeli ja eeldan, et parameetrite märgid on täpselt vastupidised.

SDE ja IRL seevastu on sel ajavahemikul olnud nii opositsioonis kui ka koalitsioonis, mis tähendab, tekib vajadus lisada mudelisse nende opositsiooni või koalitsiooni staatus vastaval kuul. Ma teen seda valitsuses oleku binaarse tunnuse kaudu (valitsuses = 1; opositsioonis = 0) interaktsiooni kõikide majandusnäitajatega. Mudel on seetõttu tunduvalt keerulisem ja võtab formaalselt järgmise kuju:

$$\begin{aligned} toetus_t = {} & \beta_0 + \beta_1\, skpkasv_t + \beta_2\, inflatsioon_t + \beta_3\, inflatsioon_t^2 + \beta_4 \log(tööpuudus_t) \\ & + \beta_5\, skpkasv_t \times val_t + \beta_6\, inflatsioon_t \times val_t + \beta_7\, inflatsioon_t^2 \times val_t \\ & + \beta_8 \log(tööpuudus_t) \times val_t + val_t + \varepsilon, \end{aligned}$$

kus kõik tunnused on samad, mis ülaltoodud mudelis, välja arvatud val_t, mis on binaarne tunnus erakonna valitsusse kuulumisel kuus t.

Enne mudeldamisstrateegia lõplikku valimist tuleb majandusnäitajate mõju hindamise juures hinnata andmetes esineda võiva autokorrelatsiooni probleemi tõsidust. Selleks tegin ülaltoodud mudelitega tavalise lineaarse regressiooni ja esitasin mudeli ennustusjäägid (ε) y- ja aja x-teljel (joonis 7). On näha autokorrelatsiooni esinemist Reformierakonna ja SDE toetusnumbrites, kuid mitte Keskerakonna ja IRL-i andmetes.

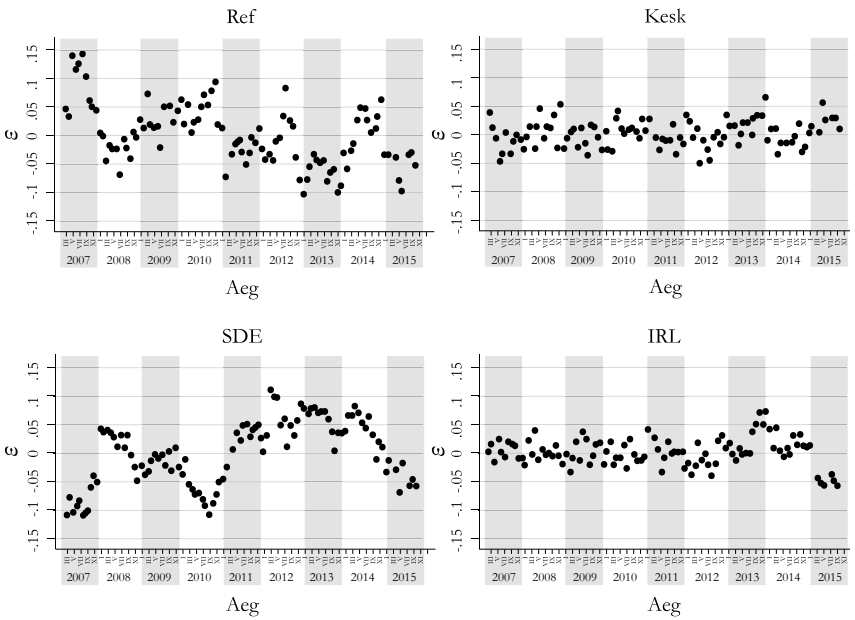

Joonis 7. Autokorrelatsiooni mustrid erakondade toetusnumbrites (OLS regressiooni ennustusjäägid)

Seega, võttes arvesse autokorrelatsiooni probleemi, on majandusnäitajate mudelites kasutatud a) üldistatud lineaarset mudelit (GLM) logit-lingiga, kuhu on lisatud ka kuuajase viitega erakonna toetus kui üks sisendtunnus ehk mudel on osaliselt autoregressiivne, b) üldistatud vähimruutude mudelit (GLS) paneelispetsiifilise autokorrelatsiooniga, mis sobib otseselt aegridade analüüsimiseks. Majandusnäitajate puhul on seega alati toodud kahe mudeli tulemused, olemaks kindel, et seosed ei jää valitud mudeldamisstrateegia tõttu märkamata.

3.3 Tulemused

Tabel 3 toob ära tulemused Reformierakonna ja Keskerakonna kohta. Kuna üks erakond on olnud kogu aeg valituses ja teine opositsioonis, võiks eeldada täpselt vastupidiseid seoseid. Ainuke tõestatud seos, mis tõesti nii esineb, on erakonnatoetuse tõus või langus koos SKP

kasvuga.* Näeme, et SKP kasvades suureneb Reformierakonna ja langeb Keskerakonna toetus. Mõlemal juhul on ka seose suurusjärk sama, mis tähendab et, kui SKP kasv suureneb 1%, siis Reformierakonna toetus tõuseb 0,34% ja Keskerakonna toetus langeb 0,36%. Joonis 8 näitab neid seoseid graafiliselt, sisuliselt on tegemist peegelpildiga, kus Keskerakonna puhul on seos pisut tugevam.

Ühegi teise näitaja puhul seoseid ei ilmne.** Autoregressiivses GLM-mudelis on küll oluline erakonna toetuse ennustaja toetuse väärtus eelneval kuul, kuid see on oodatav.

Tabel 3. Majandusnäitajate seos erakonnatoetusega (Reformierakond ja Keskerakond)

	Reformierakond		Keskerakond	
	GLM	GLS	GLM	GLS
SKP kasv$_t$	0.31	0.34*	-1.46***	-0.36***
	(0.32)	(0.14)	(0.29)	(0.05)
Inflatsioon$_t$	-0.37	0.54	0.73	0.16
	(1.45)	(0.73)	(1.11)	(0.25)
Inlfatsioon^2_t	-1.10*	1.08	-13.48	-3.36
	(0.46)	(6.94)	(10.70)	(2.52)
Tööpuudus$_t$ (log)	0.14	-0.01	-0.06	-0.01
	(0.12)	(0.07)	(0.08)	(0.02)
Toetus$_{t-1}$	3.99***	-	1.21*	-
	(0.29)	-	(0.48)	-
Konstant	-1.94***	0.27***	-1.43***	0.25***
	(0.15)	(0.07)	(0.16)	(0.02)
N	98	101	98	101
Pseudo R^2	0.75	0.44	0.56	0.54

Standardvead sulgudes. *p < 0.05, ** p < 0.01, ***p < 0.001

* Testisin majandusnäitajate mõju ka ühe, kahe ja kolmekuuse viiteajaga. Parim sobivusaste oli siiski sama kuu näitajatega mudelil ning SKP kasvu seose tugevus viiteaja suurenedes vähenes.

** Kuigi majandusnäitajad on omavahel korreleeritud, ei esine mudelis multikollineaarsust.

GLM mudeli sobivusaste on oluliselt parem Reformierakonna puhul. See tuleneb Reformierakonna toetuse suuremast kõikumisest, kus eelneva kuu toetusnumber sisendtunnusena tolle kõikumise paremini kinni püüab. Laias laastus võib kahe suure erakonna näite puhul aga öelda, et valitsusel läheb hästi, kui majandusel üldiselt läheb hästi ja opositsiooni populaarsus suureneb, kui majandusel hästi ei lähe.

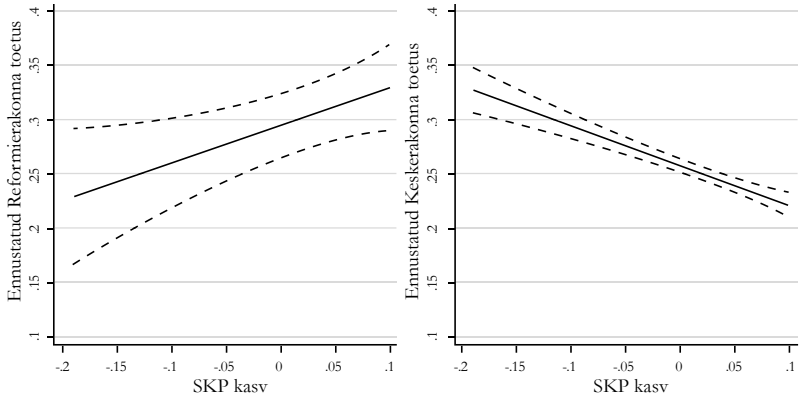

Joonis 8. SKP kasvu seos Reformierakonna ja Keskerakonna toetusega (GLS mudel)

Ülejäänud kahe erakonna toetuse ja majanduse käekäigu seosed on toodud tabelis 4.

Tabel 4. Majandusnäitajate seos erakonnatoetusega (SDE ja IRL)

	SDE		IRL	
	GLM	GLS	GLM	GLS
SKP kasv$_t$	0.86	0.02	8.26	0.61
	(0.45)	(0.13)	(8.96)	(1.86)
Inflatsioon$_t$	-5.65	0.17	-12.59	1.52
	(3.01)	(0.74)	(16.20)	(2.85)
Inlfatsioon$_t^2$	-105.53*	6.05	2123.51	-80.18
	(48.79)	(13.30)	(3147.13)	(473.43)
Tööpuudus$_t$ (log)	-1.02***	-0.30***	0.72	0.17
	(0.24)	(0.07)	(1.37)	(0.28)
Valitsus$_t$	2.05***	0.47***	-0.37	-0.14
	(0.58)	(0.11)	(1.60)	(0.32)
SKP kasv$_t$ × valitsus$_t$	0.46	0.27	-8.13	0.64
	(0.84)	(0.18)	(8.96)	(1.86)
Inflatsioon$_t$ × valitsus$_t$	-2.99	-2.73**	12.08	-1.57
	(4.28)	(0.99)	(16.29)	(2.85)
Inflatsioon$_t^2$ × valitsus$_t$	-35.27	11.93	-2111.27	82.55
	(56.16)	(14.71)	(3146.84)	(473.40)
Tööpuudus$_t$ (log) × valitsus$_t$	1.97***	0.45***	-0.39	-0.09
	(0.52)	(0.10)	(1.38)	(0.27)
Toetus$_{t-1}$	4.65***	-	1.21*	-
	(0.44)	-	(0.48)	-
Konstant	-3.30	-0.10	-1.43***	0.38
	(0.19)	(0.06)	(0.16)	(0.31)
N	98	101	98	101
Pseudo R^2	0.89	0.75	0.39	0.20

Standardvead sulgudes. *p < 0.05, ** p < 0.01, ***p < 0.001

SDE puhul on oluline interaktsioon tööpuuduse ja valitsuse olemise vahel, samas on see seos vastupidine oodatule. Koefitsient näitab, et tööpuuduse suurenedes SDE toetus opositsioonis olles vähenes ja

koalitsioonis olles suurenes. Sellises suunas seos ei tundu loogiline. Teine SDE puhul oluline interaktsioon (inflatsioon ja valitsuses olemine) näitab, et SDE toetus langeb inflatsiooni suurenedes valitsuses olles. Opositsioonis olles seevastu inflatsiooni ja SDE toetuse vahel seost ei ole.

IRL-i puhul aga mingeid seoseid ei ilmne.

Seega võib öelda, et kahe suure erakonna puhul muutub toetus osaliselt koos SKP kasvuga, kahe väiksema puhul aga seoseid ei ole. Majandusel on mõju peaministrierakonna ja suurima opositsioonierakonna toetusele, aga mitte teiste koalitsiooni- ja/või opositsioonierakondade toetusele.

Kuivõrd hästi majandusfaktoreid sisaldav mudel töötab, piltlikustab joonis 9, näidates GLS-mudeli ennustatud erakonnatoetuse võrdlust tegeliku toetusega. Näha on, Reformierakonna puhul ennustab see tegelikku toetust ajavahemikul 2007–2011 üsna hästi, kuid tunduvalt halvemini hiljem. Vaadeldes sama mudeliga Reformierakonna toetust ajavahemikul 2007–2011, on positiivne seos SKP kasvu ja negatiivne seos tööpuuduse kasvuga ning mudeli pseudo R^2 lausa 0,84. Pärast 2011. aasta valimisi on aga seos vaid SKP kasvuga ning pseduo R^2 on 0,60. Süsteemselt esineb seega seos majanduskasvuga ning mudeli statistiline seletusvõime on tugev.

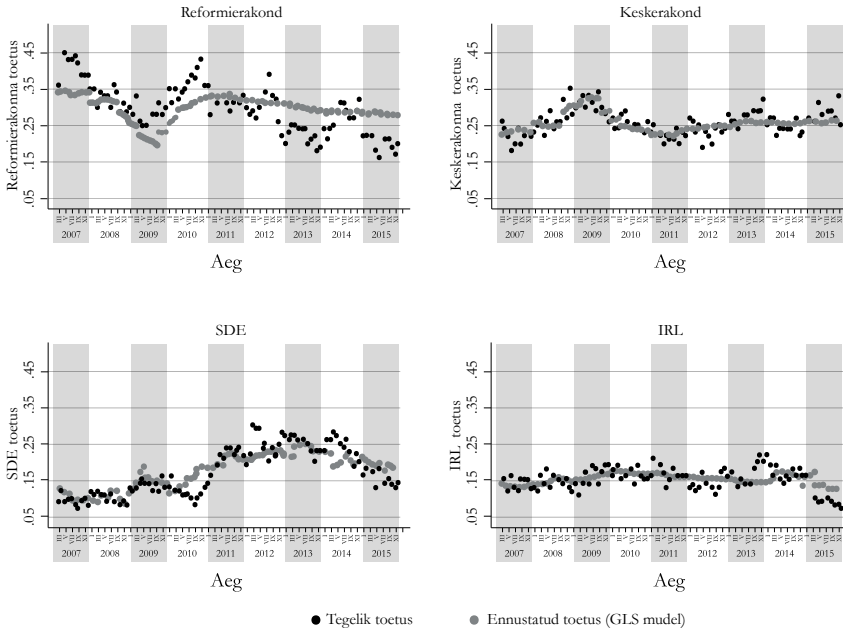

Joonis 9. Mudeli ennustatud (GLS-regressioon) ja tegeliku erakonnatoetuse võrdlus

4. Kokkuvõte

Kui kellelgi palutakse midagi ennustada olukorras, kus ta suurt midagi ei tea, siis tasub ennustada alati keskmist, sest keskmine peab paika. Kui aga palutakse sama teha erakonna toetusnumbriga, oleks kõige riskivabam strateegia ennustada järgmisel kuul erakonnatoetuseks eelneva kuuga sama number. Andmed näitavad, et veamäära juurde võttes ei toimu iga kuu tavaliselt sisulist muutust ühegi erakonna toetusnumbris. Liikumine hakkab silma alles keskpikas või pikas perspektiivis ning seda suudab identifitseerida alles minimaalselt kolmekuulist perioodi vaadates. Selles osas on erakondade toetusnumbrid üsna tavalised aegread, need liiguvad teatud inertsi alusel aeglaselt üles või alla või püsivad läbi aja sisuliselt sootuks ühel tasemel.

Huvitava asjaoluna on suurima koalitsiooni- ja suurima opositsioonierakonna toetus selgelt vastupidiselt tsükliline. Peaministrierakonna toetuse tipp on valimiste ajal ja mõõn täpselt valimiste keskel. Opositsiooniliidri puhul on täpselt vastupidi, toetus on tipus kahe valimise vahel. Selline tsüklilisus on igati loomulik ja täheldatav ka teistes riikides. Valitsuse mesinädalate järel hakkab toetus paratamatult langema, kuid tõuseb jällegi valimiste lähenedes, sest suuremal hulgal hakkab taas välja kujunema konkreetne erakonnaeelistus ning nad pooldavad juba poliitiliselt rohkem tuttavat ja vähem varjatud riske sisaldavat koalitsiooni kui pelgalt teoreetiliste lubadustega opereerivat opositsiooni.

Niivõrd selge tsüklilisus seab uude valgusesse ka valimistevahelisel perioodil ilmneva opositsiooni kohati suurema toetuse kui koalitsiooni oma, mis ei tähenda, et inimesed tingimata sooviksid valitsuse vahetust, pigem on see nimetatud mehhanismi loomulik tagajärg. Valimiste kontekst on ikkagi erinev igakuisest küsitlusest, hoolimata sellest, et küsimuse sõnastus püüab tekitada valimisolukorra konteksti. Andmed näitavad, et opositsiooni ülekaal ei realiseeru ülekaaluks järgmistel valimistel, vaid on pigem tingitud valimistevahelise aja omapärast.

Peale tsüklilisuse hindasin ka seda, kuivõrd saab erakonnatoetuse muutuse taga näha inimeste reaktsiooni majandusolukorra muutusele ja vastavalt siis kas koalitsiooni karistamist/premeerimist või opositsiooni premeerimist/karistamist. Hinnates kolme suure näitaja – SKP kasv, tööpuudus ja inflatsioon – seoseid erakonnatoetusega, ilmnes selge seos vaid SKP kasvuga. Mida kõrgem see on, seda suurem on peaministrierakonna toetus ja seda madalam suurima opositsioonierakonna toetus. Mõnevõrra üllatav on see, et tööpuudus süstemaatilist seost ei näita. Samas sobib saadud tulemus ka mujal empiiriliselt täheldatuga – majanduslikku hääletamist mõjutab eelkõige inimeste üldine taju majanduse käekäigu kohta ja vähem tööpuuduse või inflatsiooni tase. SKP kasv on ilmselt üldise kliima näitaja, teised kaks on aga pigem osaliselt majanduskasvu või -languse järelmid.

Lõppjäreldus „It's the economy, stupid" pole muidugi teab mis suur leid, kuid on vähemalt põhjalikult ja empiiriliselt tõestatud, erinevalt tihti levinud spekulatsioonidest, miks ühe erakonna toetus paar protsendipunkti siia-sinna liikus.

Kasutatud kirjandus

Carlsen, Fredrik (2000). Unemployment, inflation and government popularity – are there partisan effects? *Electoral Studies* 19(2/3): 141–150.

Chappell Jr.; Henry W.; Veiga, Linda Goncalves (2000). Economic and Elections in Western Europe: 1960–1997. *Electoral Studies* 19(2/3): 183–197.

Hix, Simon; Marsh, Michael (2011). Second-order effects plus pan-European political swings: An analysis of European Parliament elections across time. *Electoral Studies*, 30(1): 4–15.

Kiewiet, D. Roderick (2000). Economic retrospective voting and incentives for policymaking. *Electoral Studies* 19(2/3): 427–444.

Lewis-Beck, Michael S.; Stegmaier, Mary (2000). Economic Determinants of Electoral Outcomes. *Annual Review of Political Science*. Vol 3: 183–219.

Solvak, Mihkel (2012). Parteivaliku vahetamine 2011. aasta valimistel. R. Toomla (toim). *Riigikogu valimised 2011.* Tartu Ülikooli Kirjastus.

Toomla, Rein (2011). *Eesti erakonnad 2000–2010*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kas e-hääletus on parteivaliku puhul poliitiliselt neutraalne: 2015. aasta Riigikogu valimiste näitel

Kerli Zirk

Eestis on e-valimisi kasutatud legaalselt siduva valimisviisina alates 2005. aastast ja nüüdseks (2016) kokku kaheksal korral. 2015. aasta Riigikogu valimistel anti iga kolmas hääl elektrooniliselt ehk 577 910 häälest 176 329 interneti teel elektroonilisi vahendeid kasutades. Hoolimata e-hääletuse levikust valijate seas, võib siiski valimisviiside lõikes selgelt näha, et enim e-hääli (lausa kolmandiku) on kogunud Reformierakond. Tegemist pole ühekordse nähtusega, valimisviiside lõikes on Reformierakond e-hääletusel ülekaalukalt domineerinud kolmel viimasel parlamendivalimisel. Järgnev tabel illustreerib ilmekalt häälte ebaühtlast jaotust valimisviiside lõikes suurimate parlamendierakondade vahel.

Tabel 1. Veeruprotsendid paber- ja e-häälte osakaalu kohta Riigikogu valimistel 2007, 2011 ja 2015 (Autori koostatud vabariigi valimiskomisjoni e-hääletamise statistika põhjal, 2016)

	RK07		RK11		RK15	
Erakond	paberhääli	e-hääli	paberhääli	e-hääli	paberhääli	e-hääli
Ref	27,4	34,5	25,8	36,9	23,3	37,6
Kesk	27,1	9,1	27,7	10	32,4	7,6
IRL	17,4	26,7	18,9	25,4	12,2	17,2
SDE	10,5	13,3	16,8	18	14,4	16,9
Muu	17,6	16,4	10,7	9,7	17,7	20,7
Kokku	100	100	100	100	100	100

Märkus: Ref – Reformierakond, Kesk – Keskerakond, IRL – Isamaa ja Res Publica Liit; SDE – Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Muu – kõik teised häälte saajad,

RK 07 – Riigikogu valimised 2007, RK11 – Riigikogu valimised 2011, RK15 – Riigikogu valimised 2015

Taolisest ebaühtlasest e-häälte jaotusest tulenevalt on Keskerakonna poliitikud ja lähikondlased kritiseerinud e-hääletuse kui valimisviisi poliitilist neutraalsust ja nimetanud seda poliitiliselt kallutatuks (Kruve 2011 ja 2016; Savisaar 2013 ja 2015). Peale selle on püütud kümne aasta jooksul korduvalt tõestada e-valimiste õigustühisust ja valimistulemustega manipuleerimist (Leps 2011; Savisaar 2013; Väärtnõu 2015). Edgar Savisaar (Savisaar 2013) on Kesknädala veebiportaalis koguni väitnud, et: „Mingit sisulist õigustust ja põhjendust mittetoimiva süsteemi kasutamiseks ei ole. Järelikult saame ikkagi rääkida ainult sellest, et parempoolsetel on oma võimuloleku säilitamisega rasked lood ja e-susserdamine tundub olema selleks ainsaks võimaluseks."

Näiteks on loodud veebileht www.evalimised.ee, mille eesmärk on tõestada e-valimiste poliitilise kallutatuse olemasolu (Kruve 2016). Samal ajal on parempoolsed erakonnad ise e-valimiste õiguspärasuses ning turvalisuses veendunud (Michal 2015; Rõivas 2014). Seega hoolimata asjaolust, et e-valimised on olnud Eestis kasutusel juba üle kümne aasta ning kokku kaheksal korral, esineb siiski konkreetse valimisviisi puhul suurimate parteide hinnangutes ilmne vastuolu. Eelmainitud uurimisprobleemist tulenevalt võtangi vaatluse alla e-hääletajate suure osakaalu Reformierakonna valijate seas ning püüan jõuda selgusele, kas tegemist on valimisviisist tuleneva valimistulemuste mittejuhusliku poliitilise kallutatusega. Selleks testin kahte hüpoteesi:

> Hüpotees 1. E-valimised on mobiliseerinud valijaid eelkõige erakonnaspetsiifiliselt, olemata erakonnavaliku puhul juhuslik.
>
> Hüpotees 2. Valimisviiside vahetamine on erakonnavaliku-spetsiifiline, olemata erakonnavaliku puhul juhuslik.

Püstitatud hüpoteeside testimiseks kasutan 2015. aasta Riigikogu valimiste järelkogutud küsitlusandmeid, mida analüüsin logistilise regressiooni abil statistikaprogrammis STATA. Uurimus jaguneb neljaks osaks, kus esimeses teen ülevaate elektrooniliste valimiste levikust maailmas ja eelkõige Eestis. Seejärel selgitan e-valimiste poliitilise kallutatuse teoreetilisi tagamaid ning võimalikke mehhanisme nähtuse

mõõtmiseks ehk mida see endast kujutab ning kuidas selle olemasolu kindlaks määrata. Selgitan täpsemalt mobiliseerimise olemust ning valimisviisi vahetamiseks vajalikke eeldusi. Oma uurimuse empiirilises osas tutvustan esmalt töös kasutatavat andmestikku ja uurimismetoodikat. Seejärel teen sõltuvate ja sõltumatute muutujate operatsionaliseerimise protsessi ning selgitan nende muutujate interaktsioonide tõlgendamise põhimõtteid. Kolmandas osas seletan lahti veel kasutatavate mudelite (mobiliseerimine ja valimisviisi vahetus) erinevused, et mõista mehhanismide toimimist kallutatuse mõõtmisel. Sellele järgneb mudelitepõhine empiiriline analüüs. Neljandas osas annan ülevaate üldistest analüüsitulemusest.

1. Elektroonilised valimised maailmas ja Eestis

Elektroonilisi valimisi võib mõista erinevalt, aga üldistavalt on see valimisviis hääletamine, mis on korraldatud elektroonilisi seadmeid kasutades (Kersting ja Baldersheim 2004: 5). Minu uurimuse fookuses on interneti teel kaughääletamine, mida Norbert Kersting ja Harald Baldersheim (2004: 6) selgitavad järgnevalt.

Tabel 2. Interneti teel hääletamise tüpoloogia (Kersting ja Baldersheim, 2004: 6)

Valimisametniku kontroll kasutatava infrastruktuuri üle	Interneti teel valimise viis
Kõrge	Võrgusisene jaoskonnas hääletamine
Keskmine	Kioski-hääletamine
Madal	Kaughääletamine Interneti teel

Tabelist 2 võime näha kolme peamist interneti teel hääletamise jagunemist, kus eristus põhineb valimisametniku kontrollil konkreetse hääleandmise seadme üle. Võrgusisene jaoskonnas hääletamine, mis on kõrge kontrolliastmega, tähendab olukorda, kus valija annab oma hääle, kasutades valimisjaoskonnas olevat seadet, misjärel see edastatakse võrgus kas siis kohalikku, regionaalsesse või kesksesse serverisse (Kersting ja Baldersheim 2004: 6). Nn kioski-hääletamine tähendab seda, et avalikes kohtades on olemas spetsiaalsed internetiühendusega arvutid, mis lubavad valimisprotseduuri korraldada näiteks raamatukogus või koolis (Kersting ja Baldersheim 2004: 7). Kaughääletamine interneti teel tähendab seda, et valija otsustab ise, millises asukohas ning kasutab selleks tavaliselt isiklikku arvutit (Kersting ja Baldersheim 2004: 7). Michael Alvarez ja Thad Hall (2004: 4), kes on kaughääletamisest interneti teel kirjutanud raamatu „Point, Click and Vote: The Future of Internet Voting", määratlevad konkreetset valimisviisi üsna sarnaselt Kerstingile ja Baldersheimile: „Kaughääletamine interneti teel on hääletamine, kasutades arvutit, mis pole valimisametniku füüsilise järelevalve all; hääl on antud internetiühenduse teel".

Teiseks peamiseks elektroonilise hääletamise liigiks võib pidada elektrooniliste vahendite kasutamist hääletamisprotsessi vältel, näiteks häälte registreerimiseks või häälte lugemiseks (Kersting ja Baldersheim 2004: 5). Muidugi kuuluvad siia puutetundlikud ekraanid, optilised skännerid, masinloetavad perfokaartidel põhinevad sedelid ja muud elektroonilised lahendused. Kuna Eestis on kasutusel elektrooniline kaughääletamine interneti teel, siis keskendub konkreetne uurimus eelkõige just selle elektroonilise valimisviisi aspektidele.

Eelnimetatud elektrooniliste vahendite ning tehnoloogia kasutamise eesmärk on muuta valimised lihtsamaks ning efektiivsemaks (Norris 2003; Mossberger ja Tolbert 2011). Esmane vajadus taolise tehnoloogia järele ilmnes Ameerika Ühendriikides, kus valijate arv on väga suur ning häälte lugemine ja nende õiguspärasus on tekitanud aegade jooksul palju probleeme (Alvarez *et al.* 2001: 9). Pippa Norris (2003: 3) on elektrooniliste valimiste võimalike eelistena välja toonud, et häältelugemise kiirus, efektiivsus ning täpsus suurenevad. Kuigi Eestis pole konkreetse protseduuriga eriti probleeme esinenud, siis suure valijaskonnaga riikides on see valimistulemustest raporteerimisel olnud murekoht. Karen Mossberger ja Caroline Tolbert (2010: 210) on elektrooniliste lahenduste ja eelkõige just kaughääletamise kasutamist valimistel kirjeldanud järgnevalt: „Eluterve poliitika sisaldab endas mitmesuguseid osalemisviise ja informatsiooniallikaid, mis on kergesti ligipääsetavad".

Üldjoontes võib elektrooniliste valimiste eelised vaadelda nii indiviidi kui ka agregeeritud tasandil. Indiviiditasandi eelised on need, mis on konkreetselt mõeldud valijatele. Nagu näiteks valimistel osalemiseks vajalike kulude kokkuhoid (Best ja Krueger 2005; Norris 2003), mille all on näiteks silmas peetud ajalist ja materiaalset kulu. Tegelikkuses tähendab see seda, et kui kulud, mida on valimistel osalemiseks vaja, kujunevad valija jaoks liiga suureks, siis pigem jäetakse valimas käimata. Pippa Norris (2003: 3) peab kulude aspekti väga oluliseks ning toob välja ajalise kulu nii valimisjaoskonda mineku kui ka informatsiooni otsimise puhul: „ /…/ kodanikud saavad vähendada aega ja pingutusi, mis traditsiooniliselt on vajalikud valimisjaoskonnas valimistel osalemiseks". Lisaks tõstab Norris (2003: 3) esile informatsiooniga seotudkulude vähenemist: „Nii kaughääletamine interneti teel kui ka elektrooniline hääletamine kohapeal võimaldavad vähendada informatsiooniga seotud osalemiskulusid."

Alvarez ja Hall (2004: 5) nõustuvad kulude kokkuhoiu aspektiga kui ühe olulise e-valimiste eelisega ning seda just kindlate sihtrühmade puhul. Näiteks missioonil olevate sõdurite, liikumispuudega inimeste, väliskomandeeringus viibivate valijate ning kõige raskemini kättesaadavate valijate ehk siis valijate puhul vanuses 18–25 eluaastat (Alvarez ja Hall 2004: 5, 6). Peale selle toovad nad välja mugavuse aspekti kodus hääletades. Esiteks võib e-hääletamine muuta valijatele valimisprotsessis osalemise lihtsamaks, kuna iga arvuti, millel on internetiühendus, on potentsiaalne valimiskeskkond. E-hääletamine võib samuti valija valimiskulusid vähendada (Alvarez ja Hall 2004: 5). Autorid selgitavad, et tegurid, nagu halb ilm, pikad järjekorrad või segadus valimisjaoskondade asukohtades ei takista sellisel juhul enam valimistel osalemist. Valijad saavad sisse logida ja valida ilma erilise pingutuseta näiteks oma kodu või kontori mugavas keskkonnas või hoopis avalikus raamatukogus või kohvikus (Alvarez ja Hall 2004: 5).

Alvarez ja Hall (2004: 6) rõhutavad samuti e-valimiste mõju valimisotsuse kvaliteedile ning mainivad uuesti hääletamisprotsessi lihtsuse aspekti: „Valijal on võimalik rohkem aega veeta oma mugavas keskkonnas, et teha informeeritum otsus ning seeläbi parandada oma otsuse kvaliteeti." Autorid tõstavad esile ka kogu kampaania

kvaliteedi võimalikku paranemist: „Kujutlegem süsteemi, kus valijad saavad valida nädalaid enne valimispäeva ning lõpliku otsuse teha valimispäeva õhtuks. Selline süsteem võib oluliselt muuta valimiskampaania dünaamikat, kus tihti otsustakse oma vastaseid rünnata valimispäeval" (Alvarez ja Hall 2004: 7). „Süsteem võib muuta viimase hetke laimukampaania kasutamist, kuna taoline käitumine võib muuta valija otsust" (Alvarez ja Hall, 2004: 7). Kokkuvõtvalt võib öelda, et e-valimistest tulenevad eelised valija jaoks on seotud eelkõige kulude kokkuhoiu ja mugavusega.

Agregeeritud tasandi eelise puhul saame rääkida näiteks mõjust üldisele valimisosalusele, kõrvutades seda ajas ja ruumis. See tähendab, et võrdleme valimisosalust olukordades, kus ühes on e-valimised valimisviisina esindatud ja teises mitte. Tegelikult on just valimisosaluse kasv olnud e-valimiste rakendamise oluline eesmärk ja ootus. Näiteks Mossberger ja Tolbert (2010: 202) on seda selgelt rõhutanud: „ /…/ veebipõhine poliitika toob endaga kaasa uusi ning lihtsamaid osalemisliike. Seepärast me usume, et internet suurendab poliitiliselt aktiivset kodanikkonda /…/". Näiteks on püütud ootust selgitada võrgustike suurenemisega: „Internet teeb võimalikuks võrgustikes osalemise, mis muidu geograafilise vahemaa tõttu oleks raskendatud. Ning laiem indiviidide võrgustik soodustab osalemist" (Mossberger ja Tolbert 2010: 209).

Eriti rõhutatakse, et taoline valimisviis, mis langetab valimiskulusid, võiks kaasata just vähese poliitilise huviga sihtrühmi, nagu näiteks noored (Mossberger ja Tolbert 2010: 209). Samas on autorid ise rõhutanud, et taoline olukord võib tekkida ainult juhul, kui tehnoloogia on ligipääsetav: „ /…/ Internetil on potentsiaali poliitilist osalust ja mobilisatsiooni laiendada, kui arvesse on võetud tehnoloogia ligipääsetavust ja kasutamise erinevusi." (Mossberger ja Tolbert 2010: 210). Siiski suhtub näiteks Pippa Norris (2003: 7) valimisosaluse suurenemisega seotud väitesse skeptiliselt ning selgitab: „Hääle andmise mugavus toob oodatud tulemuse ja kasu ainult juhul, kui kodanikud on üldiselt juba huvitatud poliitmaastikul toimuvast. Ameerika Ühendriikide põhjal võime väita, et e-hääletamise kasuks

otsustavad need, kes nagunii on otsustanud osaleda, seega apaatsete ning mittekaasatute kaasamine e-valimiste kaudu pole väga tõenäoline."

Seega võivad elektroonilistel valimistel olla mitmed eelised, nagu valija jaoks protsessi mugavamaks ning lihtsamaks muutumine, mis võib suurendada üldist valimisosalust. Seda konkreetset lahendust proovinud riigid on siiski vähemuses, nagu näiteks Norra, Šveits, Soome, Suurbritannia, Holland ja Eesti. Osalevate riikide vähesus on tingitud mitmesugustest asjaoludest. Nimelt peavad interneti teel valimiseks olema täidetud teatud eeldused, mis võivad esmajoones tunduda kulukad ning keerulised.

Elektroonilise hääletamise projekt käivitati Eestis 2003. aastal, et pakkuda alates 2005. aastast e-hääletamise võimalust kõigile ID-kaardi (ja alates 2011. aastast mobiil-ID) omanikele. Vabariigi valimiskomisjoni kodulehel on e-hääletamise projekti käivitamise peamise eesmärgina välja toodud „valijaile hääletamiseks lisavõimaluse andmine, suurendades hääletamise mugavust ja seeläbi valimisaktiivsust", mis haakub selgelt ka elektrooniliste valimiste rakendamisega seotud ootustega maailmas. Eestis oli selleks ajaks juba loodud seadusandlik baas, näiteks digiallkirja seadus, ning ID-kaardi laia leviku tõttu tagatud isiku elektrooniline tuvastamine ja digitaalallkiri. E-hääletamist kasutati esmakordselt 2005. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel, kus üle üheksa tuhande valija andis oma hääle interneti teel. Nüüdseks juba kokku kaheksal korral toimunud e-valimistest osavõtt on kasvanud märgatavalt, kuna 2015. aasta Riigikogu valimiste näitel saame rääkida juba igast kolmandast häälest, mis on antud e-valimistega.

2. E-valimiste poliitiline kallutatus

Elektroonilistel valimistel on hulganisti eeliseid, kuid samal ajal võib kaasneda ka puudusi. Alvarez ja Hall (2004: 7) toovad välja, et enamik e-valimiste vastaseid nimetaks esmase probleemina turvalisusriski. Tavakodaniku jaoks pole e-valimiste turvalisuse hindamine jõukohane tegevus ning siinkohal mängib tegelikult suuremat rolli usaldus. Eesti e-valimiste tehniliste lahendustega tegelevad spetsialistid on samuti korduvalt rõhutanud, et kuigi süsteeme pidevalt uuendatakse ning püütakse turvariske ennetada, jääb valija jaoks see märkamatuks ning arusaamatuks (Heiberg ja Vinkel 2014). Seepärast on e-valimistega seotud probleemide puhul peamine rõhuasetus digitaalsel lõhel (Alvarez *et al.* 2004; Card *et al.* 2006; Norris 2003). Alvarez ja Hall (2004: 8) selgitavad digitaalse lõhe mõistet järgnevalt: „Lõhet nende vahel, kellel on vajalik internetiühendus ja kellel pole, kutsutakse digitaalseks lõheks. Taoline valimisviis annab eelise tüüpilistele valijatele ning paneb mittevalijad veelgi ebasoodsamasse olukorda. Seega digitaalne lõhe ning teised tegurid, mis soodustavad ühe rühma valimisosalust, võivad suurendada ebavõrdsust poliitilises esindatuses."

Peale digitaalse lõhe võib elektrooniliste lahenduste kasutuselevõtt tuua endaga kaasa probleeme ning isegi kallutatuse, kui kasutatavad lahendused pole hästi rakendatud ning neid aja möödudes ei uuendata. Näiteks selleks, et muuta häälte lugemine efektiivsemaks, võeti Ameerika Ühendriikides kasutusele perfokaardid ja optilised skännerid. Kui need lahendused tundusid alguses traditsioonilise, inimeste poolt häälte lugemisega võrreldes pigem efektiivsed ja mugavad, siis aja möödudes need ammendusid, häälte lugemisel tehtud vigade hulk kasvas märkimisväärselt ning eksimused mõjutasid suure tõenäosusega valimistulemusi (Alvarez *et al.* 2001: 9). Seega ei suutnud konkreetsed lahendused siiski soovitud eesmärki lõpuni täita.

Pippa Norris (2003: 3) on viidanud samuti asjaolule, et kasutatav tehnoloogia peab olema võimalikult lihtne ning hästi rakendatud, vastasel juhul on sel hoopis soovimatu tulemus: „Kui süsteem on kehvasti rakendatud, võib see kaasa tuua kodanike ebasoosiva suhtumise tehnoloogiasse. Näiteks kui tehnoloogia diskrimineerib madala kirjaoskusega inimesi või vanureid." Siinkohal on kindlasti tähtis rõhutada, et tehnoloogilised vahendid vajavad pidevat arendamist, et need suudaksid soovitud eesmärke täita. Selleks, et elektroonilised lahendused tegelikult muudaksid valimisprotsessi mugavamaks ja efektiivsemaks, tuleb olemasolevad puudujäägid kõrvaldada ning püüda neid pidevalt ennetada. Alvarez ja Hall (2004: 8) on tähelepanu juhtinud olukorrale, kui e-valimistest raporteerimine peaks osutuma teistest viisidest täpsemaks: „Digitaalne lõhe võib luua

olukorra, kus e-hääletajate hääled on suurema tõenäosusega loetud kui nende hääled, kes ei e-hääleta. Kuna interneti teel valimine on tõenäoliselt täpsem kui teised valimisviisid, võib selle kasutamine olla problemaatiline."

Just eelkirjeldatud probleemid võivad endaga kaasa tuua e-valimiste poliitilise kallutatuse. Poliitilist kallutatust on eri autorid defineerinud ning operatsionaliseerinud erinevatelt, kuid minu uurimuse kontekstis on oluline mõista poliitilist kallutatust just valimiste kontekstis. Täpsemalt pean selle all silmas valimisviisidest tulenevat tahtlikku ja tahtmatut valijate mittejuhuslikku diskrimineerimist nende oskuste ja teadmiste põhjal, mis omakorda toob kaasa mingite kindlate ühiskonnagruppide kõrvalejäetuse ja nende poliitilise eelistuse kajastamata jäämise valimistulemustes. Alvarez ja Hall (2004: 12) on tegelikult poliitilist kallutatust e-valimiste kontekstis sarnaselt kontseptualiseerinud: „Kui digitaalne lõhe eksisteerib valijarühmade vahel, siis võib see kaasa tuua kallutatuse, mitte inimeste tahte demokraatliku esindatuse."

Oluline on mõista, et kallutatus valimistulemustes võib tekkida ainult olukorras, kus teised alternatiivsed valimisviisid (näiteks valimisjaoskonnas pabervalimine) on kaotatud. Peale selle julgen väita, et iga valimisviis võib olla poliitiliselt kallutatud, kuna soosib olemuselt eri tunnustega valijate osalemist. Nii Euroopa Parlamendi, kohaliku omavalitsuse volikogu kui ka Riigikogu valimise seadus näeb hääletamiseks ette mitmesuguseid võimalusi. Peale paberhääletamise valimisjaoskonnas ning elektroonilisele kaughääletamise on võimalus Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimistel veel hääletada kinnipidamiskohas, haiglas, ööpäevases hoolekandeasutuses, valija kodus, välisriigis kirja teel, välisriigi välisesinduses ning rahvusvahelistes või välisriigi vetes asuval Eesti riigilippu kandval laeval (Riigikogu valimise seadus § 45, § 46, § 47, § 52, § 54, § 56 ja Euroopa Parlamendi valimise seadus § 44, § 45, § 46, § 51, § 53, § 55).

Tihtipeale on sarnaste valimisviiside kasutajad sarnaste sotsiaal-demograafiliste tunnustega, mis võib tähendada ka sarnaseid poliitilisi eelistusi ehk siis valimistulemustes eri valimisviiside lõikes selget

poliitilist kallutatust. Näiteks valijad, kes lasevad valimiskasti koju tuua, pole nähtavasti eriti mobiilsed ning on tavaliselt eakamad. See omakorda viitab suure tõenäosusega konservatiivsematele vaadetele ning tähendab samuti konkreetse viisi poliitilist kallutatust just konservatiivsete erakondadepoole. Kuna valimisviiside lisandumisel kedagi ei diskrimineerita, vaid tuuakse uusi valijaid juurde, siis üldjoontes on tegemist pigem rohkemate kodanike poliitiliste eelistuste esindatusega. Probleem tekiks olukorras, kui teised valimisviisid kaotatakse ning näiteks jäetakse alles ainult elektrooniline kaughääletamine. Sellisel juhul saaksime rääkida osade valijate kõrvalejäetusest ning üldtulemuste poliitilisest kallutatusest, kus teatud sotsiaal-demograafiliste omadustega valijad on selgelt valimistest kõrvale jäänud ning nende eelistused pole valimistulemustes esindatud.

Kuigi teoreetiliselt ei tohiks uue valimisviisi lisandumine poliitilist kallutatust valimistulemustes kaasa tuua, püüan siiski järgnevalt selgitada mehhanismide olemust, mille abil oleks võimalik e-valimiste võimalikku poliitilist kallutatust testida. Nendeks mehhanismideks on mobiliseerimine ning valimisviisi vahetus. Oluline on märkida, et eesmärk on mõõta just mittejuhusliku poliitilise kallutatuse esinemist. Järgnevalt kirjeldangi mehhanismide olemust lähemalt.

2.1 Mobiliseerimine

Hindamaks e-valimiste mittejuhuslikku mobiliseerimise võimekust, tuleb esmalt selgitada mobiliseerimise olemust. Teen seda kahe järgneva näite abil. Kujutagem ette valijat A, kes varasematel valimistel hääletas jaoskonnas ning e-hääletuse lisandumisel otsustas valimisviisi vahetada e-hääletuse kasuks. Taoline valija ei ole mobiliseeritud, kuna lihtsalt vahetas valimisviisi. Teiseks kujutagem ette valijat B, kes varasematel valimistel ei osalenud, kuid e-hääletuse tekkimisel otsustas seda teha ning kasutas e-hääletamist. Olukorras B saame tegelikult rääkida mobiliseerimisest, kuna varasemad mittevalijad otsustasid valides kasutada interneti teel hääletamist.

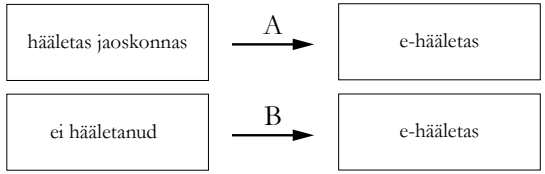

Joonis 1. Mobiliseerimise olemus (Solvak ja Vassil 2016: 96)

Seega kujutab mobiliseerimine endast justkui uute valijate osalemist valimistel tänu valimisviisile. Mõistmaks, kas mobiliseerimine on olnud mittejuhuslikult erakonnaspetsiifiline, testin mobiliseerituse ning erakonnavaliku seoseid.

2.2 Valimisviisi vahetamine

Teine mehhanism, mille abil testida valimiste poliitilist kallutatust, on valimisviisi vahetamine. Selgitan seda kolme näite varal. Kujutagem ette valijat A, kes varasematel valimistel hääletas jaoskonnas ning e-hääletuse lisandumisel otsustas valimisviisi vahetada e-hääletuse kasuks. Valija vahetas oma valimisviisi e-hääletuse kasuks ja on seega valimisviisi vahetaja. Teiseks kujutagem ette valijat B, kes varasematel valimistel hääletas jaoskonnas, kuid e-hääletuse tekkimisel otsustas jätkata jaoskonnas hääletamist. Olukorras B pole tegemist valimisviisi vahetusega. Kuna uurimus testib valimisviisi vahetust 2015. aasta Riigikogu valimisel, on oluline kodeerida ka e-valijad, kes pole esmakordsed valijad, mis tähendab seda, et kui tegemist pole esmakordse e-valijaga, siis pole tegemist ka valimisviisi vahetusega (olukord C).

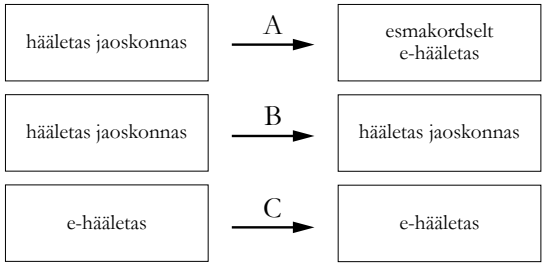

Joonis 2. Valimisviisi vahetuse olemus

3. Andmed ja empiiriline analüüs

E-hääletuse mittejuhuslikku poliitilist kallutatust analüüsides kasutan küsitlusandmeid 2015. aasta Riigikogu valimiste järel, mille puhul on tegemist esindusliku juhuvalimiga. Valimis oleval aastal on tehtud 1007 intervjuud. Andmete analüüsimiseks kasutan kvantitatiivset meetodit, milleks on logistiline regressioon. Andmeanalüüsi teen statistikaprogrammis STATA (versioon 14.0). Jõudmaks selgusele uurimuses püstitatud hüpoteeside õigsuses, testin kaht eri mehhanismi (mobiliseerimine ja valimisviisi vahetus). Mõlemad kujutavad endast kaht eraldiseisvat mudelit, kus esmalt hindan erakonnaeelistuse seost sõltuva muutujaga (Y1 ja Y2) ning seejärel lisan uutesse mudelitesse sotsiaaldemograafilised tegurid ning arvutioskuse, et selgitada teiste tegurite kõrval välja erakonnaeelistuse tegelik mõju. Seega, kui mõlemad mehhanismid tõendavad erakonnaeelistuse ning sõltuva muutuja omavahelist seost, saame rääkida mittejuhusliku poliitilise kallutatuse olemasolust.

3.1 Mobiliseerimise mehhanism

Sõltuva tunnusena ehk mobiliseeritud valijana on määratletud esmakordne e-hääletaja, kes pole varem valimistel osalenud (kodeeritud 1), *versus* jaoskonnas hääletajad ja e-hääletajad, kes hääletasid varem jaoskonnas (kodeeritud 0). Seletavate tunnustena kasutan oma mudelis sotsiaal-demograafilisi, hoiakulisi ja käitumuslikke tegureid. Minu eesmärk on välja uurida, millise tunnuse seos (eriti erakonnavaliku) on kõige olulisem. Sotsiaaldemograafiliste teguritena kasutan vanust (18–96 aastat), sugu (naine = 1, mees = 0), kodus räägitavat keelt (eesti keel = 1, vene ja muud keeled = 0). Hoiakulisi ja käitumuslikke omadusi mõõtvad tunnused on arvutioskus (kolm ordinaarset tunnust madala, keskmise ja hea arvutioskuse kohta) ja erakond, mille poolt on hääl antud (1 = Keskerakond, 2 = Isamaa ja Res Publica Liit, 3 = Sotsiaaldemokraatlik Erakond, 4 = Reformierakond, 5 = muud häälte saajad). Sotsiaaldemograafiliste tunnuste valikus lähtusin eeldusest, et eelkõige noorte puhul on suurem tõenäosus, et nad otsustavad veebipõhiste lahenduste kasuks (Mossberger ja Tolbert 2010). Varasemad Eestis korraldatud uuringud on leidnud olulisi

seoseid kodus räägitava keele ning valimisviisi vahel (Solvak ja Vassil 2016).

Tabel 3. Mobiliseeritud suurimate erakondade lõikes 2015. aasta Riigikogu valimistel

Erakond	Ref	Kesk	IRL	SDE	Kokku
Mobiliseeritute	12	3	2	6	23
hulk	52,2%	13%	8,8%	26%	100%

Järgnevalt esitan hüpoteesina kaks eraldiseisvat logistilise regressiooni mudelit. Esimese mudeli üldkuju on $ln\{\Pr(y=1)1-\Pr(y=1)\}=\beta0+\beta1X1$, kus Y tähistab mobiliseeritust ning $X1$ erakonnavalikut. Teise ehk suure mudeli üldkuju on $ln\{\Pr(y=1)1-\Pr(y=1)\}=\beta0+\beta1X1+\beta2X2+\beta3X3+\beta4X4+\beta5X5$, kus X-d tähistavad eelnevalt kirjeldatud sotsiaal-demograafilisi tegureid ja arvutioskust ning samuti erakonna eelistust, mis oli kaasatud ka esimeses mudelis.

Kuna logistilise regressiooni koefitsiente on üldiselt keeruline tõlgendada, konverteerime need keskmisteks marginaalefektideks (joonis 3), mis näitavad keskmist sõltuva tunnuse (mobiliseerimise) esinemise tõenäosuse muutumist sõltumatu tunnuse üheühikulise muutuse korral. Seega, kui binaarne sõltumatu tunnus (näiteks sugu) muutub minimaalsest väärtusest (0) maksimaalse väärtuseni (1), näitab keskmine marginaalefekt, mitme protsendi võrra suureneb või väheneb tõenäosus olla mobiliseeritud. Pidevate tunnuste puhul (näiteks vanus) näitab keskmine marginaalefekt sõltumatu tunnuse ühe ühikulise muutuse korral mõju sõltuvale tunnusele ehk seda, mitme protsendi võrra suureneb või väheneb tõenäosus olla sõltumatu muutuja (näiteks vanuse) ühikulise muutuse korral mobiliseeritud, hoides kõiki teisi tunnuseid nende keskväärtuse juures.

Jooniste lugemisel on oluline mõista, et Riigikogu valimiste väike mudel ($ln\{\Pr(y=1)1-\Pr(y=1)\}=\beta0+\beta1X1$) tähistab olukorda, kui mobiliseerimise tõenäosuse ennustamiseks on kasutatud sõltumatute muutujatena ainult erakonna valikut (joonisel sinise värviga). Riigikogu valimiste suur mudel ($ln\{\Pr(y=1)1-\Pr(y=1)\}=\beta0+\beta1X1+\beta2X2+\beta3X3+\beta4X4+\beta5X5$) tähendab seda, et kaasatud on ka sotsiaal-demograafilised muutujad (vanus, sugu, kodune keel) ning arvutioskus (joonisel punase värviga). Konkreetseid numbreid tuleb tõlgendada

protsentidena ehk näiteks 0,019 tähendab tegelikult 1,9%. Statistilist olulisust tähistab olukord, kui konkreetse sõltumatu tunnuse horisontaaljoon ei puutu kokku joonise vertikaalse nulljoonega.

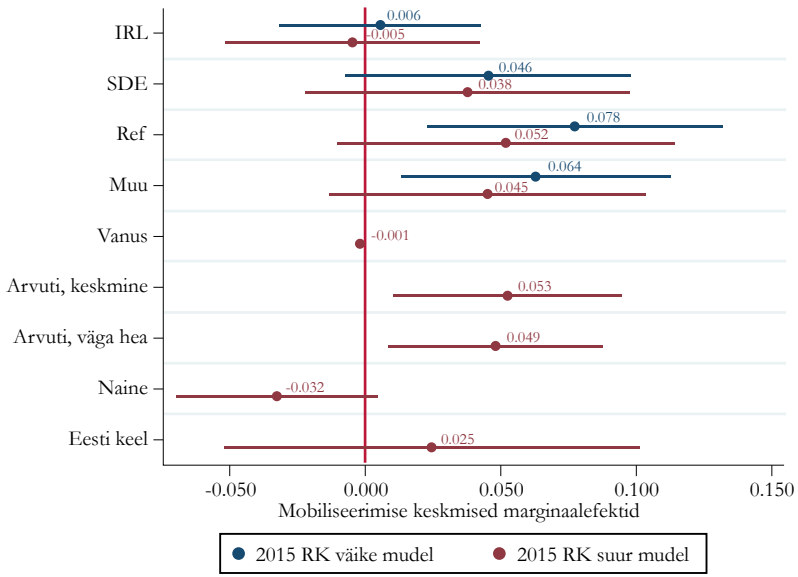

Joonis 3. Mobiliseerimise mudeli keskmised marginaalefektid 2015. aasta Riigikogu valimistel

2015. aasta Riigikogu valimiste väikeses mudelis näeme statistiliselt olulist seost Reformierakonna ning mobiliseerituse vahel. Nimelt on Reformierakonna toetajatel 7,8% suurem tõenäosus ($p<0,01$) saada mobiliseeritud ja seda võrreldes just Keskerakonna toetajatega. Kui teise mudelisse lisada sotsiaal-demograafilised tegurid ning arvutioskus, kaotab erakonna eelistus oma olulisuse. Negatiivset seost näeme vanuse ning mobiliseerimise vahel, mis tähendab, et vanuse kasvades ühe aasta võrra väheneb mobiliseerimise võimekuse tõenäosus 0,1% ($p<0,05$) võrra. Väga hea ning keskmise arvutioskuse korral aga suureneb tõenäosus saada mobiliseeritud madala arvutioskusega inimestega võrreldes. Keskmise arvutioskuse korral on tõenäosus saada mobiliseeritud 5,3% ($p<0,05$) ning väga hea arvutioskuse korral 4,9% vähese arvutioskusega inimestega võrreldes.

3.2 Valimisviisi vahetamise mehhanism

Teine mehhanism, mille abil testida e-valimiste mittejuhuslikku poliitilist kallutatust, on valimisviisi vahetajate mudel. Nagu eelnevalt nägime, pole e-valimised tegelikult uusi valijaid eriti juurde toonud. Seega suur e-valijate osakaal peaks tulema just asjaolust, et hulk valijaid on muutnud e-valimiste lisandumisel oma valimisviisi.

Valimisviisi vahetuse mudelis määratlen sõltuva tunnusena ehk valimisviisi vahetajana esmakordse e-hääletaja, kes hääletas varem jaoskonnas (kodeeritud 1), *versus* jaoskonnas hääletaja, kes hääletas ka varem jaoskonnas ning e-hääletajad, kes pole esmakordsed e-hääletajad (kodeeritud 0). Seletavate tunnustena kasutan samu muutujaid, mis mobiliseerimise mudeli puhul (vaata peatükk 3.1).

Tabel 4. Valimisviisi vahetajad suurimate erakondade lõikes 2015. aasta Riigikogu valimistel

Erakond	Ref	Kesk	IRL	SDE	Kokku
Vahetajate	9	7	7	10	33
hulk	28%	21%	21%	31%	100%

Järgnevalt esitan jälle hüpoteesi kahe eraldiseisva mudeli valimisviisi vahetuse kohta 2015. aasta Riigikogu valimistel, mudelite üldkuju võib näha peatükis 3.1.

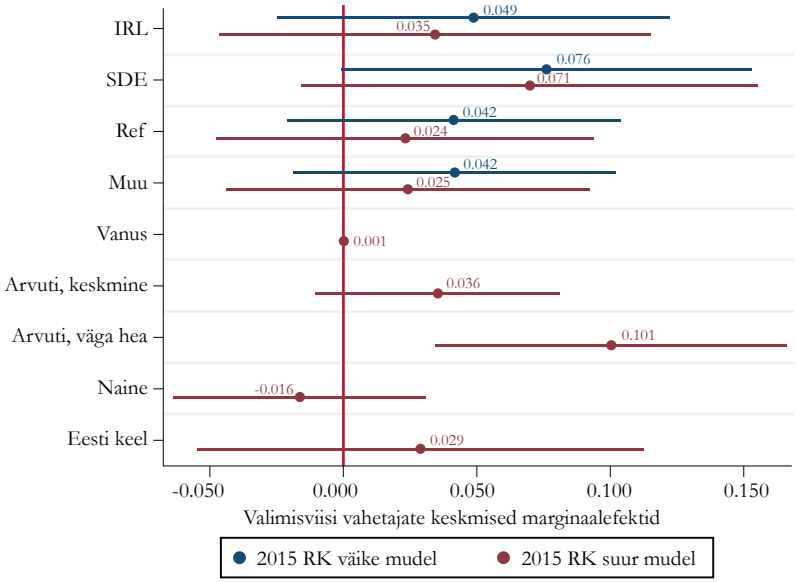

Joonis 4. Valimisviisi vahetuse mudelite keskmised marginaalefektid 2015. aasta Riigikogu valimistel

2015. aastal puudub erakondlikul eelistusel ennustusvõime juba väikeses mudelis, mis tähendab seda, et erakonnaeelistuse ja valimisviisi vahetuse vahel enam statistiliselt olulist seost pole. Kui lisada teise mudelisse veel sotsiaaldemograafilised muutujad, siis kaotavad erakondlikud eelistused oma olulisust veelgi. Ka teised tunnused ei näita olulist seost. Väga hea arvutioskus on ainuke statistiliselt oluline tegur, mis ennustab veel valimisviisi vahetuse tõenäosust. Nimelt on väga hea arvutioskuse korral tõenäosus valimisviisi vahetada 10,1% ($p<0,01$) suurem võrreldes nendega, kelle arvutioskus on vähene.

4. Järeldused

Mobiliseerimise võimekuse regressioonanalüüsis nägime selgelt, et erakonna eelistuse ning valimisviisi mobiliseerimise vahel pole statistiliselt olulisi seoseid. Erakonnavaliku nõrka seost mobiliseerimisvõimega seletavad teatud tasandil Best ja Krueger (2005: 193), väites, et kuigi interneti olemasolu võib muuta osalemiseks

vajaminevaid ressursse, peavad indiviidid sellest hoolimata olema psühholoogiliselt motiveeritud, et veebipõhiselt osaleda. Seega pole uus valimisviis iseenesest uute valijate mobiliseerimiseks piisav, mitteosalejal peaksid esmalt kujunema välja poliitilised eelistused, et ta suudaks valimisviiside vahel orienteeruda ning valida olemasolevast endale sobivaim.

Lisades mehhanismi teise mudelisse sotsiaaldemograafilised tegurid ja arvutioskuse, nõrgenesid olemasolevad seosed veelgi. Tulemus viitab selgelt asjaolule, et e-valimiste ning erakonnavaliku vahel pole olulisi seoseid. Teises mudelis olnud teguritest võime eelkõige esile tuua arvutioskuse ja vanuse, mis kinnitavad ka teoreetilist eeldust, et veebipõhiseks kaasamiseks on vaja spetsiifilisi oskusi ning taoline osalusvorm on omane pigem noorematele kui vanematele inimestele (Best ja Krueger 2005; Mossberger ja Tolbert 2010). Nägime, et arvutioskuse arenedes suurenes ka tõenäosus saada mobiliseeritud. Peale selle nägime seoseid vanuse ja mobiliseerimisvõimekuse vahel, mis tähendas seda, et vanuse kasvades ühe aasta võrra langes tõenäosus saada mobiliseeritud. Selline seos on pigem ootuspärane, kuna mittevalijaid on just rohkem noorte kui vanemate seas, seepärast on ka suurem tõenäosus mobiliseerida noori kui vanu.

Teise mehhanismi ehk valimisviisi vahetuse lõplikud tulemused kinnitasid samuti, et e-valimiste ning erakonnaeelistuse vahel pole olulisi seoseid. Testides esialgu ainult valimisviisi vahetuse ja erakonnaeelistuse seoseid, nägime statistilist olulisust. Lisades aga uude mudelisse sotsiaaldemograafilised tegurid ja arvutioskuse, kadusid olulised seosed erakonnavaliku ning valimisviisi vahel. Seevastu avaldus teises mudelis oluline seos arvutioskuse ning valimisviisi vahetuse vahel. Taolist tulemust saab selgitada Besti ja Kruegeri (2005: 193) abil, kes on leidnud, „et ühiskondlikke oskusi ei saa üle kanda veebikeskkonda ja seal neid poliitiliselt rakendada; internet vajab spetsiifilisi oskusi, et ületada edukalt sealseid takistusi" (Best ja Krueger 2005: 193). Spetsiifiliste oskustena on autorid toonud välja just arvutioskuse ning loomulikult internetiühenduse ja arvuti olemasolu (Best ja Krueger 2005: 188).

Seega lükkas empiiriline analüüs mõlemad püstitatud hüpoteesid ümber, mis tähendab, et testitud mehhanismide puhul ei saa rääkida e-valimiste poliitilisest kallutatusest. Erakonnavaliku ning valimisviisi vahel ei esinenud statistiliselt olulisi seoseid. Seevastu sotsiaaldemograafilised muutujad ja arvutioskus näitasid olulist seost valimisviisiga.

Kasutatud kirjandus

Alvarez, R. Michael; Ansolabehere, S.; Antonsson, E.; Bruck, J.; Graves, S.; Palfrey, T.; Rivest, R.; Selker, T.; Slocum, A.; Stwart, C. (2001). Caltech/MIT Voting Technology Project. *Voting: What Is, What Could Be.* California Institute of Technology and The Massachusetts Institute of Technology Corporation. http://www.vote.caltech.edu/sites/default/files/voting_what_is_what_could_be.pdf Kasutatud 22.05.2016.

Alvarez, R. Michael; Hall, E. Thad (2004) *Point, Click, and Vote: The Future of Internet Voting.* Washington. D. C. Brookings Institution Press: 1–204.

Alvarez, R. Michael; Hall, E. Thad (2010). Voting technology. Rmt: Jan E. Leighley (ed). *The Oxford handbook of American elections and political behavior*. Oxford: Oxford University Press.

Best, J. Samuel; Krueger S. Brian (2005). Analyzing the Representativeness of Internet Political Participation. *Political Behavior.* 27 (2): 183–216.

Blais, Andre (2007) Turnout in elections. Rmt: Dalton, J. R.; Klingemann, H. D.(eds). *The Oxford Handbook of Political Behavior.* Oxford: Oxford University Press.

Card, David; Moretti, Enrico (2007). Does Voting Technology Affect Election Outcomes? Touch-screen Voting and the 2004 Presidential Election. *The Review of Economics and Statistics.* 89 (4): 660–673.

Digiallkirja seadus. *Riigi Teataja*. 08.01.2004. https://www.riigiteataja.ee/akt/694375. Kasutatud 23.05.2016.

Euroopa Parlamendi valimise seadus. *Riigi Teataja*. 01.01.2015. https://www.riigiteataja.ee/akt/13207876?. Kasutatud 21.05.2016.

Heiberg, Sven; Vinkel, Priit (2014). Mirko Ojakivi intervjuu: *Eesti turvaekspertide kinnitusel pole e-valimised manipuleeritavad.* ERRi veebiuudiste portaal. 13.mai. http://uudised.err.ee/v/eesti/751a3ea4-d0a2-426f-b9cb-b4f6cff82c10 Kasutatud 21.05.2016.

Kersting, Norbert; Baldersheim, Harald (2004). Electronic Voting and Democracy: A Comparative Analysis. New York: Palgrave Macmillan.

Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus. *Riigi Teataja.* 01.02.2016. https://www.riigiteataja.ee/akt/13177007?. Kasutatud 21.05.2016.

Kruve, Virgo veebileht www.evalimised.ee. Kasutatud 20.05.2016.

Kruve, Virgo (2011). Valimisreeglite kehtestaja võidab. *Kesknädal.* 23. märts Vol. 740. No. 11. http://www.kesknadal.ee/PDF/failid/Kesknadal%2023.03.2011.pdf. Kasutatud 20.05.2016.

Leps, Ando (2011). E-hääletus Riigkogu valimistel oli õigustühine. *Kesknädal.* 23. märts Vol. 740. No. 11. http://www.kesknadal.ee/PDF/failid/Kesknadal%2023.03.2011.pdf. Kasutatud 20.05.2016.

Michal, Kristen (2015). Sigrid Kõivu intervjuu: Ladõnskaja juhtum näitas e-hääletuse turvalisust. Postimehe veebiportaal. 11. märts. Viimati külastatud 21.05.2016. http://poliitika.postimees.ee/3119105/michal-ladonskaja-juhtum-naitas-e-haaletuse-turvalisust

Mossberger, Karen; Tolbert, J. Caroline. (2010) Digital democracy: How politics online is changing electoral participation. Rmt: Jan E. Leighley (ed). *The Oxford handbook of American elections and political behavior.* Oxford: Oxford University Press.

Norris, Pippa. (2003) Will new technology improve turnout? Evaluating Experiments in E-Voting v. All-Postal Voting Facilities in UK Local Elections. *Harvard University Faculty Research Working Papers Series*. pp. 1–29.

Riigikogu valimise seadus. Riigi Teataja. 16.05.2016. https://www.riigiteataja.ee/akt/13188851?. Kasutatud 20.05.2016.

Savisaar, Edgar (2013). E-valimistega said võimule need, keda ei valitud. *Kesknädala veebiportaal.* 1.mai http://www.kesknadal.ee/est/uudised?id=20807. Kasutatud 20.05.2016.

Solvak, Mihkel; Vassil, Kristjan (2016). *E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Development Over Ten Years (2005-2015).* Johan Skytte Institute of Political Studies.

Vabariigi valimiskomisjon. http://vvk.ee/avaleht/. Kasutatud 23.05.2016.

Vassil, Kristjan (2013). *Internet Voting and Politics: How e-voting influences turnout, political neutrality and trust.* Report for the Software Technology and Application Competence Center. Tartu.

Väärtnõu, Mati (2015). Statistika ei valeta: e-valimiste hääled vaid reformierakonna kasuks! *Kesknädala veebiportaal.* 18.märts http://www.kesknadal.ee/est/g2/uudised?id=24559. Kasutatud 21.05.2016.

Vabariigi Valitsuse pressikonverentsi stenogramm. 15.05.2014. *Vabariigi Valitsuse veebileht*. http://www.valitsus.ee. Kasutatud 21.05.2016.

Majanduse mõju valimiskäitumisele

Liisa Talving

Sissejuhatus

Seos majanduse ja poliitilise toetuse vahel on valimisuuringutes läbi aegade pälvinud suurt tähelepanu. Arvatakse, et majandustingimused avaldavad mõju valitsejate toetusele: kui majandusel läheb hästi, tunnustavad valijad riigijuhte selle eest ja viimaste populaarsus kasvab, ning vastupidi. Valijad on võimulolijaid majanduse käekäigu eest vastutavaks pidanud juba vähemalt 1930. aastate majanduskriisist alates, kuid hilisemasse rahvusvahelisse ajalukku on kahe valdkonna vaheline seos vast kõige eredamalt talletunud tänu Bill Clintoni kampaaniameistri James Carville'i sõnadele „[It's] the economy, stupid!". Need read kirjutas Carville 1992. aasta Ameerika presidendivalimiste aegu, et toonitada Clintoni kampaania fookust. Viimastel aastatel on majanduse mõju valimistele ülemaailmse majanduskriisi tulemusena taas kerkinud avaliku tähelepanu keskmesse.

Akadeemilises kirjanduses on seos majanduse ja valimistulemuste vahel leidnud kinnituse. Seos on positiivse suunaga: kui majandusel läheb hästi, siis valijate toetus võimulolijatele kasvab, kui majandusolukord halveneb, kannatab selle all riigijuhtide populaarsus. On leitud, et keskmiselt on majanduse abil võimalik seletada hinnanguliselt 20–30% varieeruvusest valitsejate populaarsuses (Nannestad ja Paldam 1994). Ameerikas peetakse seejuures võimulolijate all enamasti silmas riigi presidenti, samas kui Euroopas on poliitilise süsteemi erisustest tulenevalt fookus valitsusparteidel. Aastakümneid tagasi analüüsiti majanduslikku hääletamist valdavalt makronäitajate abil, kuid küsitlusandmete kättesaadavuse paranemisega on nüüdseks liigutud pigem indiviiditasandi uuringute juurde. Kuigi mõlemad lähenemised on tõestanud, et riigi majandus tõepoolest kujundab valimistulemusi, pole teada, kui universaalne nähtus majanduslik hääletamine (*economic voting*) siiski on. Ajaloost on mitmeid näiteid, kus valitsused on kandnud suuri kaotusi ajal, mil majandus õitseb, ning kogunud populaarsust, kuigi majandusnäitajad langevad. Teisisõnu, seos majanduse ja poliitiliste eelistuste vahel esineb teatud riikides, teatud valimistel ja teatud ajahetkel, kuid mitte alati ega kõikjal.

See peatükk vaatleb lähemalt majanduslikku hääletamist Eestis. Varem on majanduse rolli Eesti valijate eelistustes uuritud eeskätt üksikute valimiste näitel, kuid puudub üldistatav arusaam sellest, kas seosed majandusolukorra ja valitsuserakondade toetuse vahel, mida nähakse paljudes teistes riikides, kehtivad ka siinses kontekstis. Püüdes sellele küsimusele vastata, analüüsib peatükk poliitilise toetuse mustreid võrdlevalt nii 2015. aasta Riigikogu valimistel kui ka Euroopa Parlamendi valimistel 2014. aastal ja kohalike omavalitsuste valimistel 2013. aastal. Sedalaadi lähenemine annab võimaluse laiahaardelise järelduse tegemiseks poliitilise käitumise kohta Eestis. Peatükk on jagatud viieks osaks. Sissejuhatuse järel annan esmalt ülevaate majandusliku hääletamise teooriast ja sellest, millised on peamised varasemate tööde järelmid. Täpsemalt vaatlen muuhulgas nende uuringute tulemusi, mis on tehtud Eestis ja teistes postkommunistlikes riikides. Seejärel kirjeldan andmeid, muutujaid ning mudeleid, mida kasutan uurimisküsimusele vastamiseks. Peatüki neljas osa tutvustab empiirilise analüüsi tulemusi ning viimane osa võtab kokku töö olulisemad järeldused.

Kuidas mõjutab majandus valimiskäitumist?

Üldlevinud arusaama kohaselt on majanduse käekäik ja võimulolijate toetus omavahel tugevalt seotud. Ulatuslikud uuringud näitavad, et valijad kalduvad riigijuhte majandusarengu eest vastutavaks pidama ning premeerivad või karistavad neid vastavalt sellele, millises suunas majandusnäitajad liiguvad (Campbell *et al.* 1960; Key 1966; Kramer 1971; Fiorina 1981; Lewis-Beck 1988). Seejuures on tähtis silmas pidada, et majandusliku hääletamise loogika toetub eeldusele, et valitsejad omavad tegelikku mõju riigi majandusele* ning selle heaolu

* Sellist mõju ei pruugi omada näiteks nõrgad vähemusvalitsused või ajutised valitsused.

eest hoolitsemine on üks võimukandjate olulisemaid ülesandeid. Uurimisvaldkonna juured ulatuvad ratsionaalse valiku mudelitesse, kus usutakse, et valijad on kalkuleerivad olendid, kes tegutsevad strateegilise eesmärgiga maksimeerida oma kasu. Valijad võrdlevad valitsuse ja opositsiooni lubatavaid hüvesid ning annavad oma hääle sellele, kelle puhul on oodatav kasu suurem (Downs 1957). Kuivõrd riigijuhtide tegelikke tegusid on enamasti võimatu prognoosida, antakse hinnang pigem võimukandjate varasemale majanduslikule sooritusele ning eeldatakse sarnast käitumist tulevikus (Key 1966).

Majanduse positiivse suunaga efekt valijate eelistustele on leidnud kinnitust nii mikro- kui ka makrotasandi analüüsides. Riigitasandi uuringute peamine tulemus on, et makromajandusnäitajad, nagu SKP kasv, töötuse määr ja inflatsioon, korreleeruvad võimulolijate häältesaagiga valimistel (Goodhart ja Bhansali 1970; Mueller 1973; Jacobson 1990). Indiviiditasandi uuringud seevastu vaatlevad makronäitajate asemel kodanike subjektiivseid hinnanguid majanduse käekäigule ning uurivad, millist mõju avaldavad need poliitilistele eelistustele. Varasemad tulemused näitavad, et subjektiivsete hinnangute kujunemises mängib suuremat rolli riigi üldine majandusseis, mitte niivõrd inimeste endi rahaline hetkeolukord, kuna valitsejate vastutusalana nähakse eeskätt esimest (Kinder ja Kiewiet 1981; Lewis-Beck 1988). Samuti, nagu eespool mainitud, on valijate hinnangud võimulolijate sooritusele pigem tagasivaatava (retrospektiivse) kui etteulatuva iseloomuga (Key 1966; Fiorina 1981). Veel teame kirjanduse põhjal, et nn karistusmehhanism on kergemini tuvastatav olukorras, kus vastutus on väga selge: kui valijad teavad, kes majandusolukorra eest vastutust kannab (Powell ja Whitten 1993). Kui kontroll majanduse üle on jagunenud eri tegijate vahel, näiteks koalitsioonivalitsuses või tugeva opositsiooni korral, võivad valijad vastutuse omistamisel aga hätta jääda ning seeläbi nõrgeneb majanduse mõju valimiseelistustele.

Aastakümnetepikkune uurimistraditsioon on andnud küllalt hea pildi selle kohta, kuidas toimib majanduslik hääletamine arenenud demokraatiates, kuid teave riikide kohta, mis on hiljuti üle elanud või alles üle elamas suuri majanduslikke ja poliitilisi muutusi, on märksa piiratum (Stegmeier ja Lewis-Beck 2013). Põhjalikult keskendub Kesk- ja Ida-Euroopale Tucker (2006), kes leiab, et 1990. aastate postkommunistlikes riikides valis elektoraat mitte niivõrd klassikalise majandusliku hääletamise hüpoteesi kohaselt koalitsiooni-opositsiooni vahel, vaid pigem vana ja uut režiimi esindavate parteide vahel. Toetus viimastele oli suurem riikides, kus majandus liikus ülesmäge, sest uutel parteidel nähti sellises suunamuutuses olulist rolli (Tucker 2006). Üsna selgeid märke majandustendentside mõjust poliitilisele toetusele näitavad hoolimata suurtest metodoloogilistest erisustest ka hilisemat ajajärku käsitlevad tööd, kuigi tulemused on sageli ebaühtlased. Sugugi mitte kõik autorid ei jõua järelduseni, et mõju on statistiliselt oluline, või leiavad, et karistusmehhanismi tugevus on omakorda tingitud mõnest kontekstuaalsest lisategurist (vt ülevaateartikkel Lewis-Beck ja Stegmeier 2008). Enim empiirilist tähelepanu Kesk- ja Ida-Euroopa regioonis on seejuures pööratud Venemaale (Colton 1996, 2000; Mishler ja Willerton *et al.* 2003), Ungarile (Anderson *et al.* 2003) ja Poolale (Pacek 1994; Przeworski *et al.* 1996). Avaldamist on leidnud ka hulk postkommunistlikke riike võrdlevaid uuringuid (Fidrmuc 2000a, 2000b; Duch 2001; Tworzecki 2003; Roberts *et al.* 2008), mis küll sarnaselt Tuckerile (2006) keskenduvad enamasti valimiskäitumisele demokraatia algusaastatel. Võrreldavate küsitlusandmete kesine kättesaadavus on tinginud selle, et suur osa nendest töödest piirdub makrotasandi analüüsiga. Viimasega aga kaasneb oht teha ebakorrektseid järeldusi valijate poliitilise käitumise kohta, kuivõrd matemaatiliselt ei ole makrotasandi korrelatsioonid üks-üheselt üldistatavad indiviiditasandile (Robinson 1950).

Majandusliku hääletamise uuringud Eestis

Majanduse mõju valimiskäitumisele Eestis on uuritud vaid üksikutes töödes. Part (2014) keskendub 2011. aasta Riigikogu valimistele ning otsib vastust küsimusele, kas esimestel majanduskriisijärgsetel valimistel karistavad Eesti valijad valitsuserakondi järsu majanduslanguse ja sellega kaasnenud ebapopulaarsete otsuste eest. Autor leiab küsitlusandmeid kasutades kinnitust väitele, et valitsusparteide toetus on tõepoolest väiksem isikute hulgas, kes annavad kehvemaid hinnanguid riigi üldisele majandusolukorrale. Valijate isiklik rahaline

toimetulek ei mängi seejuures valimiseelistustes rolli. Samas nendib autor, et tegelikud valimistulemused ei ole nende järeldustega kooskõlas – nii Reformierakond kui ka IRL kogusid valimistel varasemast suurema häältesaagi ja kindlustasid oma koha valitsuses. Sedalaadi paradoksi võib ühelt poolt seletada eelmainitud vastutuse selguse printsiip. Peale siseriikliku poliitilise ja institutsionaalse konteksti kaldub vastutust majandustulemuste eest hägustama globaliseeruv ja üha integreeritum majandusruum, kus riigivalitsejate kontroll koduse majandusolukorra üle on piiratud (Fernández-Albertos 2006; Hellwig ja Samuels 2007; Costa Lobo ja Lewis-Beck 2012). Sellises olukorras võivad valijad näha süüd hoopis mõnel teisel osalisel, näiteks Euroopa Liidul, rahvusvahelistel finantsinstitutsioonidel vms. Teise võimaliku seletusena nimetab Part (2014) Eesti üleminekut eurole 2011. aasta alguses. Tõepoolest, valijad võisid mõista, et karmid kriisiaegsed kärped olid vähemalt osaliselt seotud vajadusega vastata eurotsooni kriteeriumidele. Majanduslikku mõõdet 2011. aasta parlamendivalimistel vaatleb ka Loone (2011). Makrotasandi analüüsi kasutades toob autor välja, et töötuse määr on seotud vasakpoolsete erakondade populaarsusega, kuid ei tuvasta inflatsiooni mõju ega leia selgeid tegureid, mis mõjutaksid valitsuserakondade toetust. Samas ei vaatle analüüs majanduskasvu seost erakondade valimistulemusega, mis on tavapäraselt sedalaadi uuringutes peamine makronäitaja.

Kokkuvõttes teame me majanduse ja valijakäitumise seosest Eestis vähe. Tööd, mis keskenduvad kriisiaegsetele valimistele, avardavad küll pisut pilti, kuid kuna puudub võrdlus n-ö tavapäraste valimistega, siis me ei tea, mil määral olid kriis ja sellele järgnev aeg ebatüüpilised. Võib-olla oleks Part (2014) võrdluses teiste valimistega leidnud, et kuigi majanduse mõju valijate eelistustele oli 2011. aastal oluline, oli see siiski nõrgem kui teistel aastatel. Seepärast on vaja välja selgitada majanduse mõju võimulolijate toetusele Eestis keskmiselt. Veelgi enam, puudub ülevaade selle kohta, kas valitsuserakondade karistamine ja premeerimine toimib ühtmoodi eri tüüpi valimistel. Varasemast kirjandusest on teada, et europarlamendi valimised on n-ö teise järgu valimised, kus vastutuse omistamine toimib teisiti kui üldvalimistel (Reif ja Schmitt 1980). Kas sama kehtib ka kohalike valimiste puhul? Ja kas see lubab oletada, et majanduse mõju valijate

eelistustele on eri valimistel erinev? Käesolev peatükk võtab vaatluse alla just need küsimused ja püüab täita märkimisväärse tühimiku valimiskäitumise-alases kirjanduses Eestis. Esmalt testitakse töös majanduslikku hääletamist kolmel viimasel valimisel Eestis tervikuna, keskendudes nii ajahetkele, mil riigi majandus on globaalsest kriisist üldjoontes taastunud ning vastutuse omistamise mehhanism peaks toimima tavapäraselt. Seejärel käsitletakse majanduse efekte eri tüüpi valimistel, analüüsides võrdlevalt poliitilist käitumist viimastel kohalikel, europarlamendi ja Riigikogu valimistel. Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi tellimusel korraldatud valimisjärgsed küsitlused võimaldavad kasutada sellise analüüsi jaoks vajalikku kvaliteetset, esinduslikku ja hästi võrreldavat andmestikku.

Eesti majanduslik ja poliitiline kontekst

Eesti ökonoomilist dünaamikat ilmestavad makronäitajad osutavad, et võrreldes kriisi kõrghetkega on majanduskeskkond järk-järgult paranenud (joonis 1). SKP kasv on väljunud sügavast madalseisust 2009. aastal ning saavutanud aeglase, ent stabiilse tõusutendentsi. Eesti majanduskasv jäi kriisi tipphetkel oluliselt allapoole Euroopa keskmist (28 EL riigi keskmine 2009. aastal Eurostati andmetel -4,4%, Eestis -14,7%), ent on nüüdseks selle taas ületanud (28 EL riigi keskmine 2014. aastal 1,4%, Eestis 2,9%). Töötuse määr on võrreldes kriisiajaga alanenud enam kui poole võrra, seejuures on Statistikaameti andmeil vähenenud eeskätt pikaajaliste töötute ehk enam kui 12 kuud tööd otsinud inimeste arv, kes moodustavad suurima vaesusriskiga töötute rühma (Statistikaamet 2015). Ka töötuse näitaja jääb allapoole Euroopa keskmist (28 EL riigi keskmine 2014. aastal 10,2%, Eestis 7,4%). Inflatsiooni määr ehk tarbijahinnaindeksi muutus on viimastel aastatel olnud hüplik, ent nüüdseks lähenemas Euroopa Keskpanga soovitatud 2% piirile.* Kuigi peamised makromajandusnäitajad peegeldavad suhtelist taastumist vahepealsest järsust langusest, maadlevad mitmed riigid finantskriisi ja eurotsooni võlakriisi tagajärjel jätkuvalt suure avaliku sektori võla ja eelarvedefitsiidiga. Eesti näitajad

* Hinnastabiilsuse tagamiseks on euroalade keskpankade eesmärk hoida inflatsioon 2% lähedal, kuid alla selle.

on ka siin eeskujulikud. Riigivõlg SKP-st oli 2014. aastal 92% EL riikides keskmiselt ja vaid 11% Eestis; valitsuseelarve defitsiit aga 2,4% SKP-st Euroopas keskmiselt ja 0,6% Eestis. Maastrichti kriteeriumid sätestavad seejuures euroala nõudena riigivõla mitte üle 60% SKP-st ja defitsiidimäära 3% või alla selle.

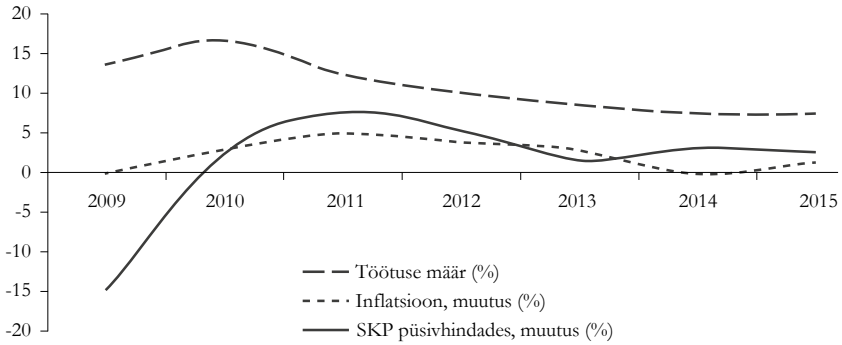

Joonis 1. Makromajandusnäitajad Eestis 2009–2015. *Allikas:* Statistikaamet, Eurostat, 2015. aasta Eesti Panga prognoosid

Järgmiseks vaatleme Eesti nelja suurema erakonna populaarsus-reitinguid elanikkonnaküsitluste andmete põhjal. Ülevaatlikuma pildi saamiseks on tähelepanu all üldised tendentsid (toetusemäär iga aasta jaanuaris vaadeldaval perioodil), jättes kõrvale kuupõhised väiksemad ja sageli statistilise vea piiresse jäävad protsendikõikumised. Joonis 2 näitab, et kõige selgemalt liigub üksteisele vastupidises suunas Reformierakonna ja Keskerakonna toetus: kui suureneb ühe populaarsus, siis langeb teise oma, ja vastupidi. Need trendid ei tundu esmapilgul olevat kooskõlas majandusliku hääletamise loogikaga: ränga majanduskriisi järel jätkas peaministripartei toetus hoogsat kasvamist, samas kui suurima opositsioonierakonna poolehoid kahanes. Et samal ajal liikus sünkroonis ülespoole ka teise võimuerakonna, Isamaa ja Res Publica Liidu (IRL) populaarsus, võib oletada, et koalitsioonil õnnestus majanduslikult keerulisel ajal kasu lõigata Eesti eduka eurotsooniga liitumise kuvandist. Hilisemad suuremad muutused reitingutes näivad pigem kokku langevat sisepoliitiliste sündmuste (näiteks 2012. aasta keskel lahvatanud Reformierakonna rahastamisskandaali)

kui majandusarenguga. Kas see viitab asjaolule, et majanduslikud kaalutlused ei mängi Eesti valija eelistustes olulist rolli?

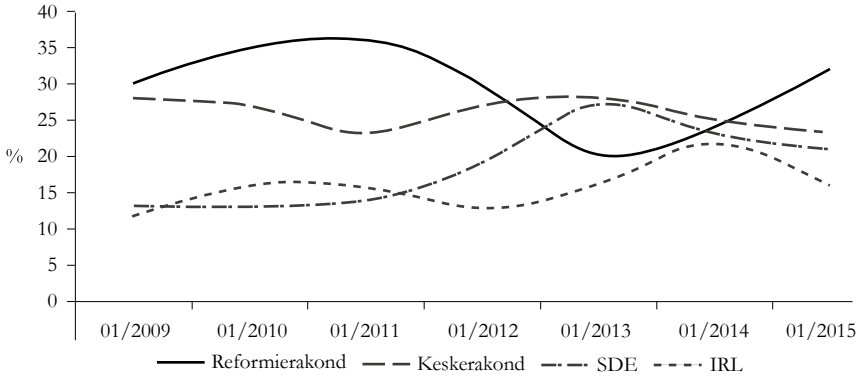

Joonis 2. Erakondade populaarsus Eestis 2009–2015 *Allikas*: TNS Emor

Andmed, meetod ja muutujad

Sellele küsimusele vastamiseks rakendatakse analüüsis kvantitatiivset statistilist analüüsi indiviiditasandi küsitlusandmetega. Andmed pärinevad Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi tellimusel tehtud valimisjärgsetest elanikkonnaküsitlustest, mida on Eestis järjepidevalt korraldatud alates 2003. aastast.* Tavapäraselt viiakse küsitlus läbi mõne nädala jooksul pärast Riigikogu, europarlamendi ja kohalike valimiste päeva; kokku küsitletakse proportsionaalse juhuvalimi meetodil ligikaudu tuhandet valimistel hääleõigust omanud isikut. Standardne valimi- ja küsitlusmetoodika ning sarnastel alustel koostatud küsitlusankeedid tagavad selle, et eri aastatel ja eri tüüpi valimiste järel kogutud andmed on omavahel hästi võrreldavad. Küsitluste tulemused on Eesti hääleõigusliku elanikkonna suhtes esinduslikud. Kuigi valimisjärgseid küsitlusi on riigiteaduste instituudi eestvedamisel korraldatud juba 2003. aastast, sisaldavad ankeedid praeguse analüüsi jaoks vajalikke küsimusi alates 2013. aastast. Seepärast keskendub peatükk kolmele viimasele uuringulainele. Ülevaate kolme uuringu tehnilistest andmetest annab tabel 1.

* Vt lisa www.enes.ee

Tabel 1. Kolme küsitluslaine tehnilised andmed

	2013	2014	2015
Valimiste tüüp	KOV	EP	RK
Valimiste kuupäev	20.10.2013	25.05.2014	01.03.2015
Küsitlustöö periood	06.–25.11.2013	26.05.–16.06.2014	03.–16.03.2015
Sihtrühm (hääleõiguslikud antud valimistel)	Eesti ja muude riikide kodanikud ning kodakondsuseta isikud vanuses 18+	Eesti ja muude EL riikide kodanikud vanuses 18+	Eesti kodanikud vanuses 18+
Küsitlusmeetod	Silmast silma intervjuu	Silmast silma intervjuu	Silmast silma intervjuu
Vastajate arv	1042	1002	1007
Vastamismäär	24%	34%	36%

Allikas: küsitlusfirmade tehnilised raportid, autori arvutused

Sõltuvaks muutujaks analüüsis on *erakondade toetus*. Majandusliku hääletamise uuringutes ei ole üht levinud viisi sõltuva tunnuse operatsionaliseerimiseks. Bellucci ja Lewis-Beck (2011) toovad oma ülevaateartiklis näiteks välja kaheksa viisi, kuidas sõltuv muutuja on defineeritud. Kõige tavapärasemalt vaadeldakse valijate eelistusi kategooriate koalitsioon-opositsioon vahel, kuid see lähenemine ei võta arvesse, et majandus võib koalitsioonierakondade toetusele avaldada erisugust mõju: mõni erakond võib sellest rohkem võita või kaotada kui teine (van der Brug *et al.* 2007). Ka Eesti kontekstis on sestap mõttekas vaadelda majanduse mõju erakondadele eraldi, eriti arvestades, et Sotsiaaldemokraatlik Erakond (SDE) ja IRL on viimastel aastatel kuulunud nii koalitsiooni kui ka opositsiooni. Parteide rühmitamise asemel koalitsiooni ja opositsiooni vahel analüüsitakse selles peatükis sõltuva muutujana valijaskonna toetust neljale suuremale parlamendierakonnale: Reformierakonnale, Keskerakonnale, SDE-le ja IRL-ile. Ülejäänud parteisid ega üksikkandidaate ei käsitleta, kuivõrd nende esindatus viimasel kolmel valimisel on olnud ebaühtlane. Erakondade toetuse mõõtmiseks kasutatakse küsitlusandmeid. Kõigis kolmes valimisjärgses uuringus küsiti vastajatelt, kes oma sõnutsi osalesid viimastel valimistel, järgmine küsimus: „Millise erakonna või üksikkandidaadi poolt te hääletasite?". Vastusevariante ette ei loetud; ankeeti märgiti vaid üks vastus. Vastused on analüüsi tarbeks

kodeeritud neljaks binaarseks tunnuseks, kus 1 tähistab neid vastajaid, kes viimastel valimistel hääletasid konkreetse erakonna poolt ja 0 neid, kes andsid oma hääle kellelegi teisele. Vastajad, kes rikkusid sedeli, ei soovinud küsimusele vastata, ei mäletanud või ei teadnud, kelle poolt nad hääletasid, jäeti analüüsist välja (kokku 5%). Reformierakonna valijaid on koondandmestikus 11,6%, Keskerakonna valijaid 19,3%, SDE poolt hääletanuid 10,1% ja IRL-i toetajaid 9,5%.

Keskne sõltumatu tunnus käesolevas töös on *vastajate subjektiivsed hinnangud majandusele*. Nende mõõtmiseks kasutati ankeetides järgmist küsimust: „Mida te arvate majandusest? Kas Eesti üldine majanduslik olukord on võrreldes 12 kuu taguse olukorraga muutunud?" Vastus paluti anda viiepallisel skaalal, kus 1 = palju paremaks, 2 = natuke paremaks, 3 = on jäänud samaks, 4 = natuke halvemaks ja 5 = palju halvemaks. Tegemist on klassikalise retrospektiivse mõõtevahendiga majandusliku hääletamise uuringutes, mida sarnasel kujul kasutatakse üle maailma (vt Lewis-Beck 1988). Kuna vastajaid, kes langesid kahte äärmisse kategooriasse ehk kelle hinnangul on majandus läinud palju paremaks või palju halvemaks, oli kokku väga vähe, on vastused ümber kodeeritud kolme kategooriasse, kus 1 = halvemaks, 2 = samaks ja 3 = paremaks. Kolmes uuringulaines kokku leidis 31,9% vastajatest, et majandus on aastaga läinud kehvemaks, 40,2%, et see on jäänud samaks ning 26,7%, et olukord on paranenud. 1,3% ei osanud küsimusele vastata.

Selleks, et testida majandushinnangute suhtelist mõju valijakäitumisele, on mudelitesse lülitatud mitmed kontrolltunnused. Need koosnevad peamiselt traditsioonilistest näitajatest, mis avaldavad mõju indiviidi valimiskäitumisele. Ameerika teaduskirjanduses peetakse kõige kesksemaks tunnuseks, mis poliitilisi eelistusi mõjutab, identifitseerimist erakonnaga – enamik valijatest tunneb lähedust ühega kahest suurest parteist, demokraatide või vabariiklastega (Campbell *et al.* 1960). Euroopas, kus parteimaastik on killustunum, on selliseks ankurtunnuseks pigem indiviidi ideoloogiline enesemääratlus (Inglehart ja Klingemann 1976). Ka praeguses analüüsis eeldan seetõttu, et vastaja *subjektiivsel paigutusel parem-vasak-skaalal* (0 = vasak, 10 = parem) on poliitilisele eelistusele tugev mõju. Peale

selle on mudelitesse lisatud vastaja *vanus* (täisaastates), *sugu* (0 = mees, 1 = naine), *haridustase* (1 = alg- või põhiharidus, 2 = keskharidus, 3 = kutseharidus, 4 = kõrgharidus), *elukoht* (0 = maa, 1 = linn), *kodune keel* (0 = muu, 1 = eesti) ja *sissetulek* (jaotatuna detsiilidesse). Selleks, et võtta arvesse mittevaadeldavat heterogeensust aastate lõikes, lisan ka dihhotoomse tunnuse iga kolme *küsitlusaasta* kohta (tausta-kategooriaks määratud 2013, kus vastajate hinnangud majandusele on kõige madalamad). Kõikide algtunnuste kirjeldav statistika on toodud lisas 1.

Kuivõrd sõltuvad tunnused on töös määratletud binaarsetena (1 = hääletas antud erakonna poolt, 0 = hääletas kellegi muu poolt), rakendan analüüsimiseks logistilist regressiooni. Eesmärk on selgitada välja, mil moel mõjutavad sõltumatud tunnused, eeskätt subjektiivsed hinnangud majandusele, toetust Eesti neljale suurimale erakonnale. Tulemused on regressioonikoefitsientide asemel, mis on enamasti raskesti tõlgendatavad, esitatud keskmiste marginaalefektidena. Need peegeldavad konkreetse erakonna poolt hääletamise tõenäosust sõltuva tunnuse liikudes selle miinimumväärtusest maksimumini, hoides kõiki teisi muutujaid nende keskmise väärtuse juures. Selleks, et erinevate sõltumatute muutujate mõju ulatust saaks omavahel võrrelda, on kõik tunnused ümber kodeeritud selliselt, et nende väärtused jäävad 0 ja 1 vahele (nt kolmepallise skaala kategooria 1 saab uueks väärtuseks 0, kategooria 2 uus väärtus on 0,5 ja kategooria 3 uus väärtus on 1).

Empiirilised tulemused

Enne regressioonanalüüsi tulemuste tõlgendamist vaatleme tunnustevahelisi korrelatsioone. Tabelist 2 nähtub esmalt, et indiviidide hinnangud riigi majandusele on kõige tugevamalt seotud opositsioonilise Keskerakonna toetusega. Seejuures on seos negatiivse suunaga – mida kõrgemad on hinnangud majandusolukorrale, seda väiksem on Keskerakonna toetusmäär. Ülejäänud kolme partei puhul on seos vastupidine. SDE ja IRLi toetus on majandushinnangutega võrdlemisi nõrgalt seotud, eeskätt näeme majanduse seost just Reformierakonna ja Keskerakonna poolt hääletamisega. Samas viitab dispersioonanalüüs ANOVA kõigi nelja erakonna puhul sellele, et majandushinnangute rühmade vahel on statistiliselt oluline erinevus 99%-sel olulisusnivool. Teisisõnu sõltub iga erakonna toetuse keskväärtus sellest, millisena tajub vastaja riigi majanduslikku olukorda.

Tabel 2. Seosed erakondade toetuse ja majandushinnangute vahel

	Pearsoni r
Reformierakond	0,16
Keskerakond	-0,25
SDE	0,05
IRL	0,07

Järgmiseks kontrollime tulemusi mitmese regressioonmudeliga, kus analüüsi on lülitatud ka kaasmuutujad. Kolme aasta küsitlusandmed on selle tarbeks koondatud ühte andmefaili. Tabelis 3 on ära toodud mudelid, mis selgitavad nelja erakonna toetuse seost sõltumatute tunnustega. Võrreldes esmalt mudelite seletusvõime näitajat pseudo-R^2, näeme, et analüüsi lülitatud muutujad aitavad kõige edukamalt seletada Keskerakonna ja Reformierakonna toetust. 16% Reformierakonna ja koguni 39% Keskerakonna toetuse varieeruvusest on seletatav just nende sõltumatute tunnustega. IRL-i ja SDE puhul on vastavad näitajad 11% ja 5%, viidates asjaolule, et nende erakondade valijaid iseloomustavad suures osas mingid muud tegurid.

Erakondliku toetuse mudelid

Liikudes edasi mudelite sisulise tõlgenduse juurde, näeme kõigepealt, et kui üldiselt peetakse Euroopas valimiseelistusi määravaks ankurtunnuseks indiviidi ideoloogilisi hoiakuid, siis Eestis on kolme erakonna puhul neljast kõige määravamaks ennustajaks hoopis vastaja kodune keel. Eesti keele kõnelemine suurendab Reformierakonna poolt valimise tõenäosust võrreldes muu koduse keelega koguni 42% võrra (vt mudel 1) ja IRL-i poolt hääletamise tõenäosust 27% võrra (vt mudel 4). Ka SDE valijad on pigem eestikeelsed, kuigi efekt on teiste erakondadega võrreldes väiksem (9%) (vt mudel 3). Keskerakonna poolt aga hääletab märksa suurema tõenäosusega venekeelne

elektoraat (35%) (vt mudel 2). Enese ideoloogiline määratlus avaldab valimiseelistusele märkimisväärset mõju ka Eestis. Näeme, et end parem-vasak-skaalal keskpunktist paremale paigutanud vastajad kalduvad kuuluma Reformierakonna või IRL-i toetajaskonda, samas kui vasakpoolsete vaadetega isikud hääletavad pigem Keskerakonna või SDE poolt. Tulemused näitavad veel, et vastaja vanus on seotud üksnes Reformierakonna ja Keskerakonna toetusega: nooremad inimesed valisid viimasel kolmel valimisel pigem esimest ja vanemad inimesed teist parteid. Sugu seevastu ei mängi nende kahe erakonna toetuse puhul rolli, küll aga kalduvad naised veidi enam hääletama SDE ja mehed IRL-i poolt. Linnaelanikke on enam nii Reformierakonna kui ka Keskerakonna valijaskonnas; sissetulek aga avaldab mõju üksnes SDE toetusele.

Enam kui sotsiaaldemograafilised näitajad, huvitab meid praegusel juhul see, kuidas isiku subjektiivne hinnang majandusele on seotud nelja erakonna poolt hääletamise tõenäosusega. Regressioonanalüüsi tulemused tabelis 3 näitavad, et majandushinnangutel on statistiliselt oluline positiivne mõju Reformierakonna ja SDE ning negatiivne mõju Keskerakonna toetusele. IRL-i poolt hääletamine ei ole valijate arusaamaga majanduse käekäigust olulisel määral seotud. Kõige tugevam on seos majanduse ja valimiseelistuse vahel Keskerakonna puhul. Positiivne hinnang Eesti majandusele vähendab Keskerakonna poolt hääletamise tõenäosust 6% võrra, võrreldes hääle andmisega mõnele muule parteile või üksikkandidaadile. Reformierakonna ja SDE puhul on seose suund vastupidine: positiivsed majandushinnangud suurendavad tõenäosust kuuluda Reformierakonna valijate hulka 5% võrra ja SDE valijaskonda 2% võrra. Need tulemused on kooskõlas majandusliku hääletamise põhiteesiga, mille kohaselt valijad premeerivad võimuerakondi, kui majandusel läheb hästi. Seega saame öelda, et viimased kolmed valimised kokkuvõetuna annavad selge tunnistuse retrospektiivse* majandusliku hääletamise olemasolust Eestis, kuigi mõju ulatus on parteide puhul mõnevõrra erinev.

* Ankeedid sisaldasid ka ettevaatavaid hinnanguid majandusele („Mida te arvate, milline on Eesti üldine majanduslik olukord 12 kuu pärast?"). Prospektiivsed hinnangud on varasema kirjanduse põhjal valimiseelistustega vähem seotud kui retrospektiivsed. Analüüs Eesti andmetel 2013–2015 näitab samuti, et need avaldavad (positiivse suunaga) mõju ainult Reformierakonna toetusele.

Tabel 3. Nelja erakonna toetusega seotud tegurid

	Mudel 1 (REF)	Mudel 2 (KESK)	Mudel 3 (SDE)	Mudel 4 (IRL)
Hinnang majandusele	0,05*	-0,06***	0,02*	-0,00
	(0,03)	(0,02)	(0,01)	(0,01)
Enesepaigutus parem-vasak-skaalal	0,34***	-0,27***	-0,29***	0,23***
	(0,05)	(0,01)	(0,07)	(0,04)
Vanus	-0,07*	0,28**	-0,06	-0,02
	(0,04)	(0,11)	(0,08)	(0,03)
Naine	0,02	-0,02	0,02***	-0,03**
	(0,03)	(0,02)	(0,01)	(0,01)
Haridus	-0,05	-0,03	0,04	0,05*
	(0,05)	(0,02)	(0,05)	(0,03)
Linnaelanik	0,05**	0,10***	-0,01	0,04
	(0,02)	(0,03)	(0,02)	(0,03)
Kodune keel eesti	0,42***	-0,35***	0,09***	0,27***
	(0,06)	(0,01)	(0,03)	(0,02)
Sissetulek	-0,00	-0,05	0,08***	0,01
	(0,02)	(0,03)	(0,02)	(0,04)
2014	0,06***	-0,04***	0,07***	-0,09***
	(0,02)	(0,00)	(0,01)	(0,00)
2015	0,03***	0,01***	0,06***	-0,09***
	(0,00)	(0,00)	(0,01)	(0,00)
Vastajate arv	1353	1353	1353	1353
Pseudo-R^2	0,16	0,39	0,05	0,11

Allikas: Valimisjärgsed küsitlused 2013, 2014 ja 2015; autori arvutused

Märkused: Tabelis on toodud keskmised marginaalefektid, standardvead sulgudes. Standardvead on klasterdatud küsitlusaastate alusel. Sõltuva tunnuse väärtus on 1, kui vastaja valis viimastel valimistel seda erakonda ja 0, kui hääl läks kellelegi teisele. Vastajad, kes rikkusid sedeli, ei soovinud vastata, ei mäletanud või ei teadnud, kelle poolt nad hääletasid, on analüüsist välja jäetud. Kõik sõltuvad tunnused on ümber kodeeritud selliselt, et nende väärtused jääksid 0 ja 1 vahele.

*** p<0.01 ** p<0.05 * p<0.1

Erisused valimistüübi lõikes

Seni keskendusime analüüsile, kus kolme valimise järel kogutud andmed on koondatud kokku üheks andmestikuks. Kuivõrd kirjanduse põhjal on teada, et vastutuse omistamine võib varieeruda sõltuvalt valimiste tüübist (Reif ja Schmitt 1980), vaatleme järgmiseks majanduse seost erakondade toetusega kõigil kolmel valimisel eraldi: 2013. aasta kohalike omavalitsuste valimistel, 2014. aasta europarlamendi valimistel ja 2015. aasta Riigikogu valimistel. Selleks, et välja selgitada, kas majandusliku hääletamise ulatus valimistel erineb, koostan regressioonmudelid, mis sisaldavad majandushinnangute ja valimistüübi interaktsiooni. Interaktsioon näitab, kuidas muutub ühe teguri mõju väljundile sõltuvalt teise teguri väärtusest. Tulemused on esitatud joonistena, mis peegeldavad majanduse efekti iga erakonna toetusele kolmel valimisel koos 95-protsendilise usaldusintervalliga. Ruumi kokkuhoiu eesmärgil keskenduvad joonised üksnes kahe tunnuse, erakonna toetuse ja majandushinnangute koosmõjule, kõik teised tegurid on hoitud nende keskmise väärtuse juures.

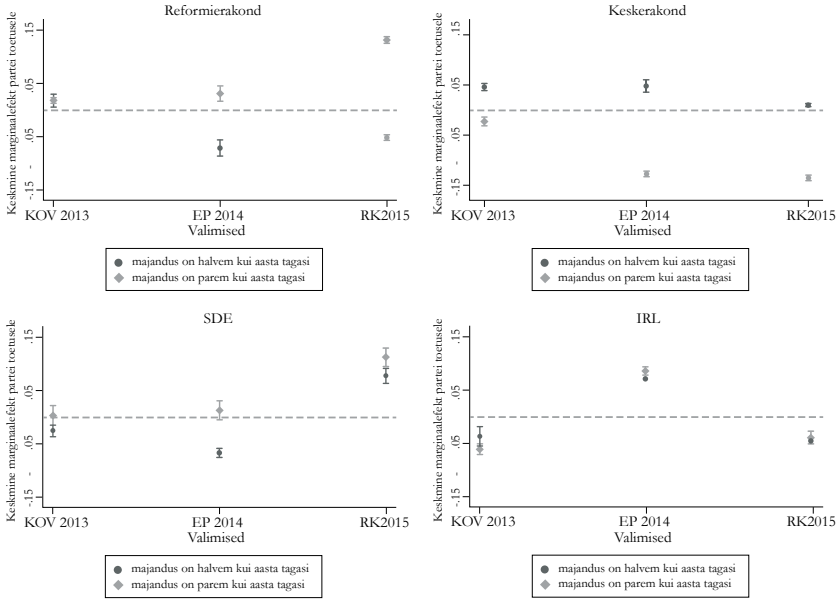

Joonis 3. Majandushinnangute seos erakondade toetusega valimistüüpide kaupa
Allikas: Valimisjärgsed küsitlused 2013, 2014 ja 2015; autori arvutused

Joonis 3 kinnitab ühelt poolt juba eelnevalt esitatud tulemusi: vastajate hinnangutel majandusele on statistiliselt oluline positiivne mõju eeskätt Reformierakonna toetuse puhul: erakonna poolt hääletamine on üldjoontes suurem nendes valijarühmades, kes tajuvad majandust positiivsena. Keskerakonna puhul on mõju vastupidine – kui majandusel läheb hästi, siis partei toetus selgelt kannatab. Küll aga näeme, et need tendentsid varieeruvad valimistetüübi lõikes. Kohalike omavalitsuste valimistel erakondade toetus majandushinnangute rühmades ei erine või jääb erisus usaldusvahemiku sisse. Ainsana võib teatavat (negatiivset) efekti täheldada Keskerakonna puhul. See näitab, et kohaliku tasandi valimisel mängib majanduse käekäik valijate kaalutlustes võrdlemisi väikest rolli, samas kui kaalukeeleks hääletamistulemustes on mingid muud tegurid. Europarlamendi valimistel on pilt teistsugune: majanduse edusammude eest premeeritakse koalitsioonierakondi (Reformierakond ja SDE) ning karistatakse Keskerakonda kui suurimat opositsiooniparteid. Viimastel Riigikogu valimistel 2015. aastal võitis kosuvast majandusest samuti selgelt enim Reformierakond, SDE puhul jääb mõju väiksemaks. Ühtlasi näeme ka riiklikel valimistel majanduse tugevat negatiivset seost Keskerakonna poolt hääletamisega. IRL-i toetus aga ei sõltu mitte ühelgi kolmest valimisest olulisel määral subjektiivsetest majandushinnangutest.

Kokkuvõte

Arvukad empiirilised uuringud näitavad, et majanduse ja valimistulemuste vahel on selge positiivne seos – kui majandusel läheb hästi, suureneb enamasti ka võimuparteide toetus. Kui aga majandusolukord halveneb, kalduvad valijaid võimulolijaid selle eest vastutavaks pidama ning neid kehvade tulemuste eest hääletamata jätmisega karistama. Arenenud demokraatiates on majanduse mõju valimiskäitumisele uuritud juba aastakümneid, kuid märksa vähem on teada, kas sarnased mehhanismid toimivad ka uutes ja arenevates demokraatiates. Eestis on majanduslikku hääletamist uuritud vaid üksikutes töödes ja needki piirduvad andmetega ajast, kus tulemusi võisid hägustada nii üleilmne majanduskriis kui ka üleminek eurole,

mistõttu valitsuse premeerimine ja karistamine ei pruukinud toimida nii nagu tavalisel ajal.

Tulenevalt eelnevast võtsin eesmärgi välja selgitada, kas ja mil määral kujundab indiviidi hinnang majanduse käekäigule tema valimiseelistusi n-ö normaalses poliitilises ja majanduslikus kontekstis. Selle tarvis kasutasin valimisjärgsete küsitluste andmeid aastatest 2013, 2014 ja 2015. Analüüsi tulemused näitavad, et kuigi nelja suurima erakonna toetus Eestis on eeskätt mõjutatud etnilisest lõhest ja valijate ideoloogilisest enesemääratlusest, esineb selge seos ka majanduse ja poliitiliste eelistuse vahel. See varieerub olulisel määral erakonniti ja valimistetüübi järgi. Nii näeme, et enim mõjutavad majandushinnangud Reformierakonna ja Keskerakonna toetust, kuid vastupidises suunas. Kui peaministripartei toetus majandusnäitajate paranedes kasvab, siis suurim opositsioonierakond sellest hoopis kaotab. SDE ja IRL-i valijaskonda ajendavad majanduslikud kaalutlused vähem. Võib arvata, et kuna viimaste positsioon koalitsioonis ja opositsioonis on varieeruv ja nõrgem, ei peeta neid erakondi nii suurel määral riigi rahakoti eest vastutavaks. Peale selle nähtub tulemustest, et majanduslik hääletamine esineb selgemalt Riigikogu ja europarlamendi valimistel, samas kui kohalike omavalitsuste valimistel lähtuvad valijad hääletamisel muudest teguritest kui majandus.

Tulemused aitavad ühelt poolt senisest põhjalikumalt selgitada poliitilist käitumist Eestis ning paremini mõista, miks valimistulemused võivad kujuneda ühe- või teistsuguseks. Teisalt annab majandusliku hääletamise olemasolu osaliselt tunnistust sellest, et demokraatlik vastutus ei ole siinses kontekstis üksnes sõnakõlks. Kui seos majanduse ja valimistulemuste vahel oleks olematu, jääksid poliitilistele liidritele vabad käed viia ellu mistahes poliitikat, sõltumata sellest, kas see teenib avalikku heaolu või mitte (Nadeau *et al.* 2013). Kui aga valijatel on võimalik riigi majanduslikku käekäiku jälgida ning tulemustele vastavalt reageerida, on parteid, kes valimisedu nimel tegutsevad, sunnitud poliitika kavandamisel ja rakendamisel arvesse võtma laiemat avalikku huvi. Sellisel moel saavad kodanikud täieõiguslikult osaleda demokraatlikus otsustusprotsessis.

Kasutatud kirjandus

Anderson, L., Lewis-Beck, M. S, Stegmaier, M. (2003). Post-socialist democratization: a comparative political economy model of the vote for Hungary and Nicaragua. *Electoral Studies*, 22(3): 469–484.

Bellucci, Paolo; Lewis-Beck, Michael S. (2011). A stable popularity function? Cross-national analysis. *European Journal of Political Research,* 50(2): 190–211.

Van der Brug, Wouter; van der Eijk, Cees; Franklin, Mark (2007). *The Economy and the Vote: Economic Conditions and Elections in Fifteen Countries*. New York: Cambridge University Press.

Campbell, Angus; Converse, Philip E; Miller, Warren E; Stokes, Donald E. (1960). *The American Voter.* New York: Wiley.

Colton, Timothy J. (1996). Economics and voting in Russia. *Post-Soviet Affairs*, 12(4): 289–317.

Colton, Timothy J. (2000). *Transitional Citizens: Voters and What Influences Them in the New Russia.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Costa Lobo, Marina; Lewis-Beck, Michael S. (2012). The integration hypothesis: How the European Union shapes economic voting. *Electoral Studies,* 31: 522–528.

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Duch, Raymond M. (2001). A developmental model of heterogeneous economic voting in new democracies. *American Political Science Review*, 95(4): 895–910.

Fernández-Albertos, Jose (2006). Does internationalisation blur responsibility? Economic voting and economic openness in 15 European countries. *West European Politics,* 29(1): 28–46.

Fidrmuc, Jan (2000a). Economics of voting in post-communist countries. *Electoral Studies*, 19(2-3): 199–217.

Fidrmuc, Jan (2000b). Political support for reforms: economics of voting in transition countries. *European Economic Review*, 44(8): 1491–513.

Fiorina, Morris P. (1978). Economic retrospective voting in American national elections: A micro-analysis. *American Journal of Political Science*, 22(2): 426–443.

Goodhart, C. A. E.; Bhansali, R. J. (1970). Political Economy. *Political Studies*, 18(1): 43–106.

Hellwig, T. T.; Samuels, D. (2007). Voting in Open Economies: The Electoral Consequences of Globalization. *Comparative Political Studies,* 40(3): 283–306.

Inglehart, R.; Klingemann, H. D. (1976). Party identification, ideological preference, and the left-right dimension among western mass publics. *Psychômetrika,* 29: 129.

Jacobson, Gary C. (1990). Does the economy matter in mid-term elections? *American Journal of Political Science,* 34(2): 400–404.

Key, V. O. (1966). *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting, 1936-1960*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Kinder, Donald R.; Kiewiet, Roderick D. (1981). Sociotropic politics: the American case. *British Journal of Political Science,* 11(2): 129–161.

Kramer, Gerald H. (1971). Short-term fluctuations in US voting behavior, 1896–1964. *American Political Science Review*, 65(1): 131–143.

Lewis-Beck, Michael S. (1988). *Economics and Elections: The Major Western Democracies.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Lewis-Beck, Michael S.; Stegmaier, Mary. (2008). The economic vote in transitional democracies. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 18(3): 303–323.

Loone, Oudekki (2011). Töölised, kapitalistid ja Riigikogu valimistulemused 2011. *Riigikogu Toimetised*, 23.

Mishler, William; Willerton, John P. (2003). The Dynamics of presidential popularity in post-communist Russia: cultural imperative versus neo-institutional choice? *Journal of Politics*, 65(1): 111–141.

Mueller, John E. (1973). *War, presidents, and public opinion*. New York: John Wiley & Sons.

Nadeau, Richard; Lewis-Beck, Michael S.; Bélanger, Éric (2013). Economics and Elections Revisited. *Comparative Political Studies,* 46(5): 551–573.

Nannestad, Peter; Paldam, Martin (1994). The VP-function: A survey of literature on vote and popularity functions after 25 years. *Public Choice*, 79(3–4): 213–245.

Pacek, Alexander C. (1994). Macroeconomic conditions and electoral politics in East Central Europe. *American Journal of Political Science*, 38(3): 723–744.

Part, Ingrit (2014). *Majanduslik hääletamine 2011. aasta Riigikogu valimiste näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, riigiteaduste instituut.

Powell, Jr. G. Bingham; Whitten, Guy D. (1993). A cross-national analysis of economic voting: Taking account of the political context. *American Journal of Political Science*, 27(2): 391–414.

Przeworski, Adam (1996). Public support for economic reforms in Poland. *Comparative Political Studies*, 29: 520–543.

Reif, Karlheinz; Schmitt, Hermann (1980). Nine second-order national elections – A conceptual framework for the analysis of European elections results. *European Journal of Political Research,* 8(1): 3–44.

Roberts, Andrew (2008). Hyperaccountability: economic voting in Central and Eastern Europe. *Electoral Studies,* 27(3): 533–546.

Robinson, W. S. (1950). Ecological correlations and the behavior of individuals. *American Sociological Review*, 15(3): 351–357.

Statisikaamet (2015). Pikaajaline töötus on oluliselt vähenenud. Kasutatud 14. 10. 2015. https://www.stat.ee/90558

Stegmeier, Mary; Lewis-Beck, Michael S. (2013). Economic voting. *Oxford Bibliographies in Political Science*, Ed. Rick Valelly. New York: Oxford University Press.

Tucker, Joshua A. (2006). *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic, 1990–1999*. New York: Cambridge University Press.

Tworzecki, Hubert (2003). *Learning to choose: electoral politics in East-Central Europe*. Standford, CA: Stanford University Press.

Lisa 1. Tunnuste kirjeldav statistika

Millise erakonna või üksikkandidaadi poolt te [viimastel Riigikogu/EP/KOV valimistel] hääletasite?	Keskerakond 19,3% Reformierakond 11,6% SDE 10,1% IRL 9,5% Muu erakond või üksikkandidaat 15,7% Vastamata (sh ei käinud valimas, keeldus vastamast, rikkus sedeli, ei mäleta vms) 33,8%
Mida te arvate majandusest? Kas Eesti üldine majanduslik olukord on võrreldes 12 kuu taguse olukorraga muutunud...?	Palju paremaks 1,1% Natuke paremaks 25,6% On jäänud samaks 40,2% Natuke halvemaks 23,9% Palju halvemaks 7,9% Vastamata 1,3%
Poliitikast rääkides kasutatakse mõisteid „vasak-" ja „parempoolsus". Kuhu te paigutaksite ennast skaalal, kus 0 tähistab vasakpoolset ja 10 parempoolset?	Keskmine 5,5 Miinimumväärtus 0 Maksimumväärtus 10 Standardhälve 2,1 Vastamata 21,2%
Kui vana te hetkel olete?	Keskmine 50,2 aastat Miinimumväärtus 18 aastat Maksimumväärtus 92 aastat Standardhälve 17,9 aastat Vastamata 0,3%
Kas te olete…?	Mees 44,5% Naine 55,5%
Milline on teie kõrgeim haridustase?	Alg- või põhiharidus 18,6% Keskharidus 23,7% Kutsekesk- või keskeriharidus (kutsekool või tehnikum) 29,5% Kõrgharidus 28,1% Vastamata 0,1%
Kas te ütleksite, et te elate…?	Linnas 34,1% Maal 65,9%
Millist keelt te räägite kodus kõige sagedamini?	Eesti 77,3% Vene 22,4% Muu 0,3%
Kui suur on teie leibkonna keskmine kogunetosissetulek ühes kuus? Liitke kokku kõigi leibkonnaliikmete ametlikud ja mitteametlikud palgad, pensionid, stipendiumid, elatusrahad, toetused ja muud sissetulekud pärast maksude mahaarvamist, st raha, mille teie leibkond sai kätte.	Kuni 500 € 29,5% 501–1000 € 28,5% Üle 1001 € 21,7% Vastamata 20,3%

Allikas: Valimisjärgsed küsitlused 2013, 2014 ja 2015; autori arvutused

Heitlus ringkondliku esinumbri pärast

Rein Toomla

Sissejuhatuseks

Alates 1992. aasta Riigikogu valimistest on meie valimissüsteem püsinud enam-vähem muutumatuna – on küll lõdvendatud esialgu väljatöötatud kvoote, kuid põhimõtted on jäänud samaks. Veerandsajandipikkune aeg peaks andma võimaluse ühelt poolt üldistada, teiselt poolt loodetavasti prognoosida – kasvõi hüpoteesina.

Riigikogu liikmeks saadakse kas valituna otse konkreetsest valimisringkonnast või tänu kõrgele paigutusele üleriigilises hierarhilises erakonnanimekirjas. Praeguse käsitluse põhirõhk langeb ringkonnale, seega jäävad üleriigiline nimekiri ja seal peituvad võimalused tähelepanu alt välja. Ringkonnas toimuvate valimiste puhul tuletan meelde, et erakonnad, varasematel aegadel ka muud ühendused, esitavad ringkonna jaoks oma nimekirja, mis on järjestatud. Mis põhimõtetel, seda seadus ei reguleeri. Ringkonna esinumber on tavaliselt poliitik, kes on tuntud ja kellele saab üles ehitada ringkonnakogu valimiskampaania. Kuid samas jääb lõplik sõna ikkagi valijatele – erakonna esinumber ei ole paika naelutatud, valijate hääled otsustavad, kes selles nimekirjas tõuseb esimeseks ja kes langeb tahapoole. Kui esinumber ei kogu nii palju hääli, et ületada isikukvoot ja osutuda valituks otse, siis saab ta Riigikokku teiste oma erakonna kandidaatide toel. Selles tähenduses on esinumbriks jäämine või tõusmine Riigikogu liikmeks saamise seisukohalt erakordselt tähtis.

Sama tähtis on erakonna valik – milline kandidaatidest panna esikohale, sest tema peale loodetakse kui võimaliku Riigikogu liikme, kuid samuti kui kindla häältemagneti peale. Populaarse esinumbri kogutud häältehulk aitab kaasa erakonnakaaslaste edule nii selles ringkonnas kui ka üle riigi. Kui erakonna esinumber neid lootusi ei õigusta ja tema koha hõivab keegi teine, võib see olla pettumuseks nii erakonnale kui ka ametlikule esinumbrile, eriti muidugi viimasele. Miks siis eksitakse? Katseküsimusele vastamine eeldab laiema pildi mõistmist. Teoreetikud on nimetanud selle valdkonna üldises valimisraamistikus kandidaatide selekteerimise protsessiks. Alljärgnevalt käsitleme nii seda teemat kui ka alateemat kandidaatide eelistamisest valijate poolt.

Kiirpilk analüüsile teaduskirjanduses

Pisut riskantselt saab väita, et seose otsimine ühelt poolt erakondade, valimiste, parlamentide ja teiselt poolt kandidaatide vahel sai alguse alles 1980. aastate lõpus, mil Michael Gallagher tõdes, et kandidaatide selekteerimise kvaliteet mõjutab valitud rahvasaadikute kvaliteeti, parlamendi töö tulemuslikkust, sageli ka valitsuse liikmeid ja laieneb mõnikord terve riigi poliitikale. Kuid kohe ütleb Gallagher, et selle valdkonnaga tegelemisele on pööratud väga vähe tähelepanu, isegi nii vähe, et artiklite kogumiku pealkirjas on toimetajad pidanud vajalikuks kandidaatide valikut nimetada saladuste aias (*secret garden*) toimuvaks (Gallagher 1988: 15).

Selleks ajaks oli erakondade tegevuse lahtimõtestamine kestnud enam kui 80 aastat, valdkonna inkunaabel – Moissei Ostrogorski põhiteos „La democratie et l'organisation des partis politiques" – oli ilmunud 1903. aastal. Samas kujutab Ostrogorski huvitavat erandit – temal on juba visandatud seos kandidaatide ja nende võimaliku valimisedu vahel – selleks on populaarsus, mis omakorda on tingitud kandidaadi kohalikust päritolust (Ostrogorski 1982: 208). Ühemandaadilistes valimisringkondades (Ostrogorski uurimus on pühendatud süsteemi klassikalistele esindajatele Suurbritanniale ja USA-le) on see kandidaadi jaoks kindlasti oluline, võib olla isegi kõige olulisem tunnus.

Mida pidasid oluliseks Ostrogorskile järgnenud klassikud? Robert Michels oma töös „Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens" (1911) on tuntud oma kuulsa väite poolest – „kes ütleb organisatsioon, ütleb oligarhia" (Michels 1962: 365). Meid huvitavast

tahust libiseb Michels mööda, analüüsides küll liidri fenomeni ja sellele kohale kandideerimist, kuid jättes muud kandidaadid vaatluse alt välja.

Maurice Duverger' töö „Les parties politiques" (1951) paneb aluse tänapäevasele peavoolule kandidaatide analüüsis, tõstatades uurimisprobleemi – kes paneb kandidaadi paika ja kuidas ta seda teeb (Duverger 1967: 354–364). Leon D. Epstein pühendab oma uurimuses „Political parties in western democracies"(1967) kandidaatide selekteerimisele juba terve peatüki, kuid enamik sellest on pühendatud USA ja Briti tegelikkuse erinevustele, muud maailma analüüsitakse põgusalt. Sarnaselt Duverger'le on ka Epsteinil asetatud põhirõhk kandidaatide valiku välisele küljele (Epstein 1982: 201–232).

Giovanni Sartori „Parties and party systems. A framework for analysis" (1976) ei pühenda kandidaatidele ridagi. Muidu on see nii oluline uurimus, et enam kui kolmkümmend aastat hiljem tõdevad kaks praeguse aja erakondade analüüsi suurkuju, Luciano Bardi ja Peter Mair, et pärast Sartorit pole erakondliku analüüsi valdkonnas midagi uuenduslikku lisatud, tõsi küll, rõhutades just parteisüsteemide valdkonda (Bardi ja Mair 2008: 147).

Oleme käsitluses jõudnud tänapäeva. Nii nagu muude sotsiaalteaduste, saab ka politoloogia puhul väita, et universaalsete klassikute aeg paistab olevat möödas, pigem saame rääkida spetsialiseerumisest. Samuti on erakondadega – võib väita, et kandidaatidega seonduv on muutunud omaette uurimisvaldkonnaks kõrvuti parteisüsteemide või valimisuuringutega.

Pisut riskantse väitega paigutan kandidaadiuuringute valdkonna alustajaks, vähemasti rahvusvahelise võrdluse tasandil, Austin Ranney, kes 1981. aastal ilmunud kogumiku ühes peatükis määratles need põhimõtted, mille abil iseloomustada kandidaatide selekteerimist:

1) tsentraliseeritus, mille all mõeldakse institutsioonide esiletoomist, kes kandidaate välja valivad;

2) kaasatus, mille abil iseloomustatakse kõikvõimalikke piiranguid kandidaatide kandidaatidele, loomulikult ka nende piirangute puudumist;

3) otsene või kaudne osalemine, mis tähendab seda, kuidas erakonna liikmed saavad mõjutada kandidaatide valikut (Ranney 1981: 82–89).

Ranney tõdemusi on kõige mõjuvamalt edasi arendanud Reyven Y. Hazan ja Gideon Rahat, tavaliselt koostööd tehes, vahel ka eraldi oma uurimistulemusi avaldades ning mõnikord veel kolmanda kaasautoriga esinedes. Kui Ranney pakkus välja põhimõtte, siis Hazan ja Rahat tõid mängu mõõtmise. Nii võib erakonna positsioone iseloomustada tsentraliseerituse-detsentraliseerituse ja kaasatuse-välistatuse teljel (Rahat ja Hazan 2001: 297–322; Hazan ja Rahat, 2007: 109–121; Kenig, Rahat ja Hazan 2013).

Kui mingi nähtuse annab paigutada skaalale, siis saab seda teha väga täpselt. Sellist teed on läinud Hazani ja Rahati seisukohtade edasiarendajad – viimastest ehk kõige kvantitatiivsemalt Dennis C. Spies ja Andre Kaiser (Spies ja Kaiser 2014: 576–590). Rahvusvahelises võrdluses toon esile Yael Shomeri jt käsitluse (Shomer, Put ja Gedalya-Lavy 2015).

Artikli paremaks mõistmiseks peab teoreetiline käsitlus veelgi lahknema – mida ütleb rahvusvaheline kogemus kandidaatide eelistamise kohta teatud kriteeriumide alusel? Selleks, et teooria ehk maailma kogemus haakuks Eesti tegelikkusega, tuleb leida seos ühelt poolt kandidaatide valiku ja nende edukusega ning teiselt poolt kandidaatide soo, vanuse ja poliitilise kogemusega. Viimase puhul saab kohe viidata klassikule – nagu ülal märgitud, pidas Ostrogorski kandidaadi populaarsust ainukeseks kriteeriumiks, mis võiks kandidaatide valikul osutuda oluliseks. Tänapäeval on see tahk varju jäänud, mis on võib olla ka loomulik, sest kandidaadi populaarsus, mille poliitiliseks kriteeriumiks võiks olla tema varasem valimisedu, tundub niivõrd enesestmõistetav, et seda polegi vaja eraldi tunnusena esile tõsta. Parlamendivalimiste puhul käsitletakse seda probleemi

aeg-ajalt riivamisi (näiteks Spoon ja Klüver 2015), rohkem tähelepanu pööratakse presidendivalimistele ja USA eelvalimistele.

Kandidaatide soo puhul on tähelepanu üsna arusaadavatel põhjustel suunatud naistele. Arusaadavus tugineb asjaolule, et poliitilistes esinduskogudes on naisi tunduvalt vähem, kui seda eeldab nende osakaal ühiskonnas. Teaduskirjanduses on suuremat tähelepanu pööratud naiste esindatusele valitud kogudes – sellele küsimusele, kuidas naised sinna saavad, osatakse vastata ehk ainult hüpoteesivormis. Siiski on ka midagi käegakatsutavat. Iiri kohalike valimisi 2014. aastal analüüsinud Mary Brennan ja Johan Elkink (2015) on leidnud, et erakonnad paigutavad naisi kõrgemale positsioonile neljal juhul:

- kui samas ringkonna kandideerivad ka meessoost parlamendiliikmed;
- kui ringkond on erakonna jaoks tähtsusetu;
- kui erakond on vasakpoolne;
- kui erakonna sellest ringkonnast parlamenti valitud liikmed pole osutunud võimekaks.

Kandidaatide vanus kui eelistuse alus näib olevat vähetähtis. Vastavas kirjanduses on proovitud leida seost noore valija ja noore kandidaadi vahel – eriti Ühendriikide valimisi silmas pidades (näiteks Pomante ja Schraufnagel 2015), kuid küsimus, miks valija eelistab noort või eakat kandidaati, on jäänud seni vastuseta.

Kuidas Eestis esinumber paika saab?

Riigikogu valimise seadus ei tee kandidaatide järjestamisel valimisringkonnas mingeid ettekirjutusi, märkides ainult, et: „Kandidaatide järjestuse nimekirjas määrab erakond" (Riigikogu valimise seadus § 29 lg 7). Kuid erakonnad erinevad sellele probleemile lahenduse otsimisel päris tunduvalt. Kõigepealt toimub lahknemine seetõttu, kuidas esinumbri küsimus on kirja pandud erakonna põhikirjas. Kõikide erakondade puhul on fikseeritud, milline

institutsioon kinnitab nimekirja, mis hakkab kandideerima ühes või teises valimisringkonnas. Praeguste erakondade puhul eristuvad teistest sotsiaaldemokraadid, kel see kinnitus on üldkogu ülesanne, teistel erakondadel on selleks institutsiooniks volikogu (Vabaerakonna terminoloogias esinduskogu). Kuid meie uurimisprobleemi seisukohalt on olulisem leida institutsioon, kes paneb tegelikult kokku ringkonna valimisnimekirja. Põhikirju analüüsides torkab kohe silma erakondade jagunemine kaheks. Lahknemine on lihtne – kas põhikirjas on koostaja fikseeritud või mitte. EKRE, Keskerakond ja SDE on sellise institutsiooni kirja pannud, IRL, Reformierakond ja Vabaerakond mitte. Vaatleme probleemistikku süvitsi.

Esimeses erakonnarühmas on lahenduskäigud kõigil erinevad. Alustame sotsiaaldemokraatidest, kus ringkonna kandidaadid pannakse paika täielikult erakonna rohujuuretasandil, milleks on piirkonna üldkoosolek. Kuna piirkond kattub SDE puhul üldjuhul maakonnaga, siis mitmest maakonnast koosneva valimisringkonna puhul tulevad kokku ka maakondade üldkoosolekud. Konservatiivses Rahvaerakonnas teeb suurema kandidaatide selekteerimise töö samuti ära piirkonna üldkoosolek, kuid erakonna juhatusele on antud võimalus nimetada ringkonna kandidaatidest ise üks viiendik. Rohujuuretasandist eemaldub Keskerakond, kus kandidaatide nimekirja koostab piirkonna juhatus ning selle kooskõlastab piirkonna konverents.

Raske ütelda, miks kolmel praegusel Riigikogu erakonnal pole kandidaadiks saamise protseduur fikseeritud põhikirjas. Vabaerakonna puhul tundub see mõistetav – erakond alles tekkis, 2015. aasta valimised olid nende jaoks esimesed ja erakonna struktuur pole siiani välja kujunenud. Kandidaadid pandi paika erakonna juhatuse ja piirkondade koostöös, kusjuures võib oletada, et juhatuse panus oli mõnevõrra kaalukam.

Reformierakond ja IRL on kaua aega tegutsenud erakonnad, IRL on nii selle nime all kui ka oma eelkäijate kaudu osalenud valimistel kõikidel kordadel, Reformierakond oma nime all alates 1995. aasta valimistest. Selline ajalugu tähendab, et erakondadel on kindlasti välja kujunenud

oma tava, mismoodi kandidaate selekteerida ning neid järjestada. Võib oletada, et paindlikkuse huvides pole tahetud neid arusaamu põhikirjas kinnitada, selle muutmine on keeruline, eelistatud on süsteem iga kord eraldi teatavaks teha – muutused on aegade jooksul olnud minimaalsed. Samuti võib oletada, et paindlikkuse peamine tahk on varasemate valimistulemuste ja üldse poliitilise osaluse arvestamine. Kuidas need erakonnad siis toimivad?

Reformierakonna juhatus moodustab enne valimisi nimekirja-toimkonna, mis korraldab sisevalimised, et selgitada välja nii kandidaatide nimekiri kui ka kandidaatide järjestus ringkonnas, samuti tehakse valimised, et selgitada välja üleriiklik hierarhiline järjekord. Pärast seda lähevad asjad juhatuse kätte, edasi volikogusse ning lõplikuks kinnitamiseks üldkogule, viimasel institutsioonil on õigus teha nimekirjas muudatusi.

IRL-i keskseks institutsiooniks on erakonna valimistoimkond, kellele esitatakse ettepanekud võimalike kandidaatide kohta, kusjuures ettepanekuid võivad teha erakonna liikmed, ühendused, osakonnad ja piirkonnad. Valimistoimkond paneb nimekirja kokku ja esitab selle erakonna eestseisusele heakskiitmiseks, eestseisus saadab selle edasi erakonna volikogule kinnitamiseks.

Nüüd, kui valimisnimekirjad on erakondadel valmis ja esitatud vabariigi valimiskomisjonile, tuletame meelde paari olulist põhimõtet kandideerimisest valimisringkonnas. Esiteks esitab erakond oma kandidaatide nimekirja selle ringkonna jaoks ja teiseks ei ole see nimekiri hierarhiline. Seega – edu korral ei osutu valituks nimekirjas esimesele kohale paigutatud poliitik, vaid selleks võib saada kõige rohkem hääli kogunud kandidaat (Riigikogu valimise seadus, § 62 lg 3). Sellest võimalusest tekibki probleem erakondadele – nimekirja esimesele kohale pannakse tavaliselt kandidaat, kellele loodetakse kõige rohkem. Arvatavasti peetakse teda selles piirkonnas kõige tuntumaks erakondlaseks, tõenäoliselt on ta erakonna piirkondlikus hierarhias kui mitte esimene, siis vägagi kõrgel kohal, erakonna kohalik valimiskampaania ehitatakse suuresti üle temale. Vahel aga juhtub, et erakondlik favoriit ei õigusta talle pandud lootusi. Sellisel juhul

tuleb tõdeda, et erakond oli mingis tahus otsustanud valesti, ja valedel otsustel võivad olla tagajärjed. Esiteks võib kahaneda usaldus erakonna kui terviku vastu – kui asju ei suudeta korralikult planeerida kitsas valdkonnas, kas ollakse suutelised seda tegema riigi tasandil? Teiseks võivad erakonnas endas tekkida kandidaatide vahel lisapinged – ühed võivad tunda pettumust ja näha ebaedu taga erakonna vähest toetust, teised võivad leida, et väärivad erakonna poolt suuremat tähelepanu ja toetust. Samas pole mingit põhjust arvata, et taolise möödalaskmise tulemusena sai erakond tervikuna vähem hääli.

Mis on valimistel juhtunud?

Järgnevalt teeme selgeks need juhtumid, mida saab nimetada erakondlikuks valearvestuseks. See tähendab, et erakond on Riigikogu valimistel paigutanud ringkondlikule esikohale ühe poliitiku, kuid valijate poolehoiu on võitnud keegi teine. Alustame kõige üldisematest tulemustest.

Aastatel 1992–2015 on Riigikogu valimisi toimunud seitsmel korral. Neil valimistel kokku on esitatud 86 nimekirja – kõige rohkem 1992. aastal 17 nimekirja ja kõige vähem 2011. aastal – 9 nimekirja. Valimisringkondi on nende kordade jooksul olnud 82 – kahtedel valimistel 11 ringkonda, ülejäänutel 12. Kui kõik nimekirjad oleksid kõikides valimisringkondades välja pannud vähemasti kaks kandidaati, oleksime saanud kokku 1001 juhtumit, kus ühe erakonna või nimekirja kandidaadid oleksid omavahel konkureerinud. Iga valimise puhul nii ei ole, on ka selliseid nimekirju ja alates 1999. aasta valimistest erakondi, mis on välja tulnud väheste kandidaatidega – seega moodustub meie vaatluse valim 784 juhtumist. Välja jäid need variandid, kus nimekirjas oli ringkonnas esitatud ainult üks kandidaat, loomulikult jäid kõrvale ka kõik üksikkandidaadid.

Kui kõigil märgitud juhtudel oleks nimekirja või erakonna valimiseelne esinumber jäänud selleks ka valimiste tulemuste kindlakstegemise ajal, siis saaksime rääkida erakondade suisa hiilgavast tööst valimisnimekirjade koostamisel ning probleemi polekski. Nii ideaalne pilt siiski pole – 121 juhul osutus oma nimekirjas edukamaks

kandidaat, kes esialgu oli paigutatud teisele kohale või isegi allapoole. Need veidi vähem kui kuuendik kõigist juhtumitest moodustavadki meie valimi.

1) Valimiste kaupa

Alljärgnevas tabelis on esitatud esinumbri kaotuse juhtumid kõikide valimiste kaupa. Nimetame neid juhtumeid, kus esinumber sai oma erakonnakaaslas(t)est vähem hääli, valearvestusteks.

Tabel 1. Esinumbrite valearvestused

RK valimiste aasta	Juhtumite üldhulk	Valearvestuste hulk	Valearvestuste %
1992	101	23	22,8%
1995	164	24	14,6%
1999	130	24	18,5%
2003	104	20	19,2%
2007	103	13	12,6%
2011	81	8	9,9%
2015	101	9	8,9%
KOKKU	784	121	15,4%

Kõigepealt seletame ära kolm kõrvalekallet juhtumite üldhulgas – 1995. ja 1999. aasta valimised erinevad teistest selle näitaja poolest märgatavalt. 1995. aasta valimistel tuli välja 16 erakonda või nende valimisliitu, 1999. aasta paistis silma suurima kandidaatide üldarvuga – kokku registreeriti 1885 kandidaati. See oli aeg, kus kandidaatide hulgale ei seatud mingeid piiranguid. Tihe konkurents, nii erakondade vahel kui ka erakondade sees, suurendaski juhtumite üldhulka.

Seevastu 2011. aasta valimistel esitas oma kandidaadid ainult üheksa erakonda, kusjuures ainult viis neist olid esindatud maksimaalse nimekirjaga. Üks erakond ei jäänud maksimaalsest nimekirjast – 125 kandidaati – kuigi kaugele maha, kuid ülejäänud kolm panid välja sellise hulga kandidaate, et enamikel juhtudel ei saanudki neil tekkida sisemist konkurentsi.

Valearvestuste suhtarvu aluseks võttes ei tundu üllatav, et esimestel valimistel 1992. aastal andis kõige rohkem tunda planeerimise nõrkus. Järgnevate valimiste jooksul saab väita, küll veidi tinglikult, et valearvestuste osakaal on vähenenud. Tinglikkus peitub 2003. aasta valimistes. Esmapilgul võiks valearvestuste kasvu põhjust näha Res Publicas – uus erakond, kandidaatide planeerimine algeline ja sealt möödalaskmised. Siiski ei ole probleem ainult Res Publicas – valearvestuste hulka analüüsides näeme, et Res Publica panustas sellesse ainult ühe juhtumiga. Seega võiks 2003. aasta puhul tegemist olla kummalise anomaaliga, mis väljendub tegelikult ainult suhtarvus, absoluuthulga puhul pole suurt katki midagi.

2) Erakondade kaupa

Järgnevas tabelis on esitatud erakondade valearvestused kõikide valimiste kaupa. Erakondade puhul on arvesse võetud ka nende eellased. Erakonnad on järjestatud valearvestuste hulga alusel.

Tabel 2. Erakondade valearvestused valimistel

Nimekiri/erakond	1992	1995	1999	2003	2007	2011	2015	KOKKU
Keskerakond/Rahvarinne	4	2	2	3	1	1	1	14
SDE/Mõõdukad	2		2	1	3	3	1	12
KOOND/KK/KMÜ	4	5	2					11
I/IL/IRL	1			2	1	1	3	8
Ühendatud Rahvapartei			3	5				8
EKRE/RL/EME			4	2		1		7
Kristlik RP/KR DEM			1	3	2	1		7
Põllumeeste Kogu	3		2					5
Rohelised					2		2	4
Vene Erakond			2		2			4
Kuningriiklased	4							4
Minu Kodu On Eestimaa		4						4
Iseseisvuspartei				3				3
Metsaerakond		3						3
Parempoolsed		3						3
Reformierakond			1		1	1		3
Sinine erakond		1	2					3
Arengupartei			3					3
ERSP	2							2
Konstitutsioonierakond					1			1
Tuleviku Eesti Erakond		2						2
Õiglus		2						2
ÕRRE	2							2
Demokraadid	1							1
Demokraatlik Liit		1						1
Res Publica				1				1
Rahva Ühtsuse Erakond							1	1
Talurahva Erakond		1						1
Vasakpartei							1	1
KOKKU	23	24	24	20	13	8	9	121

Lühendid:
SDE – Sotsiaaldemokraatlik Erakond, KOOND – Koonderakond, KK – Kindel Kodu, KMÜ – Koonderakond ja Maarahva ühendus, I – Isamaa, IL – Isamaaliit, IRL – Isamaa ja Res Publica Liit, EKRE – Eesti Konservatiivne Rahvaerakond, RL – Rahvaliit, EME – Eesti Maarahva Erakond, RP – Rahvapartei, KR DEM – Kristlikud demokraadid, ERSP – Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Erakond, ÕRRE – Õigusvastaselt Represseeritute Rahvuslik Erakond

Niimoodi esitatuna on valearvestuste nimekiri muljet avaldav – Riigikogusse pääsenud erakondadest pole ringkonna esinumbri valimisega komistanud ainult valimisliit Eesti Kodanik 1992. aastal ja Vabaerakond 2015. aastal. Pikaajaliselt parlamendis esindatud erakondadest paistab oma täpse planeerimisega silma Reformierakond – kõigest kolmel juhul kuuest valimisest on selle erakonna puhul panustatud tulevasele kaotajale. Teised praegused suurerakonnad – IRL, Keskerakond ja SDE – on tabelis esindatud võrdlemisi ühtlaselt, kuid ära tuleb ikkagi märkida Keskerakonna negatiivne liidrikoht. Kui liita praegusele IRL-ile juurde omaaegse ERSP äpardumised, siis valitseb kolmiku vahel võrdsus.

Ülalpool jagasime praegu Riigikogus esindatud erakonnad kahte lehte – kel on kandidaatide ülesseadmise protseduur erakonna põhikirjas määratud ja kel mitte. Tuleb välja, et paindlikumat teed läinud erakonnad – Reformierakond, IRL ja Vabaerakond – on olnud kandidaatide paigutamises mõnevõrra täpsemad. Kõiki juhtumeid kokku arvestades oli sellesse rühma kuuluvatel erakondadel 11 möödalaskmist, neist viimastel, 2015. aasta valimistel kolmel juhul. Mõnevõrra jäigemat teed läinud erakonnad – EKRE, Keskerakond ja SDE – tegid valearvestusi kokku 33 juhul, neist viimastel valimistel ainult kahel juhul. Seega oleks paarikümneaastases lõikes järeldus üks, kuid viimaste valimiste puhul tuleks seda korrigeerida.

3) Raskemad ja kergemad ringkonnad

Eespool toodud andmetega võrreldes on ringkondade probleem mõnevõrra keerulisem. Praegune süsteem, 12 valimisringkonda ja niiviisi ühendatud maakonnad, on kehtiv alates 2003. aasta valimistest. Enne seda saab rääkida enamike ringkondade muutumisest. Alates esimestest valimistest 1992. aastal on muutumatuna tegutsenud ainult neli ringkonda – praegune IV ringkond Harju- ja Raplamaa näol,

praegune V ringkond Hiiu, Lääne ja Saare maakonnaga, praegune XI ringkond, kuhu kuuluvad Põlva, Valga ja Võru maakond ning praegune XII ringkond Pärnu linna ja maakonnaga. Muutused on olnud järgmised:

- Tallinn oli 1992 jaotatud neljaks ringkonnaks, pärast seda kolmeks
- Tartu linn oli 1992 koos maakonnaga
- Ida-Virumaa oli 1995 ja 1999 koos Lääne-Virumaaga
- Lääne-Virumaa oli 1992 koos Järvamaaga
- Viljandimaa oli 1992 koos Jõgevamaaga

Järgnevas tabelis on esitatud kõik vastavad andmed.

Tabel 3. Valearvestuste hulk ringkondade kaupa

Ring-konna nr	Linnad ja maakon-nad (mk) ringkonnas	Riigikogu valimised						
		1992	1995	1999	2003	2007	2011	2015
1	Tallinn	3 (neljas ringkonnas)	1	0	0	0	0	0
2	Tallinn		2	2	2	0	0	1
3	Tallinn		1	1	1	0	0	1
4	Harju-, Rapla mk	4	6	0	0	2	1	0
5	Hiiu-, Lääne-, Saare mk	2	2	4	3	1	2	1
6	Lääne-Viru mk	Lääne-Viru ja Järva mk - 1	2	4	0	2	0	0
7	Ida-Viru mk	4			4	2	2	0
8	Järva-, Viljandi mk	Viljandi- ja Jõgeva mk - 1	2	3	4	2	2	0
9	Jõgeva-, Tartu mk	Tartu linn ja mk - 5	3	0	0	1	0	3
10	Tartu linn		0	2	3	0	1	1
11	Põlva-, Valga-, Võru mk	1	2	1	1	2	0	1
12	Pärnu linn ja mk	1	2	3	2	1	2	1

Kõige täpsemalt on erakonnad suutnud oma esinumbrid paigutada Tallinnas. Veatult pole läinud sealgi, kuid kõigest 15 valearvestust seitsme valimise jooksul, kusjuures mandaatide hulk on kõikunud 26st 28-ni, mis annab tunnistust korralikust eeltööst valimisteks valmistumisel. Kui oletada, et suures linnas on planeerimistöö lihtsam, siis Tartus on asjalood olnud keerulisemad. Isegi 1992. aasta valimisteta, kus Tartu linn koos maakonnaga oli esinumbrite poolest kõige probleemsem piirkond terves Eestis, on ülejäänud valimisi saatnud arvukad möödalaskmised: suhtelist võrdsust Tallinnaga arvesse võttes on valearvestusi kaks korda enam. Rahuldav seletus puudub.

Kui Tallinn välja jätta, võib tõdeda, et kõigis ülejäänud ringkondades on nimekirjade ja erakondadega olnud pidevalt probleeme. Skaala kõige keerulisemas otsas on Hiiu, Lääne ja Saare maakond, mis on kõikide valimiste aegu moodustanud ühtse ringkonna. Selles ringkonnas on valearvestusi kokku olnud sama palju kui Tallinnas, kuid mandaatide hulgalt on Tallinn olnud enam kui viis korda suurem. Võib oletada, et möödalaskmisi on peamiselt kolme maakonna puhul. Kandidaatide populaarsus võis piirduda ainult ühe maakonnaga, ülejäänud kahes võisid nad olla võrdlemisi tundmatud. Sellises olukorras on kandidaatide järjestav paigutamine üsna peadmurdev probleem.

Mis võis mõjutada valearvestuste kujunemist?

Laias laastus saame rääkida kahest võimalikust valdkonnast – demograafilistest ja poliitilistest mõjutajatest. Kindlasti oleks ülihuvitav, kui teaksime peensusteni majanduslikke mõjutajaid (kui palju üks või teine kandidaat rahaliselt panustas oma kampaaniasse), kuid praegu jätame selle oletusliku teema kõrvale.

1. Demograafilised mõjutajad

a) Sooline eelistus

Kandidaatide soo kindlakstegemine on teistest demograafia valdkonda kuuluvatest võimalikest mõjutajatest kõige lihtsam. Eristada tuli nimede põhjal, kuid ühelgi juhul ei tekitanud see probleeme –

kandidaatidel olid sellised eesnimed, mille järgi sai kindlalt ütelda, kas tegemist on mehe või naisega.

121 juhtumist, mil nimekirja või erakonna esinumber jäi valimistel oma kaaslasele alla, olid mehed ametlike esinumbritena vaieldamatus ülekaalus – 94 juhtumit 27 vastu, kus naine oli seatud esimesele positsioonile. Esmapilgul võiks oletada, et ainuüksi suure hulga tõttu pälvisid mehed valijate rahulolematuse tunduvalt enam kui naissoost poliitikud. Kui kohe lõpptulemuse juurde minna, siis tuleb välja, et mehed on siiski populaarsemad – nad olid lõppkokkuvõttes eelistatud 101 korral, jättes naistele 20 esikohta. Kuid mingem pisut täpsemaks.

80 juhtu olid sellised, kus mehele eelistati teist meest. Kuuel juhul toimus samalaadne vahetus naiste puhul. Kõik 86 kokku moodustavad 71% kõikidest juhtudest – hinnangu tegemist seda aluseks võttes saab ütelda, et soolist tahku silmas pidades erakonnad suurt mööda ei pannud. Kuid suuremat huvi pakuvad just need 29%, mille puhul toimus valijate eelistustes sooline vahetus. Mehele eelistati naist 14 juhul ning vastupidi 21 juhul. Ka siin tuleb tõdeda, et mehed on mõnevõrra populaarsemad – kui võtta kokku nii meeste-meeste kui ka naiste-meeste juhtumid, siis koguhulk on 101 ehk suhtarvuna pisut üle 83%.

Meeste eelistamises ei ole midagi erakordset – kui vaadelda kõiki Riigikogu valimistel üles seatud kandidaate, siis naiste osakaal nende hulgas oli kõige madalam 1992. aasta valimistel – 14% ja kõige kõrgem 2007. ja 2015. aasta valimistel – 27%. Meeste domineerimine on olnud väga suur ja kui valikus on mehi tunduvalt rohkem, siis on neil lihtsalt parem võimalus olla eelistatud.

Soolised eelistused valimiste lõikes on esitatud alljärgnevas tabelis.

Tabel 4. Soolised eelistused

Eelistused	1992	1995	1999	2003	2007	2011	2015
Mehele eelistatakse meest	18	19	14	12	6	5	6
Naisele naist	1	-	1	3	-	1	-
Mehele naist	1	1	4	2	4	1	1
Naisele meest	3	4	5	3	3	1	2

Kokkuvõte:

- Trendi on võimalik märgata kõige suuremas juhtumite valdkonnas – mehele eelistatakse meest. Pooled juhtumid on koondunud kahte esimesse valimisesse – 1992. ja 1995. aastal Edasi ühtlaselt madalam tase 1999. ja 2003. aasta valimistel ning viimased kolm valimist jäävad oma näitajate poolest umbes kolm korda alla esimestele.
- Kolme viimase valdkonna puhul on jagunemine valimistsüklite vahel ühtlaselt väike ning mingeid suundumisi pole vaja esile tuua.

b) Vanuseline eelistus

Vanuselise eelistusega võib aeg-ajalt tekkida probleem – kas kandidaatide vanusevahe on ikka selline, millele valija võiks tähelepanu pöörata? Tundub, kui vahe on kümmekond aastat või enamgi, saab valija täie kindlusega väita, et tema eelistab kas nooremat või vanemat poliitikut. Kuid oli päris mitu juhtumit, kus võistlejate vanusevahet tuli mõõta kuudes. Seega on mõningatel juhtudel sellist täpsust taga ajades juuksekarv pooleks aetud. Kuid vanuselise võrdsuse tekitamine oleks tundunud samuti ebaõige.

Võrreldes soolise eelistusega on vanuse esiletõstmine mõnevõrra ühtlasem. Meie 121 juhtumit jagunesid selliselt – 66 juhul tõusis esinumbriks vanem kandidaat, 55 juhul noorem. Seda ei saa pidada reeglipärasuseks, kuid erakondade jaoks võiks siin siiski näha sõnumit – valija peab poliitikat konservatiivseks valdkonnaks, kus oma osa võib etendada elukogemus. Seega – vanemad kandidaadid võivad olla eelistatumad – praktikas võiks see tähendada seda, et üsna noori kandidaate ei tasu lausa esinumbri staatusesse tõsta.

c) Soo ja vanuse mõõtme annab üsna lihtsalt kokku panna. Eelnevast andmestikust tuli välja, et valija eelistab lõviosas meesterahvast ja enamikel juhtudel vanemat kandidaati.

d) Tabel 5. Soolised ja vanuselised eelistused

Ametlik esinumber	Tegelik esinumber	Vahetuste hulk tegeliku esinumbri järgi
Vanem mees	Noorem mees	37
Noorem mees	Vanem mees	43
Vanem naine	Noorem naine	1
Noorem naine	Vanem naine	5
Vanem mees	Noorem naine	6
Noorem mees	Vanem naine	8
Vanem naine	Noorem mees	11
Noorem naine	Vanem mees	10

Kirjutades numbrid lahti, võib tõdeda, et ainult meeste puhul vanuse mõõdet sisse tuues erisusi suurt pole – vanemate meeste eelistamine kattub vanemate kandidaatide eelistamisega – ühel juhul on 54% mõned kümnendikud alla ja teisel juhul mõned kümnendikud üle.

Naiste puhul on pilt teistsugune. Muidugi on pädevate järelduste tegemiseks juhtumite hulk vähene, ainult kuus juhtu, kus ühele naisele eelistati teist naist. Kuid midagi ikkagi, valijate poolt vanema naise esikohale tõstmine ületab tunduvalt noorema naise võimalusi – vahekord 5:1.

Kuid soo ja vanuse ühendust on võimalik esitada ka ristipidi. Andmestikust nähtub, et taoline eelistus on võrdlemisi ühtlane – enam-vähem ühtemoodi eelistatakse vanemale mehele nooremat naist ja vastupidi. Sama pilt avaneb, kui võtta vaatluse alla vanem naine ja noorem mees ja vastupidi.

2) Poliitiline kogemus

Võtsin selle võrdluse aluseks valituks osutumise kas siis Riigikogu valimistel või kohaliku volikogu valimistel. Sellele vastandub valituks mitteolemine. Mõnikord võib tekitada probleeme liikmeks olemine Riigikogus või siis kohalikus volikogus. Hierarhiliselt on Riigikogu liikme staatus väärikam, kuid poliitilise kogemuse mõttes võib kohalik tasand anda poliitikule isegi rohkem. Kui neid tasandeid rangelt eristada, oleks pidanud tekitama kolm vastandlikku paari – Riigikogu

kogemus ja kohalik kogemus, Riigikogu kogemus ja kogemuse puudumine ning kohalik kogemus ja kogemuse puudumine. Läksin siiski lihtsamat teed – ühel pool on valituks osutumise kogemus ning teisel pool taolise kogemuse puudumine.

Võrreldes eelnevalt esitatud sotsiaaldemograafiliste näitajatega, on poliitilise kogemuse esiletoomisel üks märkimisväärne erinevus. Kuna vastav kogemus võib olla mõlemal konkurendil, ühekorraga ei saa olla mees ja naine või noor ja vana, on siin juhtumeid kaks korda rohkem – 242.

Tulemused olid järgmised:

a) Poliitiline kogemus oli olemas 109 juhul. Teisisõnu olid 133 juhul mõlemad konkureerivad kandidaadid ilma taolise kogemuseta, nad polnud enne vastavaid Riigikogu valimisi olnud ei Riigikogu ega ka mõne kohaliku volikogu liikmed. Viimast näitajat saab sõltumata muust konkurentsist hinnata ka iseseisvalt – väga paljudel juhtudel ei ole Riigikogu kandidaatidel mingit erilist poliitilise tegevuse kogemust. Muidugi tuleb silmas pidada, et praegu me räägime vähem kui kuuendikust kõikidest juhtudest, kuid vaevalt oleks pilt täisvalimi puhul oluliselt parem.

b) Edasine jagunemine nägi välja järgmine. Ametlikest kandidaatidest oli vastav kogemus olemas 50 juhul. Tegelikel esinumbritel oli see näitaja mõnevõrra kõrgem – 59 juhtumit. Kuna võrdluskategoorias oli võimalik, et mõlemal konkurendil oli poliitiline kogemus, siis selliseid poliitikuid oli 37.

Järeldused tunduvad olevat ebalevad – ei ole võimalik kategooriliselt väita, et poliitiline kogemus tagab peaaegu automaatselt valimisvõidu oma nimekirjakaaslaste ees, samuti ei vii edasi ka taoliste kogemuste puudumine. Kindla järelduse puhul on muidugi eelistatud kogemus, eriti kui kandidaat pole ametlik esinumber.

Esinumbrite edukus

Võib oletada, et esinumbrist loodab iga erakond suurimat võimalikku edu – sellist tulemust, mis viib ta parlamenti. Paraku suure osa esinumbrite puhul taoline lootus ei täitu. Ka selles peatükis, kus vaatlusobjektideks on võistluspaarid, jäi 121 võimalikust juhtumist mängust välja 74 paari, kus ebaedu tabas mõlemat – nii ametlikku kui ka tegelikku esinumbrit. Kuid 47 juhul saame rääkida edust – kas osutus valituks ametlik või tegelik esinumber või isegi mõlemad. Viimase variandi puhul ei pidanud kibedust tundma kumbki ning selliseid juhtumeid oli üsna palju – 27 korral saatis edu mõlemat konkurenti. Kui võistluspaar tekibki, oleks taoline lahenduskäik erakonnale kõige soodsam – planeeriti küll valesti, kuid valituks osutus nii esimene eelistus kui ka tema konkurent.

Ülejäänud variantide puhul ei tekita rahulolu kumbki. Neljal juhul ametlik esinumber küll kaotas oma kõrgema positsiooni, kuid osutuks ikkagi valituks. Sellisel juhul osutus päästjaks kandidaadi kõrge paigutus üleriiklikus hierarhilises nimekirjas. Võib arvata, et rahulolematuseks oli põhjust nii õnnelikul kaotajal kui ka õnnetul võitjal.

16 juhul osutus tegelik esinumber ka valituks. Võitnud kandidaat on kindlasti rahul, võib-olla tunneb isegi mõnu kättemaksust, kuid erakonna seisukohalt vaadates tuleb hakata maandama pingeid.

Kokkuvõte

Esmase järeldusena esinumbrite valearvestuste kohta võib öelda, et probleem on küll olemas, kuid see pole kuigi suur. Õigupoolest olid 5/6 kõikidest juhtudest positiivsed, näidates erakondade head planeerimisoskust. Polnud ühtegi erakonda, mis oleks totaalselt kõrbenud, kui tõmbame selle piiri pooltele võimalikele juhtudele ühtedel valimistel. Seega võiks kuus juhtumit liigitada põrumiste alla, mille lähedale jõudsid KMÜ 1995. aasta valimistel ja Ühendatud Rahvapartei 2003. aasta valimistel viie juhtumiga.

Edasi tuleb tõdeda, et mõjukamad erakonnad planeerivad paremini. Neli praegust suurerakonda, mis olid seda ka paarkümmend aastat tagasi, annavad valearvestuste koguhulgast umbes 30%. Kõige tõenäolisemalt on nendel erakondadel lihtsalt parem info võimalike kandidaatide võimalikust populaarsusest, väiksemad erakonnad on sunnitud rohkem panustama põhimõttele – teeme ära ja vaatame, mis juhtub.

Valija eelistab mehi – pakun seletuseks välja kaks põhjust, kuid ei välista, et neid võib olla rohkemgi. Esiteks on kandidaatide hulgas naisi väga vähe, parimatel kordadel on naiste osakaal ulatunud ainult pisut üle neljandiku. Kui valik naissoost kandidaatide hulgas on ahtake, siis võrdlemisi loomulikult vaatab valija meessoo poole. Teiseks, huvi poliitika vastu on naiste hulgas väiksem kui meeste hulgas – seda kinnitavad nii meie endi uuringud kui ka rahvusvaheline sotsiaaluuring. Võib olla tajub valija seda alateadlikult.

Valija eelistab küpsust nii vanuse kui ka poliitiliste kogemuste poolest. Samas on värske veri vägagi vajalik. Siinkohal tuleb õigustada kompensatsioonimandaatide olemasolu. Kui me sellest loobume, tuleb arvestada, et nii noori, esmakordselt kandideerijaid kui ka naisi satub Riigikogusse mõnevõrra vähem kui praeguse valimissüsteemi korral.

Kasutatud kirjandus

Bardi, Luciano; Mair, Peter (2008). The parameters of party systems. *Party Politics*, 14 (2): pp.147–166.

Brennan, Mary; Elkink, Johan A. (2015). Progress or Tokenism? Female Candidate Selection by Parties in Local Elections under an Informal Quota Regime. *Paper prepared for the Political Science Association of Ireland Annual Conference, Cork, 16–18 October 2015.* http://www.ucc.ie/en/media/academic/government/psai/FemaleCandidateSelectionbyPartiesinLocalElectionsunderanInformalQuotaRegime-forPSAI.pdf

Duverger, Maurice (1969. Political parties. Their organization and activity in the modern state. London: Methuen & Co Ltd.

Epstein, Leon D. (1982). Political parties in western democracies. New Brunswik and London: Transaction Books.

Gallagher, Michael (1988). Introduction. Rmt: Michael Gallagher and Michael Marsh (eds.). *Candidate selection in comparative perspective. The secret garden of politics*. London: Sage Publications, pp. 1–19.

Hazan, Reyven Y.; Rahat, Gideon (2007). Candidate selection. Methods and consequences. Rmt: Richard S.Katz, William Crotty (eds). *Handbook of party politics.*London: Sage Publications, pp.109–121.

Hazan, Reyven Y.; Rahat, Gideon (2010). Democracy within parties: Candidate selection methods and their political consequences. Oxford: Oxford University Press.

Katz, Richard S. (2001). The problem of candidate selection and models of party democracy. *Party politics.* 7 (3): pp. 277–296.

Kenig, Ofer; Rahat, Gideon; Hazan, Reyven Y. (2013). Leadership selection versus candidate selection in parliamentary democracies: similarities and differences. *Prepared for delivery at the panel on „Democratising Party Leader Selection Primaries: Challenges and Opportunities Beyond Intra-Party Democracy" 7th ECPR General Conference, Sciences Po,* Bordeaux, 4–7 September 2013 https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/d730a6f6-7e80-4f6f-a3df-a0590f645d79.pdf (kasutatud jaanur-mai 2016).

Michels, Robert (1962). Political parties. A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy, New York-London: The Free Press.

Ostrogorski, Moisei (1982). Democracy and the organization of political parties. Volume I: England. New Brunswik and London: Transaction Books.

Pomante, Michael J. II; Schraufnagel, Scot (2015). Candidate age and youth voter turnout. *American Politics Research*. 43(3): pp. 479–503.

Ranney, Austin (1981). Candidate selection. Rmt: David Butler, Howard R. Penniman, Austin Ranney, (eds). *Democracy at polls. A comparative study of competetive national elections.* American Enterprise Institute for Public Policy Research.

Riigikogu valimise seadus, *Riigi Teataja I*, 2002, 57, 355. Elektrooniline väljaanne: https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014124.

Sartori, Giovanni (1976). Parties and party systems. A framework for analysis, Volume I. Cambridge: Cambridge University Press.

Shomer, Yael; Put, Gert-Jan; Gedalya-Lavy, Einat (2015). Intra-Party Politics and Public Opinion: How Candidate Selection Processes Affect Citizens'Satisfaction with Democracy, *Political behavior*. http://link.springer.com.ezproxy.utlib.ee/article/10.1007/s11109-015-9324-6/fulltext.html (kasutatud jaanuar-mai 2016).

Spies, Dennis C.; Kaiser, Andre (2014). Does the mode of candidate selection affect the representativeness of parties? *Party politics*. 20(4): pp. 576–590.

Spoon, Jae-Jae; Heike Klüver (2015). Voter polarisation and party responsiveness: Why parties emphasise divided issues, but remain silent on unified issues. *European Journal of political research.* 54 (2): pp. 343–362.

Erakondade põhikirjad. Elektroonilised versioonid.

Isamaa ja Res Publica Liit
http://www.irl.ee/meie-inimesed/pohikiri.

Keskerakond
http://keskerakond.ee/et/erakonna-liikmed/pohikiri.html.

Konservatiivne Rahvaerakond
http://ekre.ee/pohikiri/.

Reformierakond
https://www.reform.ee/pohikiri.

Sotsiaaldemokraatlik Erakond
http://www.sotsdem.ee/erakonnast/pohikiri/.

Vabaerakond
https://www.vabaerakond.ee/eesti-vabaerakonna-pohikiri.

Riigikogu valimised. Elektroonilised versioonid:

1992 valimised: http://vvk.ee/varasemad/?v=r92

1995 valimised: http://vvk.ee/varasemad/?v=r95

1999 valimised: http://vvk.ee/varasemad/?v=r99

2003 valimised: http://vvk.ee/varasemad/?v=r03

2007 valimised: http://vvk.ee/varasemad/?v=r07/

2011 valimised: http://www.vvk.ee/varasemad/rk2011/

2015 valimised: http://rk2015.vvk.ee/

TARTU ÜLIKOOL
Johan Skytte
poliitikauuringute instituut

www.skytte.ut.ee